

78.37.0.
X - 28.

**PRIMOQUL XO'JAMQULOY,
ODIL YUNUSOV**

ZAMONAVIY MUSIQA VA VOKAL ASOSLARI

78.37.0.
X-28.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVASIYALAR VAZIRLIGI

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

-14032/33-

PRIMOUL XO'JAMQULOY

ODIL YUNUSOV

ZAMONAVIY MUSIQA VA VOKAL ASOSLARI

Oliy ta'lim muassasalari musiqa ta'limi yo'nalishi talabatlari
uchun

O'QUV QO'LLANMASI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TA'LIM,
FAN VA INNOVASIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TA'LIM,
FAN VA INNOVASIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
«Yangi chiroq»
AXBOROT RESURS MARKAZI

UO'K 78.37.0
K BK 285.35
X-28

Xo'jamqulov P., Yunusov / Zamonaviy musiqa va vakal asoslari. O'quv qo'llanma. / O'quv qo'llanma. - Chirchiq: «Yangi chirchiq book», 2023. — 160 bet.

Mazkur o'quv qo'llanma musiqa ta'limi yo'nalishgi talabalari, o'qituvchilari va konsertmasterlariga mo'ljallangan bo'lib, u "Musiqqa o'qitish metodikasi" namunaviy Dasturiga binoan ishlab chiqilgan Ishchi-o'quv dasturiga asosan tuzilgan. O'quv qo'llanmada zamonaviy musiqa va vakal asoslari, ijrochilik yo'nalishlari hamda vakal asarlari tahlil qilib berilgan. Unda o'qitishning kredit-modul tizimi talablari asosida tahlil amalga oshirilgan.

Qo'shiq ijrochilari: Ko'shkarova K.J.
Abduazimova Sh.

Konsertmeyster: Abdullayeva S.K.

Izgrizchilar: A.Lutiflayev, TDPU professori
Sh.Mahkamova CHDPU dosenti

Ushbu o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2022 yil 30 dekabrda 429-sonli buyrug'i ga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-8977-5-5

© Xo'jamqulov P. va b., 2023
© «Yangi chirchiq book», 2023

MUNDARIJA

Kiritish	4
1-modul. Musiqqa va vakal asoslarining nazariy xususiyatlari.	4
1-mavzu: Musiqada vokal san'ati va uning ahamiyati	5
2-mavzu: O'zbek musiqasi san'ati namoyondalari	5
3-mavzu: Vokal va zamonaviy musiqaning maqsad va vazifalari	17
4-mavzu: XX asr vokal san'ati rivojining xususiyatlari	37
2-modul. Musiqqa va vakal san'ati metodikasi.	42
5-mavzu: Xonandalik asoslari	47
6-mavzu: Vokals an'atida ovoznii yo'lga qo'yish	47
7-mavzu: Vokal musiqqa pedagogikasining asoslari	55
3-modul. Vokal va musiqa ijrochiligi asoslari.	71
8-mavzu: Vokal va zamonaviy musiqa asarlari tahlili	76
9-mavzu: Nafas olish va chiqarish xususiyatlari	76
10-mavzu: Kuylash uslubiyoti	81
4-modul. Vokal asarlarinamunalari.	88
Mudhiya M. <i>Buxonov musiqasi A. Oripov she'ri</i>	97
Chamman Ichra O'zbek xalq qo'shig'i T. To'la she'ri	101
Davron suraylik H. <i>Rahimov musiqasi O'zbek xalq kuyi</i>	106
Beyvli yor X. <i>Leonov musiqasi M. Boboyev she'ri</i>	109
Qo'zal Toshkent M. <i>Leviyev musiqasi T. To'la she'ri</i>	114
Dugonlar S. <i>Yudakov musiqasi Sh. Rashidov she'ri</i>	120
Pastazonga parvonalar I. <i>Xamraev musiqasi Yo. Mirzo she'ri</i>	126
Oq kaplar H. <i>Xasanov musiqasi M. Boboyev she'ri</i>	132
Yo'llarim M. <i>Ashrifiy musiqasi T. To'la she'ri</i>	138
Ibrog'ulda yonib H. <i>Rahimov musiqasi O' Rashid she'ri</i>	143
Orinmay tong T. <i>Jalilov musiqasi S. Abdullayev she'ri</i>	149
Tavsiya etiladigan adabiyotlar	154
	155

KIRISH

“Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi” 2022-2026 yillarda mamlakatimizda ta’lim sifatiga erishish vazifasi qo‘yilgan. Shu jihatdan oliy pedagogik ta’lim muassasalarida musiqa o‘qituvchilarini tayyorlashda ham sifatli ta’lim jarayonini tashkil qilish va kasbiy yetuk mutaxassislar tayyorlash zaruriyat hisoblanadi. Buning uchun bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini keng ko‘lamli tarkib topirish taqozo etiladi. Shu jihatdan zamonaviy musiqa va vakal asoslari bo‘yicha bo‘ljak musiqa o‘qituvchilariga nazariy bilim, ijrochilik metodikasi va amaliy faoliyat asoslari bo‘yicha ko‘nikmalar berish dolzarbdir.

Mazkur o‘quv qo‘llanma “Musika o‘qitish metodikasi” o‘quv fanining namunaviy dasturi asosida ishlab chiqilgan ishehi-o‘quv dasturiga tayangan holda tuzildi. Unda zamonaviy musiqa va vakal asoslarining nazariy xususiyatlari, metodikasi, ijrochilik asoslari tahlil qilinib, eng muhim va mashhur vakal asarlari namunalari taqdim etildi.

O‘quv qo‘llanmani tayyorlashda musiqashunos, vakal namoyondalari va musiqa pedagogikasi olimlarining yondashuvlari, qarashlari hamda metodik tavsiyalariga asoslanildi. Ayna payida, zamonaviy musiqa va vakal asoslari yangicha yondashuvlar asosida tahlil qilindi. Shu sababli o‘quv qo‘llanmani tayyorlashda bugungi kun talablari va ehtiyojlari hisobga olindi.

Bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarining zamonaviy musiqa va vakal asoslari bo‘yicha kasbiy ko‘nikmaga ega bo‘lishi zaruriyatlardan biridir. Chunki bunda “zamonaviy” tushunchasi barchaga ma’qul va ommaviy ma’nosida qo‘llaniladi. Mazkur masalalar bo‘yicha bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarining nazariy bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lishi muhim ahamiyatga egadir.

I-MODUL. MUSIKA VA VOKAL ASOSLARINING NAZARIY

XUSUSIYATLARI

I-mavzu: Musiqada vokal san’ati va uning ahamiyati

Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti davrida musiqa va vokal san’atining rivojlanishi o‘zlashtirish bo‘ljak musiqa o‘qituvchilari uchun muhim ahamiyatga egadir. Bunda ayniqsa, zamonaviylik an’anasiga e’tibor berish va yoshlar, umuman barcha kishilar tomonidan tinglanadigan ommaviy musiqa va vokal asarlarining to’g’ri ijro etilishiga e’tibor berish hamda ular bo‘yicha musiqiy-estetik ko‘nikmaga ega bo‘lish musiqa o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi tarkibiga kiradi. Shu jihatdan bu o‘rinda musiqa san’atida vakalning ahamiyati to’g’risida tushunchalarga ega bo‘lish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Vokal san’ati xalqlarning musiqiy ijodi orasida eng ommabop va keng tarqalgan bo‘lib, boshqa barcha san’at turlari singari, nafaqat hayotiy tajribaga, balki o‘z nazariyasiga ham egadir. Xususan, o‘zbek xalqining musiqa madaniyati juda uzoq tarixga ega. Tarixiy taraqqiyot davomida xalq mumtoz musiqasi, ommaviy kasbiy musiqa, xalq bastakorlik yo‘llari, shuningdek, folklor - havaskorlik musiqiy merosi singari shaklan va usluban bir-biriga yaqin ijrochilik ko‘rinishlari bir-birini to‘ldirib keldi. Ushbu musiqiy merosimiz bugungi kunda ham ma’naviy madaniyatimizning bir bo‘lagi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Mustaqillik sharo’ati bilan milliy-ma’naviy qadriyatlarimizga, urf-odatlarimizga, umitlayozgan, tarixan qadri an’analariimizga bo‘lgan e’tibor, ularni yangilagan islox etish jarayoni ustivor yo‘nalish kasb etdi.

Milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, ma’naviy boyligimizga bo‘lgan e’tibor davlat miqyosiga ko‘tarildi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq ota-bobolarimizdan, ajdodlarimizdan qolgan ma’naviy boyliklarni, jumladan, musiqiy madaniyatni avaylab asrash, tiklash borasida, qolaversa, zamon bilan hamohang qadam tashlash borasida talaygina ishlar qilindi. Bu borada o‘lgan ajdodlarimiz

bizlarga meros qilib qoldirib ketgan ulkan ma'naviy boyligimiz asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Tarixdan ma'lum, ma'naviyatimizning asosiy bo'g'ini bo'lgan musiqiy madaniyatimiz, an'anaviy qo'shiqlarimiz, maqom ijrolari hamisha xalqimizning kundalik hayotida ma'naviy ozuqa sifatida e'tirof etib kelingan. Xalq og'ir kunlarida musiqadan najot izlagan, xursandchilik kunlarida ham qo'shiq va musiqa ularga hamroh bo'lgan. Zero, bugungi muborak Mustaqillikka erishgan kunimizda, o'zligimizni anglab borayotgan bir davrda ulkan ma'naviyatimizning bir bo'lagi bo'lgan, ota-bobolarimizdan meros bo'lib kelgan milliy musiqiy madaniyatimizga suyanish, an'anaviy qo'shiqlarimizga murojaat qilish tabiiy bir holdir. Bularning barchasi barkamol avlod tarbiyasida, yoshlarning ma'naviy dunyog'arashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy musiqa va qo'shiqlarimiz odamlarni hamisha iymonga, mehr-oqibatga, odamiylikka chorlab kelgan. Bugungi kunda ham shu dolzarbligini yo'qotmagan holda Mustaqillikka, mehnatkashlar ongini shakllantirish yo'lida, barkamol avlod tarbiyasida vosita sifatida asosiy omillardan bo'lib qolaveradi.

Ashula, musiqa, raqs, folklor ijrochiligi san'ati milliy musiqa san'atining xalq hayoti va ijodi bilan chambarchas bog'liq holda paydo bo'lgan va rivojlanib kelgan qadimiy san'at turlaridan hisoblanadi. Ayniqsa, xalqimizning an'anaviy ruhda qo'shiqlari o'lmas meros bo'lib, barcha davrlardagidek bugun ham «labbay» deb javob bermoqda. Lekin shu bilan bir qatorda faqat tarixga sajda qilmay, bugungi kunning ruhiga mos tarzda qo'shiqlar yaratish esa milliy makuramizni rivojlantirishda bosh omillardan bo'linish musiqiy san'at bilan shug'ullanayotgan barcha mutaxassis va san'atkorlarga muhim vazifa qilib qo'yilishi tabiiydir. Mamlakatimiz tamomila yangi jamiyat, yangi turmush va yangi hayotni boshlab yubordi. Odamlarimiz qalbi, tafakkuri va tasavvurida o'zgarishlar paydo bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentimiz ta'kidlaganlariday, ma'naviyat masalasi millat tarixi, axloqiy va diniy qadriyatlar, madaniy meros,

ma'na va rasmi - rusumlar, milliy makura, vatandparvarlik va insonparvarlik, milliy o'zbekni anglash singari juda ko'p omillarni o'z ichiga oladi va pirovardida, inson shaxsini belgilashda asosiy mezon vazifasini bajaradi.

"Xalqimizning kelajagi, - deb yozadi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov, - eng avvalo, uning o'ziga, ma'naviy qudratiga va milliy ongining ijodiy kuchiga bog'liqdir. Moddiy farovonlikka tabiiy intilish millatning ma'naviy va aqliy o'sish ehtiyojiga g'ov bo'lmastigi lozim. Ma'naviylik va ma'naviylik xalqimizning ko'p asrlar tarixi davomida doimo uning eng kuchli o'ziga xos xususiyati bo'lib keldi".

Ushbu tamoyillardan kelib chiqib, ma'naviy jabhalarning barcha yo'nalishlari o'zlarining maqsad va vazifalarini belgilab olishlari zarur bo'ladi. Ayniqsa, bu jabhada musiqiy madaniyatning ma'naviy hayotdagi o'ziga xos o'rinini belgilash, uning ta'sirchanlik kuchini Mustaqillik makurasi tomon yo'naltirish uning bosh mezon ekanligini anglash muhimdir. Madaniy hayotda bugungi kunda shu tamoyilga ko'ra siljishlar kuzatilmoqda. Ijodkorlarning fikri-ethri ana shu tamoyillar yo'lida yo'naltirilgan desak, xato qilmagan bo'lamiz. Musiqiy madaniyat o'zining serqitraligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, o'zining chuqur ildizlari qadimgi davrlarga yetib boradigan o'zbek xalqining boy musiqa merosi hozirgi kundalik hayotimizdan ham tushgani yo'q. U xalq ijodining yuksak namunalari, folklor ijrochiligi, kuy tuzilishi, mazmunan rivojlangan ehtiyoj va ashula asarlari, dostonlar ijrochiligi hamda murakkab ijrochilik turkumi alohida maqom musiqasini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, xalq musiqiy madaniyatida o'zlarining barcha davrlarda sezilarli hissalarini qo'shib kelayotgan xalq bastakorlarining ijodi ham salmoqli o'rin tutadi.

XIX asr oxirlariga kelib o'zbek musiqiy madaniyatida o'zgarishlar davri boshlandi. Bu albatta, Turkiston o'lkasini Rossiya tomonidan istilo qilinishi bilan bog'liqdir. Bu borada ikki tomonlama qarash bilan o'rganmoq zarur bo'ladi. E'tiborli buzi bir holarda milliy musiqa madaniyatimizga salbiy ta'sirini kuzatsak, ikkinchi tomondan, o'ziga xos rivojlanish davri bo'lganligini ham e'tirof etish

zarur bo'ladi. Chunki nota yozuvining kirib kelishi, o'lkamizda milliy musiqa san'atimizni ilmiy ravishda o'rganish, folk-lor va etnografiya sohasidagi rivojlanishga sezilarli ta'sir etdi. Bu borada V. A. Uspenskiy, Ye. Romanovskaya, N. N. Mironov singari musiqashunos va etnograf olimlarning mehnatlarini aytib o'tish zarur bo'ladi. Ilyos Akbarov, Mutal Burxonov, Yunus Rajabiy, To'libjon Sodikov, Muxtor Ashrafy singari musiqamiz darg'alari ulardan saboq oldilar. Bundan tashqari, jahon musiqiy madaniyatining durdonalari sanalmish fortepiano sozi, opera va balet, simfonik ijro, jahon klassik musiqiy sozlarning kirib kelishi musiqiy madaniyatimizning har tomonlama serqirra rivojiga salmoqli hissa qo'shdi. Natijada, o'zbek xalq musiqalari, qo'shiqlari, maqomlari joy olgan 20 jiddan ortiq kitoblari dunyo yo'zini ko'rdi. So'nggi 130 yil ichida musiqiy madaniyatimiz murakkab, keskin ziddiyatlarga, ijobiy va salbiy ko'rinishlarga to'la tarixiy davrni boshidan kechirdi.

Istiqlol sharoitida Yurtimizda "ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot barpo etish" yo'lidan borar ekanimiz, jamiyatimizning barcha sohalarida tup o'zgarishlar amalga oshirilmogda. O'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama mukammal inson qilib tarbiyalash hozirgi kunning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib turgan bir paytda, hususan, talantlarga pedagogik maxorat sirlarini o'rgatib borish ota zarurligini hayot taqozo etadi. Bo'lajak musiqa mutahassislari yosh avlod ongiga tuyg'ularni singdirish, ularda Ona-Vatanga muhabbat, go'zallikka intilib yashash uni asrash va yaratishga bo'lgan ishtiyoq uyg'otuvchi kasb egallari hisoblanadilar. Bilamizki, Vokal so'zining ma'nosi tilida unli tovush ma'nosini beradi. Vokal janri musiqa janrlari ichida eng qadimiysi hisoblanadi. Vokal janrini keng ma'noda tushunish kerak. Vokal yonishining Vatani Italiya hisoblanadi. Qadimda Italiya cherkovlarida qarovsiz qolgan elim bolalar orasidan musiqiy qobiliyati bor bolalarni tanlab olinib, cherkov xori uchun qo'shiqlar tayyorlangan. Vokal janrining alohida musiqa janri bo'lib shakllanishida hristian diniga e'tiqod qiluvchi cherkovlarning hisssasi katta bo'ldi. Eramizning VII-VIII asrlaridan boshlab juda ko'p kompozitorlar cherkov xorlari

uchun iso va uning izdoshlarini madh etuvchi ko'plab oratoriyalar, kontatlar, oriyalar yaratishgan. Bizning O'zbekistonimizga Vokal janri 1930 yillardan keyin kirib keldi. Dastlab Moskva Opera studiyasida iqtidorli o'zbek yoshlaridan: Halima Nosirova, Saodat Qobulova, Sattor Yarashev, Nasim Hoshimov, Karim Zokirov kabi zabardast san'atkorlar tahsil olib, etishtib chiqdi. Keyinchalik Toshkent Davlat Konservatoriyasi ochilishi bilan vokal qo'shiqchilari shu yerda tahsil olib boshladilar. Ular orasidan xalqaro vokalizlar konkursleri laureatlari Jamol Jalilov, Po'lat Minjirkoev, M.Hojiniyozov, Muyassar Razzoqova, So'fiya Ilyo kabi ko'plab yetuk opera ashulachilari yetishtib chiqdi. O'zbekistonda vokal janrini rivojlantirishda tanikli kompozitorlardan Mutal Burxonov, To'libjon Sodiqov, Muxtor Ashrafy, Sulaymon Yudaqov, Sharif Ramazonov, Hamid Rahimov, Sobir Boboev, Matiniyoz Yusupov kabi ko'plab kompozitorlar o'zlarining barakali merosimlari ijodlari bilan katta hissa qo'shdi. Vokal so'zining lug'aviy ma'nosi birinchi qadimdan mavjud bo'lgan ayimga tog'ri keladi. Shunga ko'ra vokal istilohi tarixiy ijtimoiy ma'daniy - ma'rifiy jarayonlarning ajralmas bir bolagi sifatida qadim zamonlardan beri yashab kelayapti. O'zbek xalqi madaniy hayotiga XIX asrning ikkinchi yarmidan kirib kelib, san'at janrini ifodalay boshlagan vokal ashulachasi Evropada uzoq tarixga ega bo'lib, uning genezisi antik davr diniy marosimlari ijro jarayoniga borib bog'lanadi. Antik Yunon madaniyati tarixi shunga guvohlik beradiki, Yunonlarning e'tiqodiy marosimlari toat-ibodatlari asosan so'z, musiqalar, muayyan ritmlar sistemasini o'zida mujassam etgan. Yaratilgan qilgan toat-ibodatlar, duo-iltijolar mana shu tarzda ijro etilissagina ijobat bo'ladi, degan aqida bugungi vokal san'atining dastlabki namunalariini yuzaga keltirgan. Qadim Yunonda ayni tarzda ijro difframlar deb atalgan. Huddi shunday jarayonga doir fikrlarni biz qadim Shumer, Hitoy, Hind, Misr madaniyatiga doir tadqiqotlarni ham kuzatamiz. Melodiy birinchi asrdan boshlab Evropaning madaniyat markazlaridan biri bo'lgan Italiyada ilk bor masihiylik e'tiqodi, shu asosda masihiylik cherkovlari va diniy marosimlar tizimi paydo bo'ldi. Ushbu tizimda ham, asosan, so'z ritmi uyg'unligida ijro etilgandagina diniy

marosim to'laqonli amalga oshadi, degan an'ana davom ettirildi. Diniy marosimlardagi ibodat shakllari masihiylikning mashabi va muayyan hududga qarab goh musiqa jo'rigida, gohida esa musiqa jo'rigisiz (akapella) ijro etilgan. Eng muhimi, ibodat marosimlari qay tarzda ijro etilishidan qat'iy nazar so'z ritm bilan uyg'unlashib kelganki, bu keyinchalik biz bugun vokal deb nomlayotgan janrga poydevor vazifasini bajargan. Vokal tarixiga nazariy adabiyotlar guvohlik berishicha, Evropa vokali markaz va tarixiy jihatdan eng qadimiysi Italiya hisoblanadi. Bu dalil vokal san'atining asosi diniy marosimlar ekani haqida yuqoridagi fikrlarni asoslashi bilan bir qatorda, zamonaviy vokal san'atining o'cho'g'i nima uchun Italiya bo'lganligi to'g'risidagi savollarga ham javob beradi. Shuning uchun ham, zamonaviy vokal tarixini umumiy tasnif etganimizda ro'yhaning boshida Italiya vokali maktabi keladi. Evropa vokali san'atining shakllanishi va taraqqiyotida qadim Italian vokali maktabi asoschilari Petrov Tozi, Jambattista Manchini, Jo'zeflo Sarlino, L.Yudoviko Sakoni, Juliyo Kachehni (XVI- XVII asr) xizmatlari katta. Keyinchalik fransuz vokali maktabidan Jan Baptist Berar, Genrich Ferdinand Manshucyn, nemis vokali maktabidan Lilli Leman, rus vokali maktabidan M.I. Glinka, A.E. Varlamovlarning salmoqli faoliyatlarini qayd etish lozim. Shuni alohida qayd qilish jo'zki, professional vokal tarixida vokal san'ati amaliyotchilari bilan bir qatorda nazariyotchi olimlar ham faoliyat ko'rsatib kelishgan. Lekin bu o'rinda vokal nazariyotchilari bilan amaliyotchi vokalistlar o'rtasiga Hrioy devori qo'yib bo'lmastigini ta'kidlash lozim. Chunki vokal san'ati tarixida vokal nazariyasi va amaliyotini uyg'un holatda olib borgan shahslar ham talaygina. Bunga misol sifatida Manuel Garsia, M.I.Glinka, F.I. Shalyapinlarni keltirish mumkin. Yuqorida qisqacha e'kskurs qilingan Evropa vokali O'zbek san'ati tarixiga Turkistonni Chor Rossiyasi tomonidan ishg'ol etilganidan keyin kirib kelgan. Ammo bu degani o'zbek vokali tom ma'noda Evropa vokali san'atining ta'sirida shakllanadi degani emas. Balki, o'zbek vokali san'ati tarixi ham turkiy xalqlar madaniyatining uzok tarixiga borib taqaladi. Ma'lum ma'noda vokal san'atining din va jamiyat e'tiqodi bilan bog'liqligi o'zbek

vokal tarixi jarayonlariga ham tegishli. Hususan, maqom tizimining bevosita taasvur falsafasidan kelib chiqishi mashhur mutasavviflar — Abu Homid G'azaliy, Jamoliddin Rumi, Fariddin Attor, Ahmad Yassaviy, Sofi Olloyor, Sulaymon Boqir'oni, Mashrablar ilmiy amaliy faoliyatida o'z aksini topadi. Maqom esa Sofining O'loh tomon intilish yo'lidagi qalb va zikr ma'omini o'zida olib etiradi. Demak, vokal san'ati bir qadar murakkabroq va tizimliroq tarzda sharoit qalqlari tarixida ham mavjud bo'lgan. Ayni jarayonlar amaliy manbalar asosida Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino, Abdulqodir Marog'iy, Darvesh ahi Changiy, Komil Xonazmiy, Abdurauif Fitrat, Hamza Hakimzoda Niyo'ziy, Abdulla Avloniy tomonidan nazariy o'rganilgan va targ'ib etilgan. Faqat Shoro davriga kelib, Evropa uslubidagi vokal san'atini o'zbek aytm yo'llariga singdirish va ko'p hollarda o'zbek xonandalarga Evropa vokali yo'llarini to'g'ridan-to'g'ri ijro ettirish usuliga kirdi. Muhiddin Qori Yoqubov, Bobarhim Mirzaev, Karim Zokirov singari xonandalar Shoro san'at siyosatining oqibati o'laroq tom ma'noda Evropa uslubidagi vokal ijrochilari hisoblanishadi. Halima Nosirova, Saodat Qobulova, Nattor Yarashev, Ergash Yoldoshev, Abdulla Bozorov, Muxassar Razzoqova, Jamol Jalilovlar ijrochilik faoliyatida esa ham Evropa, ham milliy vokal san'ati uyg'unlashganini kuzatamiz. Vokal fani asosiy maqsadi va vazifasi asosiy uslublardan biri b'olib, ushbu fan vokali ansambli, xor partiturasini o'qish, estrada ijrosiga moslashtirish. Estrada san'ati dirijyorlik va xor solfejyosi fanlari bilan bog'liq. Vokal fanining asosiy maqsadi bo'lajak vokal jamoalariga rahbarning kashfiy maxoratini oshirish, nafa's olish, diktsiya, so'z tanlash, qo'shiqning yuksak uslubida ijro qilish malakasini hosil qilishdan iborat. Faning asosiy vazifasi yosh musavvirlarga kelajakda havaskorlar bilan ishlash yo'llarini o'rgatish vokali ijrochiligi yutuqlarini amalda tadbiq qilish kabi ishlardan iborat. Talabalarning uslubik, g'oyaviy va badiiy tabiyati muvofiqiyat bilan amalga oshirilishida, shuning, ularning zamonamizning har jihatdan yetuk, garmolik rivojlangan didi holatid, tabiatid nozik, go'zallikning qadriga etadigan kishilar bo'lib etishishlarida badiiy havaskorlikka va qo'shiqchilikka asos bo'ladigan vokali ijrochiligi fanining

roli ahamiyatlidir. Oliy o'quv yurtlarida talabalarining estetik tarbiyasini rivojlantirishda vokal ijrochiligi fanining tugan o'rn, o'quv metodik qo'llanmalar bilan ta'minlanganligi, vokalistlarning repertuariga tanlangan qo'shiqlar, ularning yosh xususiyatlariga mosligi, talabalar tarbiyasiga, ayniqsa, estetik tarbiyasiga ta'siri, pedagoglar jamoasining talabalarda vokal ijrochiligi bilan estetik tarbiyani taraqqiy ettirishdagi ish tajribalarini o'rganish va ularni umumlashtirish "Vokal ijrochiligi" fanining oldidagi yuksak vazifalaridandir. Oliy o'quv yurtlari yoshlarga izchil bilim berish bilan birga ularning qobiliyatlarini ham o'stirmoqda, talabalarni barkamol rivojlantirish yuksak ahloqiy me'yorlarda tarbiyalashdek ulug'vor vazifani ado etmoqda. Bilim dargohida vokal asoslarini o'tishdan maqsad talabalarning estetik qobiliyatlarini o'stirish, ularning iste'dodlarini shakllantirishdan iborat. O'quv dasturlariga muvofiq talabalarni o'zbek kompozitorlarining vokal, shuningdek, o'zbek, rus, qardosh va chet el xalqlarining ijodi bilan tanishtirish ko'zda tutiladi. Birinchi va ikkinchi bosqich talabalarida vokal malakalari hosil bo'la boshlaydi, yuqori bosqich (kurs) larda bu malakalar shakllanadi va o'sadi. Vokal darslari jarayonida talabalarga turli xil vokalizlar va kompozitorlarning yoshlarga atab yozgan asarlari o'rgatib boriladi. Talabalarining vokal san'ati sirlarini egallab, o'zlaridagi talant kurtaklarini o'stirishlari va kelgusida yangi vokalist bo'lib etishib, madaniyatimiz rivojligi munosib hissa qo'shishlari ko'p jihatdan rahbarning xizmati va tashabbuslariga bog'liqdir. Talabalarining vokal mashg'ulotlarda qatnashishlari ularning tushuncha doiralarini yanada kengaytiradi, iste'dod kurtaklarining gul ochishi jarayonini tezlashtiradi, ma'naviy kamolot sari etaklaydi. SHuning uchun ham o'quv dargohlaridagi o'tilayotgan vokal ijrochiligi fanining zimmasida turgan vazifalar nihoyatda muhim ma'suliyatdir. Bu vazifani ado etishda barcha imkoniyatlar va vositalarni ishga solish, rezervlaridan unumli foydalanish ta'siridan usullar izlab topish va samaradorlikka erishish talab etiladi. Ta'lim olayotgan talabalarni ona Vatan va xalqimizga mehru muhabbat va sadoqat ruhida tayyorlashda, ularning qardosh xalqlarga nisbatan do'stlik va birodarlik tuyg'ularini kuchaytirishda vokal

ijrochiligi fani muhim rol o'ynaydi. Vokal ijrochiligi fanining mashg'ulotlari ham boshqa mashg'ulotlar singari vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishga xizmat qilishi, bu narsa vokal ijrochiligi ishining asosiy o'zagi hamda mohiyatini tashkil qilishi lozim. SHu sababi vokal ijrochiligi o'quvchisi zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklanadi, undan talabalarining taqdiriga qayg'unirish, unga befarq qaramaslik talab etiladi. CHunki talabalarining estetik tarbiyasi, go'zallikka munosabatlari, ma'naviy yuksalishlari, iste'dodlarning yo'nalishi asosan, pedagogning tajribasi, jonkuyarligi va mahoratiga bog'liqdir. Vokal ijrochiligi mashg'ulotlarida talaba o'rganib olgan har bir qo'shiq uning ma'naviy olamini boyitib, Vatanga bo'lgan mehrini oshiradi. Qo'shiqning matni ijrochiga tushunarli va zavqlanib bo'lgan taqdiridagina talaba uni tezda yodlab, musiqasini ham o'zlashtirib oladi, nozik tomonlarini engil ilg'aydi, sehirini sezadi. SHundan so'ng uni sevib ijro qilishga kirishadi va boshqalarni ham zavqlantira oladi. Mashg'ulotga kiruvchi har bir talaba ona Vatan haqidagi yangi qo'shiqni o'rganishi bilan uning Vatan haqidagi tushunchalari yanada kengayib, tasavvuri boyiydi. Unga o'rgatiladigan asar har jihatdan sayqal topgan, g'oyaviy – badiiy jihatdan etuk va yoshlarga munosib bo'lishi kerak. Vokal o'quvchisi talabalarga biror vokaliz yoki qo'shiqni o'rgatishidan oldin uning muallifi, asar qachon yaratilganligi va kimga, qaysi mavzuga bag'ishlanganligi xususida so'zlab, uning tarbiyaviy ahamiyatini ham tushuntirishi kerak. Qo'shiq muallifi bo'lgan bastakor va shoir haqidagi ma'lumot esa o'quvchilarning qo'shiq haqidagi tasavvurlarini yanada kengaytiradi. Vokal o'quvchisi o'z ishlida talabalarda musiqaning sezishi, ritm tuyg'usi va musiqaga xotiralarni o'stirishga alohida e'tibor berishi kerak. Mabodo bu komponentlardan bironlasi unitiladigan yoki e'tibordan chetda qoladigan bo'lsa, talaba katta ziyon etadi, chunki bu komponentlarning har biri xonandani ta'limlanishda muhim rol o'ynaydi. Vokal ijrochiligi mashg'ulotlari maxsus ajratilgan, chiroyli bezatilgan, estetik jihatdan yaxshi, badiiy didga ham muvofiq holda jihozlangan xonalarda bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Bu xonalarda texnika vositalari, madaniyatimizning tanqili namoyandalarning partretlarini, vokal

san'ati, musiqaga oid adabiyotlar, chiroyli plakatar, stendlar va boshqa materiallarni qo'yish mumkin. Har jihatdan yaxshi va chiroyli qilib bezatilgan hamda ko'ngilni yayratadigan bunday xonalar a'lo ijodiy vaziyatni vujudga keltiradi, talaba ruhiga ijobiy tasir ko'rsatadi, badiiy didni oshirishga ko'maklashadi. Vokal ijrochiligi bo'yicha repertuardagi eng yaxshilari manzur bo'lganlari puxta tanlangandan so'ng talabalarga o'rgatiladi. SHuning uchun faning dasturidagi asarlar miqdori ko'p va rang barang bo'lishi, uning ijrolari doimo muvofiqiyatli o'tishi va hammada chuqur taassurot qoldirishi lozim. Talabalarda estetik didni tarbiyalash ko'p jihatdan vokal o'qituvchisining o'z ish faoliyatiga qo'llaydigan metodikasiga bog'liq. U ish boshlashdan avval talabalar bilan birma – bir va yaxshilab tanishishi hamda darsda mas'uliyat sezgan holda ish olib borishi zarur. Talabalarining darsda qo'shiq o'rganishlari muntazam, to'g'ri tashkili etilishi ularning darsda o'rganganlarini bir – birlari bilan o'rtoqlashishlariga qulaylik yaratadiki, buning ishg'a foydasi katta. Binobarin, har bir talaba darsda o'rgatlayotgan qo'shiqning ohangini o'ziga qabul qiladi, o'zlashtiradi. Uning bu boradagi xato va yanglishuvi pedagogga ham, tevarak atrofdagilarga ham ma'lum bo'ladi. Darsda o'zaro aloqa va harakatning yaxshi yo'lga qo'yilishi ishg'a bunday xatolarning vaqtida oldini olim imkoniyatini beradi. Talabalarining taassuroti kuchli, bilish imkoniyatlari keng bo'ladi. Shu sababli vokal o'qituvchisi bundan mohirlik bilan foydalanishi zarur. Vokal mashg'ulotlarida ijrochilar ham, tinglovchilar ham estetik kechimmalar his qiladilar. Buning uchun qo'shiq ijrochilari aytilayotgan asarning mohiyatini chuqur ochib berishlari, ijroda mahorat ko'rsatishlari lozim. SHundaygina kutilgan natijaga erishilib, ijrochi ham, tinglovchi ham zaqlanadi, asarning ham ta'sir kuchi oshadi, tinglovchi qalbida jo'shqin his – tuyg'ular uyg'otadi. Bu esa o'z navbatida vokal ijrochisini tarbiyalash bilan bir qatorda boshqalarga ham emosional tuyg'u tarbiyasini yo'lga qo'yishiga xizmat qiladi. O'z mohiyatiga ko'ra estetik tuyg'ularni o'stirishga qaratilgan bu tarbiya qo'shiqqa ijodiy munosabatda bo'lish, undagi so'zlarni to'g'ri aytilish va uning ta'sirchanligini oshirishni taqazo etadi. SHundaygina qo'shiq aytilish chinakamiga

estetik tarbiya jarayoniga aylanadi. Bu masala talaba ovozlarni tarbiyalash nuqtai nazaridan ham asarga emosional munosabatda bo'lish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga egadir. Talabaning ovozini to'g'ri tarbiyalash, uning musiqaga sezgilarligini har tomonlama rivojlantirish vokal o'qituvchisining birinchi navbatdagi vazifasidir. Vokal ijrochiligi jarayonida bu vazifaning to'g'ri bajarilishi har bir talabadagi musiqaga sezgisining o'sishini ta'minlashga yaxshi yordam beradi. Undan qobiliyatni to'la to'kis namoyon bo'lishiga keng yo'l ochadi. Vokal ijrochiligi darslarini musiqaga materiallarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Biz musiqaga materiallari deganda talabalarga o'rgatiladigan asarning matni va unga yozilgan musiqani ko'zda tutamiz. Vokal ijrochiligi darslariga qatnashayotgan talabalarga to'g'ri kelgan qo'shiqni o'qitaberish yaramaydi. Bunda, yuqorida qisman ta'kidlab o'tganimizdek, talabalarining ovoz imkoniyatlari va musiqaga qobiliyatlarini hisobga olgan xolda ish olib borish talab etiladi. Vokal o'qituvchisi yosh talabalarga o'rgatladigan qo'shiqlarni tanlaganda birinchi navbada uning badiiaviy ahamiyati, g'oyaviy – badiiy qimmat va estetik xususiyatini ko'zda tutmoqchi lozim. Bu tadbir talabalarining estetik didi va qobiliyati hamda ovozi muvofiq o'sishiga olib keladi.

Milliy cholg'ularimizning toifalari ko'pchiligi, turfa yakka va jo'mavozlik ijrochilarning o'ziga xosligi bo'yicha milliy musiqaga san'atimizga dunyo uzra teng keladiganini topish qiyin. Sharq musiqasi ilmining asoschisi deb butun jahonda tan olingan Vatandoshimiz Abu Nasr Forobiy, buyuk allomalimizdan Abu Ali ibn Sino, Abdulqodir Marog'iy, Abduraxmon Jomiy, Alishe'r Navoiy, Zaynulobiddin Khamzay, Kavkabiylar Buxoriy, Darvish Ali Changiy va boshqalar sharqona jahonshumul ahamiyatga molik noyob nazariy va estetik qarashlarni ishlab chiqqan holda muhim musiqiy asarlarning ham muallifi sifatida keng tanilgandirlar.

Ana shunday xalqchil va uslozona qatamlar orqali bizgacha yetib kelgan musiqiy madaniyatimiz tufayli tarixan juda qisqa muddatlarda O'zbekistonda hamda yong'och, ko'p ovoqli milliy kompozitorlik ijodiyoti o'z zil – kesil shakllandi, o'z qiyofasiga ega bo'ldi, jadal ravnaq topdi. Bunda xalq musiqamiz, ayniqsa,

maqomchilik an'analari faqat hayobaxshlikni taxminlabgina qolmay, balki mahsuldor zamin bo'lib xizmat qildi.

Ma'lumki, ulug'vor maqom san'ati milliy ma'naviy mulkimizning eng qimmatli va ardoqli xazinasidir. Uning asl namunalaridan necha-necha avlodlar bahramand bo'lib kelishmoqda. Hatto keng ko'lamli targ'ibot uchun rasman taqdlangan paytlarda ham maqomlarning mavqei, amaliy-hayotiy mohiyati saqlanib qolaverdi. Xalqimizning yuksak ongli, didi, ruhii talab va ehtiyojlariga bastakorlik ijodiyoti, ustozona hoifzlik va sozandalik ijrochiligi ma'naviy ozuqa berib kelgan. Shu bois bunday san'at ustalari el - yurtimiz orasida hamisha qadrlanganlar va ezozlanganlar.

Buyuk istiqbol tufayli musiqiy madaniyatimiz eski siyosiy - mafkuraviy tazyiqlardan xolos bo'ldi. Shu bilan birga, u ko'xna mumtoz an'alarimizning to'la tiklanishiga, ayniqsa, yosh avlodlarni bilimdon, savodxon, ma'naviy barkamol darajada tarbiyalashga misli ko'rilmagan imkoniyat yaraldi. Xususan, biz aynan mustaqillik davrida ko'xna maqom ijrochiligi va an'anaviy ijodkorligida yuzaga kelgan yangicha ijodiy salohiyatning tiklanishini kuzatishga muyassar bo'lmog'damiz.

Diniy-falsafiy ashulalar masalasiga kelsak, bular, avvalo bizning tarixiy boyligimizdir. Kimgadir g'ayri tabiiy tuyo'lsa ham, bu yo'nalishga to'siq bo'lmasilik aslida ozodlik, erkinlik, yuksak madaniyatga xos chinakam demokratik tamoyillarning amaldagi yaqqol ifodasi bo'lsa kerak. Chunki mumtoz shariq she'riyatida bitilgan ilohiy, tasavvufona mavzular o'rinish musiqimizda o'zining ohanрабо, ta'sirchan ifodasini topgan va qadrlangan.

2-mavzu: O'zbek musiqasi san'ati namoyondalari

O'zbekistonda qadimgi davrlardan boshlab o'ziga xos musiqasi san'ati rivojlanib kelgan. Bu borada xalq og'zaki musiqasi ijodi namunalari, Abu Nasr Farobiyning "Kitob al-musiqat al-kabir" (Musiqasi haqida katta kitob), Abu Ali Ibn Sinoaning "Risolati musiqiy" (Musiqasi risolasi), Darvish Ali Changiyning "Risolati musiqiy" (Musiqasi risolasi) va Mu'iniddin Mo'jiziyning "Musiqasi" kabi asarlarida bir qator o'zbek musiqasi va vakal san'ati namoyondalari to'g'risida to'liq ma'lumot berilgan. Misol uchun, Abu Nasr Farobiy o'z asarida Tanbur cholg'usining dunyoda eng mashhur va eng noyob cholg'u ekanligini asoslab ko'rsatgan. Shu ma'noda bu o'rinda e'tiboringizni keyingi 120 yil davomida o'tigan mashhur musiqasi va vakal san'ati namoyondalari to'g'risidagi ma'lumotlarga tortamiz.

Zamonaviy tadqiqotchilar O'rta Osiyoda va xususan O'zbekiston madaniyatiga san'atining nazariy asoslari IX asrdan buyon yaratila boshlagan dargun fikrni ilgari surmoqda. Farobiyning musiqashunoslik asarlarida ungacha mavjud bo'lgan allomalalar merosida ayrim noaniqliklar, ayniqsa, nazariy masalalarda nomukammalliklar bo'lganligini ta'kidlaydilar.

Milliy musiqasi madaniyatimizga juda ko'plab ajdodlarimiz o'z hissalirini qo'shishiga qolmay, ularni qo'lyozma sifatida bizga asrlardan davomida qoldirib kelmoqdalar. Keling ushbu atloqli musiqashunoslarimiz bilan tanishsak.

Komil Xorazmiy (1825-1899)

Jahon madaniyatining Xorazmdagi ilk targ'ibotchilaridan biri. Ogaliy uning nomidagi o'zining «Gulshani davlat» kitobiga kiritgan. Komil Xorazmiy (taxallusi; asl nomi Farahxon Muhammadhiyoz Abdulla Oxund o'g'li) (1825 — Xiva — 1899) — o'zbek shoiri, xattot, musiqashunos, tarjimon va davlat arbobi. Jahon madaniyatining Xorazmdagi ilk targ'ibotchilaridan biri. Komil Xorazmiy Sharq madaniyatini o'zlashtirgan, xususan, maqomchilik an'alarini rivojlantirishga homiylik qilgan. O'zbek kuylarini yozib olish uchun «Tanbur chizig'i» deb ataluvchi nota tizimini joriy elgan. Bu o'ziga xos notada «Rost» maqomining bosh qismini yozgan. O'g'li Mirzo Muhammadrasul otasi boshlagan ishni davom ettirib,

Xorazm «Shashmaqom»ining qolgan ashula va cho'lg'u yo'llarini to'la notaga olgan. «Rost» maqomiga bog'langan «Murabba'i Komil» va «Pestiravi Fero'z» kuylarining notasi bizgacha etib kelgan. Komil Xorazmiy va uning shogirlari tomonidan xalqning bebaho mulki-maqomlarning notalashtirishi jaxon musiqa madaniyatini xazinasiga qo'shingan ulkan boylik sifatida etirof etildi.

Ota Jalol Nosirov (1845-1928)

O'zbek musiqa madaniyatining atiqi arbobi, Shashmaqom ijrosining bilimdoni, Ota Jalol Nosirov maqomdon ustoz sifatida san'atkorlar va shinavandalar orasida o'z davrida mashhur bo'lib hozirgacha, uning muborak nomi e'zozlanadi. Buxoroda birinchi musiqa maktabining ochilishi, Samarqandda musiqa bilim yurtining tashkil topishi, shashmaqomning yozib olinishi va saqlab qolinishi uning nomi bilan bog'liqdir. Usta Shodi, Domla Halim, Levicha hofiz, Boboqul Fayzullaev, Hoji Abdulaziz, kabi maqom xonandalari Ota Jalol Nosirovdan ta'lim olishgan.

Ota Jalol Nosirov 1845 yili Buxoro shahrining Eshon pir mahallasida tavallud topgan. Uning oilasi musiqaга moyil bo'lib, akasi Mulla Xayrullo mahorati maqom ijrochisi, uning o'g'li Karomat esa, usta kamonchilardan edi. Ana shu muhit uni musiqa bilan shug'ullanishiga sharoit yaratib beradi. U sakkiz yoshidan musiqa bilan shug'ullanadi va o'sha davrning Tiliaboy, Mirzo Hidayat, Abdurahmonbek, Mir bobo singari mashhur xonanda va sozandalardan saboq oladi. Natijada 20 yoshidayoq shashmaqomni to'liq o'zlashtirib oldi. Uning davrug'ini eshitgan Amir Muzaffarxon saroyga taklif etib saroy hofizi etib tayinlaydi. Amir Olimxon davrida esa «Miroyo'ri» unvoni beriladi.

1920 yilda Buxoroda «Sharq musiqa maktabi» ochilib, bir qancha hofiz va sozandalar jalb qilinadi va Ota Jalol Nosirov o'zi bosh bo'lib shashmaqomni o'rgata boshlaydi. 1923 yili V.A. Uspenskiy Ota Jalol Nosirov va Ota G'iyos Abduq'anievlardan shashmaqomning barcha turkumlarini yozib oladi. Shashmaqomning o'sha davrda notaga olinishi va 1924 yilda nashr qilinishi katta

muvaffaqiyat hisoblanadi. Va keyingi notalashtirish jarayonlariga yo'l ochib beradi.

Ota Jalol Nosirov faqat xonanda va sozanda, balki bastakor sifatida ham ijod qilganligi manbalarida ko'rsatiladi. Ustoz Shashmaqomning muskilot qismlarini tanibga solgan ayrim sho'x balarini kengaytirgan va qo'shimcha qismlar bastalagan. Birgina maqomni ijrosiga savt usuli bilan bir necha qismli sho'x bastalagan. Ushbu sho'x ba'ijrosi «Savi jalioliy» deb nomlanadi.

1925 yilda Ota Jalol Nosirov Samarqandga taklif etiladi. Bu yerda yoshlarga maqom ijrolarini va yo'llarini o'rgatadi, konsertlarda ishtirok etadi. Xoji Abdulaziz, Yunus Rajabiy, Mulla To'ychi Toshmuxammedov, Shoraxim shinnomayevlar bilan ijodiy mulogorda bo'ldi. Va ular ustozdan shashma-qom yo'llarini o'rganadilar va maslahatlar olib turadilar. Ota Jalol Nosirov ijrochilik oshibidan bahramand bo'lgan o'nlab shogirdlar keyinchalik maqom ijrochiligi san'atini rivojlarga katta hissa qo'shдилar.

Ota Jalol Nosirov musiqa madaniyatimiz tarixidan shash-maqom bilimdoni va ustozlaridan, mashhur hofiz, va sozanda ko'plab maqom ijrochilarining ustozlari sifatida o'zidan o'chmas nom qoldirgan ulug' san'atkoridir.

Hoji Abdulaziz Abdurasulov (1854-1936)

Hoji Abdulaziz Abdurasulov mashhur hofiz va bastakor sifatida shuhrat qozongan bo'lib, Samarqand, shahrida ko'k masjid mahallasida to'quvchi oilasida tavallud topgan. Uning musiqaга bo'lgan havasi yoshlikdan boshlanib, tanburchi Hoji Rahim-quliga shogird bo'lib tushadi va maqom yo'llarini ijrochisi Boruh khotunda oshulalar o'rganadi va birga kuylay boshlaydi. Keyin-chalik oshshashmaqomni mukammal o'rganish maqsadida Buxoroga borib, mashhur maqomdon ustoz Ota Jalol Nosirovdan saboq oladi.

Abdulaziz ikki marta Makkaga haj safariga boradi va safar davomida turli usulda kuy va qo'shiqlari bilan tanishadi. Hoji Abdulaziz tanburni juda yaxshi bilganidan, ashulalarini ko'proq duetlar jo'rigida ijro etardi. Uning dasturlardan jo'ralab ashulalar o'rin olgan bo'lib, hofizlikdan tashqari bastakorlik bilan ham

shug'ullanardi. U yaratgan «Gulzorim», «Bozurguniy», «Bebekcha» «Qurbon o'lam» ashulalari el orasida mashhur ijro sanaladi. 1909 yilda uning ijrosida Ikya «Gramafon» firmasi «Itroq», «Nasrulloji», «Ushshoqlar»-ni yozib olgan.

1928 yilda Samarqand musiqa va xarografiya institutiga ishga olinadi va u yerda bo'lg'usi mashhur san'atkorlar M. Ashrafy, T. Sodiqov, M. Buxorov, D. Zokirov va boshqalar uning ijodidan bahramand bo'ladilar. Ustoz san'atkor maqom ijrolarini boyitib, jumladan «Ushshoq»ni «Samarqand ushshoq», «Qashqarchai ushshoq» yo'llarini va yana bir nechta ijrolarini yaratadi. Ustoz juda ko'p shogirdlar yetishtiradi.

Mashhur san'atkor Yunus Rajabiy shunday eslaydi: «Poytaxt Samarqand shahridagi paytlarda, Rizqi Rajabiy, Imomjon Ikromov, yana bir qancha san'atkorlar Hoji akaning uylarida yashab qo'shiq o'rganardik. Men Hoji aka aytgan qo'shiqlardan ta'sirlanib ertalabgacha uxlay olmasdim. Va birorta kuyini dilimga joylash uchun sekin xirgoyi qilib takrorlardim. Bordi-yu, biror joyni xato qilisan bormi, Hoji aka yotgan joyida menga qayitib, «Hoy Yunusvoy, undaq emas mana bundoq bo'ladi» deb o'zlari aytib berar-dilar».

Hoji Abdulaziz Abdurasulov ijrosida qator qo'shiqlar gramplastinkalarga, radio tasmlariga yozib olingan. Ustoz ho'fiz saksan yoshda ham 1933 yil (evrial oyida bo'lgan O'zbekiston san'atkorlarini birinchi siyotida qo'shiq ayitish baxtiga muvassar bo'lgan. Shu kuni hoji Abdulaziz Abdurasulov va domla Halim Ibodovga «O'zbekiston xalq ho'fizi» faxriy unvoni berildi. Mustaqillik yillarida «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni berildi. Uning nomida Samarqand shahrida yosh xonandalar-ning respublika ko'rik tanlovi o'tkazib turiladi.

Mulla To'ychi Toshmuhamedov (1866-1945)

O'zbek qo'shiqchilik san'atida o'zidan o'chmas iz qoldirgan mashhur ho'fiz Mulla To'ychi Toshmuhamedov Toshkent shahrining «Gulbozor» mahallasida bo'zchi oilasida tavallud topgan. Dastlab Abdulla Qori maktabida tahsil olgan va islomiy ilmlar bilan bir qatorda Ho'fiz, Navoiy, Mashrab, Bedil, Fuzuliy kabi

muntoz shoirining ijodi bilan yaqindan tanishib, ularning g'azallari bilan ashulalar ijro etgan.

To'ychi ho'fiz yoshligidan amakisi Qo'chqor otadan ashula ayitish sirlarini o'rgangan. So'ngra ustoz Ubaydullo Andalibdan qo'shiq ayitish sirlarini o'rgangan. Asla sekin Toshkent ho'fizlarini nazariya tusha boshlaydi. Shobarot tanburchi, Shojali ho'fiz, Muhammad Umar, Abdugahhor va Nazirxon ho'fizlar bilan birga ijod qilgan. Ular bilan hamnafaslikda «Qo'shiq bazmi» kechalarini tashkil etgan Zamonadosh shoirilar Kamii, Miskin, Xislatlar bilan hamkorlikda ijod qilib, ular ishtirokidagi yig'inlarda qatnashgan va Buxoro, Samarkand, Qo'qon, Andijan, Marg'ilon shaharlariga ham borib ashula yo'llarini o'rgangan, o'ziga xos ashulachilik uslubini yaratadi. Shoir Xislat Mulla To'ychi ho'fizga atab «Amin'omiy Xislat» devonini tuzgan. Ushbu devondagi barcha g'azallar ho'fiz tomonidan ijro etilgan.

Dastlabki repertuaridan «Ey dastai gul, marhabo», «Fig'on», «Shitob aylab» kabi ashulalar o'rin olgan. Shojali ho'fiz, Shobarot tanburchi jo'rligida «Shahnoz» (sho'ira) ashulalar turkumi To'ychi ho'fizga shuhrat keltirgan. Keyinchalik uning devonini Turkiston o'lkasining hamma shaharlariga taralgan.

To'ychi Ho'fiz o'zi ijro etgan ashulalarni birinchi qatori gramplastinkaga yozdigan, «Grammofon» jamiyatining «Pishuhiy Amur» firmasi undan 25 ta ashula, jumladan, «Ilg'or», «Xisrav», «Suvora», «Bobo Ravshan», «Yangi kurd», «Ayi kurd» va boshqani yozib olgan. To'ychi Ho'fiz 1908—10 yillarda Farg'ona vodiysidan bo'lgan Adolatxon, Mozidaxon kabi ayol xonandalar ijrosidagi qo'shiqlarni ham birinchi marta gramplastinkaga yozdigan. Uning tashabbusi bilan Andijon, Farg'ona, Xo'jand va boshqa shaharlarda grammofon va plastinka ishlab chiqarish tashkil etilib, ularda o'zbek, rus va boshqa tillarda kuy, qo'shiq va ashulalar yozilgan plastinkalar sotilgan. To'ychi Ho'fiz aytgan o'zbek muntoz ashulalar — «Buyot», «Fig'on», «Ushshoq», «Segoh», «Girya», «Ilg'or», «Suvora», «Chorgoh», «Ko'cha bog'ib», «Tarona Dugoh» («Dugohi Xusayniy» (Xusaynning taronasi) va boshqa o'zbek musiqa madaniyatida muhim o'rin tutadi.

To'ychi Hofiz ashulalari talqin etilishi, jumlatining maromiga yetkazib aytilishi, qoehimlarga boyligi, o'zbek musiga an'anasidagi mumtoz ijro uslubi, ovozining kuchliligi bn o'ziga xosdir. Ayniqsa, noyob zeboik bilan Navoiy g'azali («Qano ko'zum»)ga ijro elgan «Ushshoq» hofizlik san'ati yuksak namunasiga aylangan To'ychi Hofiz Moskvada o'tkazilgan qishloq xo'jaligi ko'rgazmasi va O'zbek san'ati dekadasi qatnashchisi Sh. Shoumarov, Yunus va Rixsi Rajabiyalar, K. Zokirov, B. Mirzayev va boshqalar To'ychi Hofiz ijrochilik an'alarining davomchilardir. Toshkent gramplastinkalar zdi va Qashqadaryo viloyati musiqali drama va komediya teatriga To'ychi Hofiz nomi berilgan. 1927 yili O'zbekiston xalq hofizi unvoni, vafotidan so'ng «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan mukofotlangan.

Domla Xalim Ibodov (1878-1940)

An'anaviy qo'shiqchilik san'atimizning yorqin namoyondalaridan biri Domla Halim Ibodov Buxoro shahrida to'quvchi oilasida dunyoga keldi. O'na yoshidan taniqli xonanda va sozanda Usta Sharof rahbarligida doira chertib, xalq qo'shiqlarini ijro eta boshladi. Ustoz unga sekin-asla «Shashmaqom» namunalaridan tanishtira boshladi va mashhur san'atkorlar Ota Jalol va Oni G'iyoslar bilan yaqindan tanishishiga yordam berdi.

O'n sakkiz yoshidayoq Buxoroda yetuk xonanda bo'lib elga tanildi. U maqom namunalarini jozibali ovozi bilan ijro etar, shinavandalar qalbida zavq-shavq uyg'otardi. O'zi ustoz bo'lib yoshlarga ashula, doira usullaridan dars berardi. 1923 yilda Moskvada birinchi qishloq xo'jalik ko'rgazmasida Yusufjon qiziq Shakarjonov, Mulla To'ychi Toshmuhamedov, Ahmaidon Umurzoyov, Shorahim Shoumarov, Gulom Zafary, Abduqodir Ismoilov, To'xtasin Jalilovlar bilan birgalikda qatnashib zo'r muvaffaqiyatlarga erishdi

1928 yilda Samarqandda musiga va xoreografiya instituti ochilishi munosabati bilan Domla Halim Ibodov bu yerga taklif qilinadi va musiqashunos N.N.Mironov undan «Shashma-qom»ning ko'pgina namunalarini yozib oladi.

Samarqandda u atiqli bastakor va xonanda Hoji Abdulaziz Abdurasulov bilan birga hamnafas bo'lib, juda ko'p konsertlarda, sayllarda ishtirok etdi.

Domla Halim Ibodov 1931 yildan boshlab O'zbekiston radiosida ishlay boshladi. U ijro elgan «Savri Sarvinoz», «Qash-qarchai ushshoq» «Iroq», «Shanlolo», «Mo'g'ulchai dugoh», «To'lgim», «Navro'zi Sabo» singari ashulalar birinchi oltin fondga saqlanadi.

1933-1934 yillarda musiqashunos Y.E.Romanovskaya Domla Halim ijrosida qator kuy va qo'shiqlarni, maqom yo'llarini yozib oladi. Ustoz qator anjumanlarda, jumladan, 1932 yilda Respublika san'at qurultoyida, 1936 yilda san'atkorlarning I Respublika konferensiyasida, 1937 yilda Moskvada birinchi o'zbek dekadasiida qatnashib, zo'r muvaffaqiyatlarga erishdi.

U juda ko'p iqtidorli shogirlarga ustozlik qildi. Yunus Rajabiy, Muxtor Ashrafiy, To'ltijon Sodiqov, Mutal Burxonov, Mardon Nasimov, Dori Zokirov, Shofir Ramazonov, Nabijon Hasanov, Olimjon Halimov (hofizning o'g'li, o'zbekiston xalq artisti, bastakor) lar shular jumlasidandir.

Domla Halim Ibodov san'atimiz oldidagi bebah o xizmatlari uchun «O'zbekiston xalq hofizi» faxriy unvoniga sazovor bo'lgan. Domla Halim Ibodov 1940 yilda vafot etdi. Ammo, bugungi kungacha uning nomi bilan atalib e'tiborlangan Buxorodagi san'at bilim yurti ustoz orzu qilgan xayri ishlarni ado etib kelmoqda.

Mahiddin Qori Yoqubov (1896-1957)

Mahiddin Qoriyoqubov o'zbek madaniyatining atiqli arboblaridan biri. U Ashula, opera xonandasi (bariton), aktyor, o'zbek musiqali teatri sohasidandir. Turkiston Respublikasining birinchi xalq hofizi, O'zbekistonda birinchi ko'rsatilgan san'at arbobi, O'zbekiston xalq artisti. Dastlab eski maktab, 1913-14 yillarda madrasada tahsil ko'rib, qiroatini yaxshi egallagan, qori sifatida ham tanilgan. Yoshligidan xalq ashula, hofizlik an'alarini o'zlashtirgan Qoriyoqubov, ayul paytida yangi san'at shakllariga qiziqib, Farg'onada mahalliy amonablar bilan birgalikda ilk pullama sozlar orkestrlarida ishtirok elgan, orkestrni

spektakllarga asos bo'ldi. O'zbek musiqali drama janri kamolotida muhim o'rinni tutgan va Muqimiy teatriga shon-shuhrat keltirgan «Qurbon Umarov» (S. Abdulla, 1941), «Nurxon» (K. Yashin, 1943), «Asrlar» (Uyg'un, 1943), «G'unchalar» (3. Faxullin, 1945), «Alpomish» (S. Abdulla, 1945), «Muqimiy» (S. Abdulla, 1953), «Ravshan va Zulxunor» (K. Yashin, 1957), «Tohir va Zuhra» (S. Abdulla, 1953) va boshqa asarlar uning hammuallifligida dunyoga kelgan.

B. V. Brovtsin «Tohir va Zuhra» operasini yaratishda T. Jalilov tavsiya etgan yozimni, ohangrabo kuylardan unumli foydalangan.

T. Jalilov 200 dan ortiq xalq sevib eshitadigan dilbar qo'shiqlarning muallifi hamdir. U o'z qo'shiqlarida o'zbek xalq musiqasi uslubining o'ziga xosligini, tabiiyligini, qochirilmalarga boyligini saqlagan holda, xalq qo'shiqlari, kuylariga yangi ohang, yangi mazmun baxsh eldi. Bu jihatdan uning Hamza, S. Abdulla, Chushtiy, T. Fattoh she'rlariga bastalagan qo'shiqlari ibratlidir.

T. Jalilovning O'zbekistonda musiqa san'atining ravnagidagi xizmatlari munosib taqdirlandi. 1937 yilda unga «O'zbekiston xalq artisti» unvoni berilib, bir qator orden va medallar bilan mukofotlandi.

Iste'dodli bastakor, sozanda va ustoz-murabbiy To'xtasin Jalilov 1966 yilda Toshkentda vafot etgan.

Yunus Rajabiy (1897-1976)

Bastakor, xonanda va sozanda, akademik Yunus Rajabiy 1897 yilda Toshkentda tug'ilgan. Avval madrasada, so'ng 1919-1922 yillarda Turkiston xalq konservatoriyasida, 1934 yilda Toshkent Oliy musiqa maktabining tayyorlov kursida, 1940—1941 yillarda Moskvada bastakorlar kursida ta'lim olgan Yu. Rajabiy xalq musiqa merosini Mirzaqosim ho'fiz, Sh. Shounarov, To'yehi Ho'fiz, Domla Halim Ibodovlardan o'rgangan.

Mehnat faoliyatini 1923—1925 yillarda Samarqand pedagogika bilim yurti to'garagi o'qituvchisi sifatida boshlab, 1925—1926 yillarda Samarqand teatirining musiqa rahbari, 1927—1959 yillarda O'zbekiston radio qo'mitasi qoshidagi xalq cho'g'u asboblari ansambli tashkilotchisi va badiiy rahbari, 1942—1945 yillarda

Toshkent viloyat Yangiyo'l musiqali drama va komediya teatirining musiqa rahbari, 1959—1976 yillarda O'zbekiston Televideniyesi va radio eshittirish baxshlar qo'mitasi huzuridagi maqom ansambli tashkilotchisi va badiiy rahbari vazifalarida ishladi.

Yunus Rajabiy avvalo keng madaniy jamoatchilikka o'tkir shirali ovoza ega bo'lgan iste'dodli xonanda sifatida tanilgan edi. U aylagan «Girya», «Nolish», «Ko'cha bog'i», «Eshvoy», «Kurda», «Qalandari», «Shahnozi Gulyor», «Bayob», «Qaro ko'zim», «Dugohi Husayni», «Chorgoh», «Miskin», «Nasrutloyi» kabi maqom yo'llaridagi ashulalar, u tiklagan «Subhidam», «Yo'g'iz», «Sayqal», «Elegoh», «Dugoh» va boshqa qadimgi o'zbek kuy va ashulalari hamon tinglovchilarga estetik zavq bag'ishlab, dillarga orom berib kelmoqda.

Xonandalikni bastakorlik bilan birga olib borgan san'atkor o'zbek musiqali drama janrida samarali ijod etib, kuylar, qo'shiqlar, raqs kuyalari, xor asarlari yozdi.

Dastlab Xurshidning «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», O'jamolovning «Rustam», A. Hidayatovning «Avaz», Hamzaning «Nohaxon» spektakllariga xalq ashulalari asosida kuylar bastalagan bo'lsa, keyinchalik S. Abdulla va Chushtiyning «Qo'chqor Turdiev», B. Nadejdin bilan hamkorlikda A. Umariy va Uyg'unning «Qasos», K. Yashinning «Farhod va Shirin», G. Mushel bilan hamkorlikda H. Olimjonning «Muqanna», Xalilov bilan hamkorlikda S. Qosimov va L. Mamatxonovning «Nodir», B. Zeydman bilan hamkorlikda H. G'ulomning «O'g'il uylantirish», Sayfi Jalil bilan hamkorlikda Y. Mahamonovning «Navoiy Astroboda kabi musiqali dramalarini va T. Sodiqov, D. Zohirov, B. Zeydmanlar bilan hamkorlikda «Zaynab va Omon» operasini yozib, o'zbek musiqali drama janrining shakllanishiga katta hissa qo'shdi.

«Fahrika yallasi», «Yor-yor», «Mirzacho'lda to'y», «O'zbekiston», «Jahonmonlar haqida qo'shiq», «Bizning davron», «Vatan haqida qo'shiq» «Kuylar do'stligi», «Bahor keldi», «Shodlik», «Dugonalarga», «Koshki», «Tilbariz», «G'alaba» kabi kuy, xor asarlari, marsllari, «O'yin bayoti», «O'yin dargohi», «Faxri» singari raqs kuylarini ham yaratdi.

O'zbek musiqa metrosini to'plashda Yu. Rajabiyning xizmatlari nihoyatda qatta. U 1935 yildan boshlab kuy va qo'shiqlarni maqomlarni to'play boshladi. Shuning natijasi o'laroq E. Romanovskaya, A. Akbarovlar 1939 yilda tugagan «O'zbek xalq qo'shiqlari» to'planidan Yu. Rajabiy notaga solgan 29 ta ashula va qo'shiqlar o'rin oldi.

Yu. Rajabiy 1955—1959 yillarda 5 jildlik «O'zbek xalq muzikasi» to'planlarini nashr ettirdiki, ularga turli janrlardagi mingga yaqin o'kuy va ashulalar, «Buxoro Shashmaqomi», Toshkent, Farg'ona maqom cho'llari, qatta ashulalar, Hamza qo'shiqlari, o'nlab bastakorlarning asarlari kiritilgan. Maqom ansambli bilan uzoq ishlashi natijasida, 1966-1974 yillarda «Shashmaqom»ning 6 jildlik yangi nashrini tayyorladi.

Mazkur kitoblarga izoh beruvchi 1978 yilda nashr etilgan «Muzika metrosimizga bir nazar» asari maqomchilarning ijro uslublarini o'rganishda muhim qo'llanma bo'ldi.

Yu. Rajabiyning o'zbek musiqa va qo'shiq san'ati kamolotidagi katta xizmatlari 1958 yilda «O'zbekiston xalq artisti» unvoni, Respublika Davlat mukofoti bilan taqdirlandi. 1966 yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zoliygiga saylandi.

O'zbekiston musiqa san'atining ulkan arbobi Yunus Rajabiy 1976 yilda Toshkent shahrida vafot etdi. O'zbekiston Televidenie va radio eshittirish Davlat qo'mitasi qoshidagi «Maqom» ansambliga, Jizzax musiqali drama teatriga va Toshkent musiqa pedagogika bilim yurtiga, Toshkentdagi markaziy ko'chalarning biriga Yunus Rajabiy nomi berildi.

Respublikamiz madaniy jamoatchiligi 1997 yilda Yunus Rajabiyning 100 yillik yubileyini keng nishonladi. O'zbek milliy madaniyat rivojiga ulkan hissa qo'shganligi uchun u 2000 yilda «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan mukofotlandi.

Jo'raxon Sultonov (1903-1965)

Jo'raxon Sultonov (1903.29.1 Marg'ilon — 1965.19.10) — xonanda, bastakor, O'zbekiston xalq hofizi (1939). Keng diapazonli, kuchli, yumshoq shifloq va dardli ovoz sohibi. Xonandalik saboklarini ilk bor otasidan olgan, keyinchalik Madali xrifzdan yalla yo'llarini, Botlaboy Rajabov, Mamathuva hattonovlardan katta ashula, Sodirxon hofiz, Mulla To'yehi hofizlardan maqom yo'llarini o'zlashtirgan. Jo'raxon Sultonov xalq orasida "katta ashula piri" nomini olgan, shuningdek, yallalar ustasi, askiyachi sifatida ham tanilgan. Shogirdi M. Uzoqov bilan 25 yildan optik, hannaflaslik qilib, o'ziga xos talqin yo'lini yaratgan. Repertuaridan "Ushshoq" va "Sodirxon Ushshoq'i", "Dugoh Husayn", "Besh parda Navro'z" va "Saviti Suvora", "Hanuz", "Chor zarb", "Chaman yallar" kabi mumtoz ashula va yallalar, "Bog' aro", "Sharoat", "Xayrul bashar", "O'ga mindim" va boshqa katta ashulalar urin olgan. U o'zbek xalq kuy va usullari asosida bir qancha ashulalar ijod qilgan. "Naylayin", "O'limasun" (Navoiy), "Keling, ey ahboblar" (Navoiy), "Bir qadahr" (Chushtiy), "Mubtaloman" (S. Abdulla), "Ming qadam" (Makbuliy), "Bir kelsin", "Ey dibrari jononim", "Ohkim" kabi katta ashulalarni shog'ir u jo'rligida ijro etib yangi uslub yaratgan. Jo'raxon Sultonov ijrolari O'zbekiston radiosi va San'atshunoslik instituti fonogrammalarida saqlanmoqda. Bir nechta grammplastinka, audiokasseta va kompakt diskklarga yozilgan. Vafotidan so'ng "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan mukofotlangan. 1997 yildan Marg'ilonida Jo'raxon Sultonov va Mamurjon Uzoqovlar nomidagi Respublika xonandalar tanlovi o'tkazilmogda.

Mamurjon Uzoqov (1904-1963)

Mamurjon Uzoqov o'ziga xos ovozga ega inson, xalq qo'shiqchisi. U juda o'zbeck xalq qo'shiqlarini ijro etishga qiziqib qoldi, avval u xonandalar Mamathuva va Botlaboydan qo'shiq kuylashning barcha nozikliklarini o'rganib chiqib, keyin dutor chalib, Xasan qoridan "yalla" va boshqa nozikliklarni kuyladi. Ko'p yillar davomida u boshqa tanqil qo'shiqchilar qatorida qo'shiqlarni ijro etdi.

Xalq qo'shiqchisi Mamurjon Uzoqov 1904 yilda Marg'ilonida tug'ilgan.

U 1922-1925 yillarda Xudoybergan hoʻfiz bilan, 1926-1932 yillarda Hasam qori bilan, 1933-1962 yillarda Juraxon Sultonov bilan koʻplab mumtoz, folklor va zamonaviy qoʻshiqlarni ijro etdi.

Maimurjon Uzoqov dastlab choyxonalarda boʻlib oʻlgan kontsertlarda qatnashgan, 30-yillarda u Margʻilon teatrida xonanda boʻlib ishlagan. Oʻz tajribasini oshirib, 1940-1950 yillarda u Toshkent Mukimi teatrida rassom va qoʻshiqchi sifatida ishlagan, baʼzi spektakllarda rol oʻynagan.

"Toxir va Zuxra" spektaklida Toxir rolini ijro etgan. Ammo M. Uzoq allaqachon xalq qoʻshiqchisi sifatida tanilgan va u sahna uchun emas, balki xalq qoʻshiqlarini ijro etish uchun tugʻilgan.

1952-1962 yillarda u Oʻzbekiston radiosida qoʻshiqchi, Oʻzbek davlat sahnasida yakkaxon ijrochi boʻlib ishlagan, respublikada va chet ellarda oʻtkazilgan koʻplab madaniy tadbirlarda qatnashgan.

Uning repertuarida Muqimiy, Furgʻat, Hamza, Xabibiy, S. Abdulla sheʼrlariga qoʻshiqlar bor edi. Odamlar, ayniqsa, uning ijrosidagi "Kazalaring" ("Koʻzlaring"), "Siding kuchaber sayyod", "Keldim" (Men keldim), "Shaiddo bulhman" (Mallun), "Mustahzod", "Sh" h zhononim mening ", "Nasiqat "(Kengash), "Parvo etib ket ", "Aylilmasin ", "Qozim shalolgʻaga tushdi ", "Kachon balkaykim ", "Tomon keladur ", "Dogʻman "katta shuhrat qozondi.

Shuningdek, "Yakka bu Fargʻonada", "Surating" (Mukimiy sheʼrlari), "Nur istab", "Kachon bulgʻaykim" (Furgʻat sheʼrlari), "Bir kelib ketgun" (Xamza sheʼrlari) singari nodir qoʻshiqlar uning ijodi asosidir.

Uning ijodiy faoliyati yuqori baholalanib, 1939 yilda "Oʻzbekiston xalq qoʻshiqchisi" unvoniga sazovor boʻldi. U 1963 yilda qoʻshiqlarini ijro etayotgandi Margʻilonda sahnada vafot etdi.

Koʻplab qoʻshiqchilar uning anʼanalarini xalq qoʻshiqlari, yalla, katta qoʻshiqlarni ijro etishda davom ettirishmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi mustaqilligining 9 yilligi munosabati bilan madaniyatni rivojlantirishga taʼsirchan hisssasi uchun M. Uzoqov "Alto xizmat" ordeni bilan taqdirlandi.

Xalima Nosirova (1913-2002)

Oʻzbek qoʻshiqchiligi va opera sanʼatiga bebaxo hissa qoʻshgan sanʼatkorlardan biri Halima Nosirova 29-dekabr 1913-yil, Qoʻqon yaqinidagi Togʻliq qishlogʻida tugʻilgan. Opera xonandasi (lik-dramatik soprano), oʻzbek xonandalik sanʼatining yirik namoyandasi.

Faoliyatini aktrisa sifatida 1927 yildan Oʻzbek davlat namuna sayyor truppasida boshlab, Mariya Antonovna (N. Gogol, "Revizor"), Malikai Turandot (M. Gorkiy, "Malikai Turandot") kabi rollarni ijro etgan. 1929-39 yillarda Oʻzbek davlat musiqali teatri,

1939-86 yillarda Navoiy teatrlarining yetakchi yakkaxon xonandasi. Noyob, oʻziga xos shirali va keng diapazonli ovoz, sahnaviy isteʼdodga ega boʻlgan N. Halima" (G. Zafariy), "Atshin mol olon" (U. Xojibekov), "Layli va Majnun" (Kharid, T. Sodiqov musiqasi), "Farhod va Shirin" (Xurshid, V. Uspenskiy), "Turandot" (Komil Yashin va M. Muhamedov, R. Gliet) kabi musiqali spektakllarda bosh rollarni ijro etib shuhrat qozongan.

Nosirovaning musiqali drama teatri sahnasida erishgan muvaffaqiyatlari oʻzbek opera ijrochiligining yuzaga kelishiga turki boʻldi. 1938 yil Oʻzbek davlat musiqali teatrida sahnalashtirilgan Yevgeniy Brusilovskiyning "Er Targʻin" operasidagi Oqjunos obrazi Nosirovaning birinchi opera partiyasi edi. N. ilk oʻzbek operalari – "Boʻron" da Norgul, "Layli va Majnun" da Layli kabi bosh rollarni ijro etgan. Keyinchalik u "Ulugʻbek" operasida Sin Dun Fan, "Karmen" da Zorina, "Gulnara"da Gulnara kabi obrazlar yaratdi. Gulnara partiyasida milliy kiyimlar sanʼatini opera ijrochiligiga uzviy bogʻlashga muvaffaq boʻldi. Keyinchalik bu hol N. yaratgan barcha rollar talqinining asosiy xususiyatiga aylandi.

"Majnunaning ishi"dagi bosh qahramon talqinida oʻzbek opera sahnasidagi birinchi obrazni yaratdi. Maysaraga xos lirik va komik holatlar ishonarli namoyon boʻldi. Nosirovaning Zaynab, Saodat, Bahor, Xadicha xola obrazlari ijrochilarning koʻpgi yillari mahsulidir.

Nosirovning konsert repertuaridan o'zbek mumtoz musiqasi merosi namunalari katta o'rin olgan: "Ushshoq", "Dugoh", "Chorgoh", "Samarqand ushshog'i", "Chapandozi Navo" kabi maqom yo'llari, "Chaman ichra" va boshqa A. Kozlovskiy ovozi va simfonik orkestr uchun qayta ishlagan "O'zgancha", "Guliyuz ichra", "Fig'on" va, ayniqsa, "Tanavor" ashulalarining lirik-dramatik jihatli N. ijrosida yanada teranlashdi. "Men o'zbek qiziman", "Mehnat ahli" va boshqa zamonaviy ashulalarni, "O'zbek qizi ovozi", "Xush kelibsiz" singari kompozitorlarning qo'shiklarini ko'tarinki ruхла tarannum etgan. Boshqa xalqlar (tojik, qozoq, arman, ozarbayjon, xitoy, rus, ukrain kabi) qo'shiqlari ham N. repertuaridan o'rin olgan. Osiyo, Amerika va Yevropa mamlakatlarida gastrolga bo'lgan Davlat mukofotlari, Hamza nomidagi O'zbekiston Davlat mukofoti laureati. "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan mukofotlangan.

Mutal (Mutavakkil) Burxonov (1916-2002)

Mutal Burxonov ko'p qirrali iste'dod egasi. O'zbekiston xalq rassomi. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi "El-yurt hurmati" va "Buyuk xizmatlari uchun" ordenlari bilan mukofotlandi. U O'zbekiston davlat konservatoriyasining faxriy professori unvoniga sazovor bo'ldi.

Mutavakkil (Mutal) Muzayinovich Burxonov 1916 yil 5 mayda Buxoroda mudarris oilasida, madrasa o'qituvchisi bo'lib tug'ilgan. Uning tarbiyasida aristokratik oilaga mansub bo'lgan ota-amaklari va onasi katta rol o'ynagan. Dartaqiqat, u an'anaviy Buxoro ziyollari orasida o'sgan, ular bo'sh vaqtlarini furs va turlarda mumtoz she'rlarni o'qish, musiqaga ijro etish va mazmunli subhatlar o'tkazgan, bu uning manfaatlariga ta'sir qilmasligi mumkin edi. Sakkitiz yoshida u tanburda dastlab uyda, so'ngira Fitrat tashabbusi bilan ochilgan birinchi Buxoro musiqasi ta'lim muassasasida dars boshladi.

O'zbekiston Bastakorlar uyushmasi raisi Rustam Abdullacvning so'zlariga ko'ra Mutal Burxonovning iste'dodini rivojlantirishga zamonasining eng yaxshi odamlari bilan muloqot yordam bergan. Bolaligida u Fitrat bilan yaqindan tanish bo'lgan va tez-tez uning uyiga tashrif buyurgan, u erda Chulpan, Gafur Gulom,

Hamid Olimjon, Buxoro, Samarqand, Farg'ona va Toshkentning tanqiti musiqachilari, ijrochilari va musiqashunoslari bilan uchrashgan.

Mutal Burxonov tanbur chalishni avval amakisi Mukammil Burxonovdan, keyin tanburisti Ota Griyos Abdug'aniidan o'rgangan. Ular, keyin esa Samarqandda faoliyat ko'rsatayotgan O'zbekiston musiqasi va xoreografiya instituti o'qituvchilari Ota Jalol Nosirov, Abdugodir Ismoilov va Abdurahmon Umarov Mutalning noyob iste'dodini qayd etib, u bilan jiddiy o'rganishni boshladilar.

1955-1960 yillarda M. Burxonov Respublika Bastakorlar uyushmasini boshqargan. 1964 yilda unga "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi" unvoni berildi. Uning o'zbek musiqasi madaniyatini rivojlantirishga qo'shgan ijodiy va tashkiliy hissasi mustaqil respublikaning yuqori hukumat mukofotlari bilan belgilandi. "Buyuk xizmatlari uchun" (1998) va "El yurt qurmati" (2001) ordenlari bilan taqdirlangan. Mutavakkil Burxonov hayotda ham, ijodda ham doimo o'z vatanining vatandarvari va o'ziga va boshqalarga nisbatan o'ta talabchan inson bo'lib kelgan. U har doim ijodkor yoshlar uchun o'rnatib bo'lib kelgan.

M. Burxonov hayotining so'nggi yillarini o'z vatani - Buxoroda o'tkazdi va birinchi biografiik xotiralari bilan qoldirdi. Oilasini va do'stlarini yo'qotgan kim, u qatag'inning og'ir yillari to'g'risida, o'zbek ziyolilarining guljoji bo'lgan va o'tgan, muhoq xalq dushmani deb e'lon qilingan odamlar to'g'risida kim haqiqatni aytishi mumkin edi. U bu haqda ko'pincha ularning xotirasi uchun burchi sifatida gapirgan. Va u bu vazifasini o'limgidan bir oz oldin bajargan ... musiqasi bilan qiyalmasdan, uning rivojlanish muammolari bilan.

Muharram bastakorning ijodiy qiyofasining ko'p qirraliligi uning keng ko'lamli asarlarida ham, lirik qo'shiqlarida ham ("Ipaklari Tillodan", "Go'zal Farg'ona", "Xomang qizlari" va boshqalar), g'ayriijodiy ruhiy romanikalarida aks etadi, "Kelsa Nogox" va boshqalar), O'zbekiston Davlat madhiyasining kuyini (Abdulla Oripov so'zlari bilan) tantanali ravishda ko'tarinki ruhda. Muallifning shaxsiy xotiralarini bilan to'ldirilgan chugur ta'sirchanligi, uning hayotining so'nggi yillarida Abdurrauf Fitratning "Tashladi, katdi" ("Tashladi, chap") so'zlariga yozgan

romantikasi edi. Birgina ushbu asar M. Burxonovga shu qadar g'oyat og'riqli ijodiy izlanishlar va chuqur hissiy tajribalarni sarf qildi, hatto men ham, bu jarayonning bevosita guvohi bo'lganimni so'z bilan ifodalash qiyin. Xuddi shunga o'xshash narsa, meningcha, uning boshqa tanikli asarlarini yaratish jarayonlarida kuzatilgan.

Mutal Burxonov - O'zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasining musiqasi muallifi. Mutal Burxonovning zamonaviy o'zbek musiqasi san'ati rivojiga qo'shgan ulkan hissasi davlatimiz tomonidan yuqori baholanadi. U "O'zbekiston xalq rassomi", "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi" unvonlari, davlat mukofotlari, "El-yurt hurmati" va "Buyuk xizmatlari uchun" ordenlari bilan taqdirlangan.

Butun umrini san'at xizmatiga bag'ishlagan, taqdir sinovlarini fidokorona yengib o'tgan tinimsiz bastakor Mutal Burxonov yosh iste'dodlarning talabchan va mehribon ustoz edi. Uning yoshlar tarbiyasidagi ulkan xizmatlarini inobatga olib, unga O'zbekiston davlat konservatoriyasining faxriy professori unvoni berildi.

Mutal Burxonov 2002 yilda vafot edi.

Buyuk san'at arbobi va ajoyib inson Mutala Burxonovning yorqin xotirasi qalbimizda abadiy saqlanib qoladi.

Komiljon Otaniyozov (1917-1975)

O'zbekistonning qo'shiq san'ati uchun Komiljon Otaniyozov qanday ahamiyat kasb etadi? — "O'zbek adabiyoti uchun Alisher Navoiy kabi ahamiyatga ega", deya javob bergan shoir Omon Matjon, aftidan, hamyurtining ijodini juda yaxshi bilgan ko'rinadi. Ammo qo'shiqchining ko'pchilik ixlosmandlari uchun dunyoda unga teng keladigan yo'q, zero, uning ijodining ko'plarni keng, badiiy darajasi esa tengsizdir. Albatta, did masalasi nozik, kimnidir ko'klarga ko'tarish, boshqasiga past baho berish mumkin, lekin "Xay omona, omon" so'zlari bilan xorazmning "Lazgisi" jaranglaganda, maydon olamoni ko'tarilgan, "Barigar" esa hech kimni befarq qoldirmasdiqi aniq!!! Uning so'zsiz jozibasi va aql bovar qilmas iqtidori ko'plab tinglovchilarni esankiratib qo'yar edi.

Qo'shiqchining barchaga ma'lum hissalarini sanab chiqamiz:

1. Qo'shiqchi sifatida - professional sahanada ikkopcha bilan yakkaxon tarzda kuylash tashabbuskori bo'lgan. O'zbek qo'shiq'larida va maromga solingan.

2. O'z vaqtida u ham xonanda, bastakor, musiqachi va shoir sifatida kuylagan yagona qo'shiqchi bo'lgan, uning butun dasturi oranjirovka qilingan va u tomonidan yaratilgan edi.

3. U o'zbek musiqasiga Maxtumquli va Mullana'fs kabi turkman shoirlarini olib kiritgan. Ularning ikkovi ham Xorazmda yashagan va eski o'zbek tilida ijod qilishgan (turkiy-chig'atoy).

4. Maxtumquli va boshqa tasavvufchi shoirlarning (Mashrab, Xuvaydo, G'oyibiy va boshqalar) she'riyati bilan u qo'shiq san'atida pand-nasihat yo'nalishini yaratgan.

5. Komiljon Otaniyozov Xorazmning 6,5 mug'omlarini boshidan oxirigacha ijro etgan yagona xonanda hisoblanadi. Keyinroq, bastakor Matniyoz Yusupov tomonidan 10 bobligi nashr etilgan, ammo ularni bir o'tirishda faqat K. Otaniyozovgina ijro eta olgan.

6. Doston qo'shiqlari uning musiqasiga binoan, ajoyib voqeilikka ega bo'ldi: "Bila bo'ldi yorim galmayadi?", "Yorning guli galdi", "Naylayin", "Galyar sallona-sallona", "Bolama o'xshaydi ovozing sani". Bu xalq qo'shiqlarining ro'yxati uzelsiz va ularning bari oliy darajalidir.

7. U Suvora targ'ibotchisi bo'lgan, ularni tarannum etib, Suvora V ni kashf qilgan.

8. "Lazgi"ning to'qqizmichi turi - "So'z bag'ishlovchi lazgi"ni kashf etgan - tugacha lazgilarining 8 ta turli musiqasi bo'lgan.

9. Uning qo'shiq merosi ulkan, U Runiy va Dehlaviydan tashqari, Sharq shoirlarining, deyarli barchasini kuyga solgan.

10. U O'zDav filarmoniyasi qoshida "Lazgi" xalq ansambli, Turkmanistonda esa "Feruz" ansamblini tashkil etib, o'zidan so'ng eng nufuzli madaniy va juda ko'p dong'i ketgan qo'shiqchilar (Nazira Yusupova, O. Xaitova, B. Xaitov, O. Otajonov va boshqalar) qoldirgan.

11. Eng asosiyi, uning qo'shiqlarida ilk bora inson qalbi harakatlarning jo'shqinlanishi his qilindi. Uning "Naylaram"i bilan O'zbekiston xalq artisti Fahriddin Umarovning "Naylaram"i, uning "Netay"i bilan SSSR xalq artisti Xalima Nosirova ijrosidagi "Netay"ni solishtirishning o'zi kifoya. Ulaning ijrosida qo'shiqning asosiy ohangi seziladi - Komiljon akaning ovozi chorasiz vaziyatlar - chuqur qayg'u, noumid g'alayon va ko'tarinki kayfiyat va hallo, mazkur vaziyatga befarqlik ham seziladi. Ushbu ishtiyuqli jo'shqinlik mana hozir yurakni tilka-pora qaladiganday, go'yo.

O'zbekistonning hech bir tanikli qo'shiqchisi undan hech narsa o'rganmaganman, deya olmaydi. Undan keyin F. Umarov "Sabo etsang", "Dog'man", "Aziz Vatanim", T. Qodirov "Dog'man", "Fasli navbahor o'ldi", "Istakbi go'zal yorni" qo'shiqlarini kuylashgan. O. Xaliova va N. Ablullayevlar ijodining erta pallalaridagi tantanali muvaffaqiyatlar esa butunlay uning qo'shiqlariga binoandir. Uning musiqasi Sh. Jo'rayev va boshqa ko'pgina tanikli qo'shiqchilar ijodida ham jaranglaydi. Yaratuvchilar bo'ladi, kuylovchilar bo'ladi, Komiljon aka bu qo'shiqlarni yaratgan va asosida ko'plab musiqiy asarlari yaratish mumkin bo'lgan andoza ham qoldirgan. Xonanda tavalludining yuz yilligi munosabati bilan Komiljon Otaniyozovning tug'ilgan yeri Shavot tumanida uning nomi bilan atalgan madaniyat va istirohat bog'i tiklangan. Urganchda qo'shiqchilari nomi bilan atalgan bog' va ijodiy markaz ochilgan, uy-muzeysi ochilib, uning byusti haykali o'rnatilgan.

2000 yil vatotidan so'ng "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan mukofotlangan.

Tavakkal Qodirov (1926-1996)

Tavakkal Qodirov (1926.24.4, Quva tumani — 1996.13.4, Farg'ona) — xonanda (link tenor), O'zbekiston xalq artisti (1989). Farg'ona musiqa bilim yurti (1961) va Farg'ona pedagogika instituti (1990) ni tugatgan. Dastlab quvalik Tursunboy Karimovdan doira va g'ijjak (skripka) chalishni, "Dugoh", "Segoh" kabi mumtoz cholg'u kuylarini, G' va Ye-Hoshimovlardan ashula yo'llari,

("Volg'iz", T. Jalilov; "O'ling'usi", J. Sultonov va boshqalar)ni o'rganagan. Keyinchalik K. Otaniyozov, J. Sultonovdan o'zbek mumtoz va zamonaviy bastakorlar ashulalarini o'zlashtirgan. Quva tumani madaniyat uyida badiiy rahbar (1951-59), Farg'ona teatri (1959-78), Farg'ona viloyatlararo filarmoniyasida yakkaxon xonanda (1978—91), direktor (1978 — 83), Farg'ona universitetida professor (1991 yildan). Betakror, shirali, jarangdor va tiniq, nihoyada keng va yuqori diapazonli ovoz sohibi. 1955 yildan J. Oxunov bilan hamnafaslik qilgan. repertuaridan Farg'ona-Toshkent musiqa uslubi namunalari ("Qo'qon Ushshog'i", "Toshkent hrog'i", "Tanavor", "Nasrullovi" va boshqalar), Xorazm yo'llari ("Bavora", "Fetuz", "Segoh"), zamonaviy bastakorlar ("To'y muborak", Faxr. Isloqov; "Bizni tashlab", "Farg'ona tong otguncha", M. Murtazoyev; "Dog'man", K. Otaniyozov; "O'lmasin", J. Sultonov va boshqalar) hamda mumtoz va zamonaviy sheirlar g'azallariga o'zi yaratgan ("O'xshaydiku", Hamza she'ri; "Shunchamidi", O. Halkimov; "Jamollaringdan", Naqshiy; "Kecha oydin", Mirtemir; "O'yinasin", (habibiy va boshqalar) ashula va yallalar keng o'rin olgan. Ijro uslubi baland ovozli keng ishlatilishi, ravonlik, keng nafas, har bir so'zini donadona qilib o'qishi bilan ajralib turadi.

3-mavzu: Vokal va zamonaviy musiqa fanining maqsad va vazifalari

Illozrnga zamon musiqa va vokal san'ati muhim maqsad va vazifalarga ega. Uning asosiy maqsadi ommani ruhiy ko'tarinkilik va estetik madaniyatlik ruhida tarbiyalash, vazifalari esa musiqiy merosni asrash, uni o'rganish, targ'ibot qilish hamda kashiy yetuk mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Shu ma'noda oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak musiqa o'quvchilarining musiqa va vakal san'ati maqsad hamda vazifalarini to'g'ri anglab olishlari muhim hisoblanadi.

Talabalarning estetik, g'oyaviy va badiiy tarbiyasi muvofiqiyat bilan amalga oshirilishida, xususan, ularning zamonamizning har jihatdan yetuk, g'armonik rivojlangan didi baland, tabiatl nozik, go'zallikning qadriga etadigan hissiyot bo'lib etishishlarida badiiy havaskorlikka va qo'shiqchilikka asos

bo'ladigan vokal ijrochiligi fanining roli ahamiyatlidir. Oliy o'quv yurtlarida talabalarining estetik tarbiyasini rivojlantirishda vokal ijrochiligi fanining tug'gan o'rni, o'quv metodik qo'llanmalar bilan ta'minlanganligi, vokalistlarning repertuariga tanlangan qo'shiqlar, ularning yosh xususiyatlariga mosligi, talabalar tarbiyasiga, ayniqsa, estetik tarbiyasiga ta'siri, pedagoglar jamoasining talabalarda vokal ijrochiligi bilan estetik tarbiyani taraqqiy ettirishdagi ish tajribalarini o'rganish va ularni umumlashtirish "Vokal ijrochiligi" fanining oldidagi yuksak vazifalaridandir. Oliy o'quv yurtlari yoshlarga izchil bilim berish bilan birga ularning qobiliyatlarini ham o'stirishda, talabalarni barkamol rivojlantirish yuksak ahloqiy me'yorlarda tarbiyalashdek ulug'vor vazifani ado etmoqda. Bilim dargohida vokal asoslarini o'tishdan maqsad talabalarining estetik qobiliyatlarini o'stirish, ularning iste'dodlarini shakllantirishdan iborat.

O'quv dasturlariga muvofiq talabalarni o'zbek kompozitorlarining vokal, shuningdek, o'zbek, rus, qardosh va chet el xalqlarining ijodi bilan tanishtirish ko'zda tutiladi. Birinchi va ikkinchi bosqich talabalarida vokal malakalari hosil bo'la boshlaydi, yuqori bosqich (kurs)larda bu malakalar shakllanadi va o'sadi. Vokal darslari jarayonida talabalarga turli xil vokalizmlar va kompozitorlarning yoshlarga atab yozgan asarlari o'rgatib boriladi. Talabalarining vokal san'ati sirilarini egallab, o'zlaridagi talant kurtaklarini o'stirishlari va kelgusida yangi vokalist bo'lib etishib, madaniyatimiz rivojiga munosib hissa qo'shishlari ko'p jihadan rahbarning xizmati va tashabbuslariga bog'liqdir.

Talabalarining vokal mashg'ulotlarda qatnashishlari ularning tushuncha doiralarini yanada kengaytiradi, iste'dod kurtaklarining gul ochishi jarayonini tezlashtiradi, ma'naviy kamolot sari etaklaydi. SHuning uchun ham o'quv dargohlaridagi o'tilayotgan vokal ijrochiligi fanining zimmasida turgan vazifalar nihoyatda muhim ma'suliyatdir. Bu vazifani ado etishda barcha imkoniyatlar va vositalarni ishga solish, rezervlaridan unumli foydalanish ta'siridan usullar izlab topish va samaradorlikka erishish talab etiladi.

Ta'lim olayotgan talabalarni ona Vatan va xalqimizga mehru muhabbat va ma'noqat ruhida tayyorlashda, ularning qardosh xalqlarga nisbatan do'stlik va birodarlilik tuyg'ularini kuchaytirishda vokal ijrochiligi fani muhim rol o'ynaydi. Vokal ijrochiligi fanining mashg'ulotlari ham boshqa mashg'ulotlar singari vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishga xizmat qilishi, bu narsa vokal ijrochiligi fanining asosiy o'zagi hamda mohiyatini tashkil qilishi lozim. SHu sababi vokal ijrochiligi o'qituvchisi zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklanadi, undan talabalarining taqdiriga qayg'urish, unga befarq qaramaslik talab etiladi. CHunki talabalarining estetik tarbiyasi, go'zallikka munosabatlari, ma'naviy yuksalishlari, ideo-donlarning yo'nalishi asosan, pedagogning tajribasi, jonkuyarligi va mahoratiga bog'liqdir. Vokal ijrochiligi mashg'ulotlarida talaba o'rganib olgan har bir qo'shiq uning ma'naviy olamini boyitib, Vatanga bo'lgan mehrini oshiradi. Qo'shiqning ma'ni ijrochiga tushunarli va zavqli bo'lgan taqdiridagina talaba uni terakda yotlab, musiqasini ham o'zlashtirib oladi, nozik tomonlarini engil ilg'aydi, sekinli sezadi. SHundan so'ng uni sevib ijro qilishga kirishadi va boshqalarni ham hayajonlantirib oladi. Mashg'ulotga kiruvchi har bir talaba ona Vatan haqidagi yangi qo'shiqni o'rganishi bilan uning Vatan haqidagi tushunchalari yanada kengayib, hayotiy bo'lyadi. Unga o'rgatiladigan asar har jihatdan sayqal topgan, g'oyaviy – haqiqiy jihatdan etuk va yoshiga munosib bo'lishi kerak.

Vokal o'qituvchisi talabalarga biror vokalizm yoki qo'shiqni o'rgatishdan oldin uning muallifi, asar qachon yaratilganligi va kimga, qaysi mavzuga bag'ishlanganligi xususida so'zlab, uning tarbiyaviy ahamiyatini ham tushuntirishi kerak. Qo'shiq muallifi bo'lgan bastakor va shoir haqidagi hikoya esa o'qituvchilarning qo'shiq haqidagi tasavvurlarini yanada kengaytiradi. Vokal o'qituvchisi o'z ishlida talabalarda musiqaning sezishi, ritm tuyg'usi va musiqaga talabalarini o'stirishga alohida e'tibor berishi kerak. Mabodo bu komponentlardan foydalanib unutiladigan yoki e'tibordan chetda qoladigan bo'lsa, ishga katta ziyon etadi, chunki bu komponentlarning har biri xonandani shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Vokal ijrochiligi mashg'ulotlari maxsus ajratilgan, chiroyli bezatilgan,

estetik jihatdan yaxshi, badiiy didga ham muvofiq holda jihozlangan xonalarda bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Bu xonalarda texnika vositalarini, madaniyatimizning tanqili namoyandalariining partetlarini, vokal san'ati, musiqaga oid adabiyotlar, chiroyli plakalar, stendlar va boshqa materiallarni qo'yish mumkin. Har jihatdan yaxshi va chiroyli qilib bezatilgan hamda ko'ngilni zavratadigan bunday xonalar a'lo ijodiy vaziyatni vujudga keltiradi, talaba ruhiga ijobiy tasir ko'rsatadi, badiiy didni oshirishga ko'maklashadi. Vokal ijrochiligi bo'yicha repertuardagi eng yaxshilari manzur bo'lganlari puxta tanlangandan so'ng talabalarga o'rgatiladi. Shuning uchun faning dasturidagi asarlar mqdori ko'p va rang barang bo'lishi, uning ijrolari doimo muvoffaqiyatli o'tishi va hammaula chuqur taassurot qoldirishi lozim.

Talabalarda estetik didni tarbiyalash ko'p jihatdan vokal o'qituvchisining o'z ish faoliyatiga qo'llaydigan metodikasiga bog'liq. U ish boshlashdan avval talabalar bilan birma — bir va yaxshilab tanishishi hamda darsda mas'uliyat sezgan holda ish olib borishi zarur. Talabalarining darsda qo'shiq o'rganishlari muntazam, to'g'ri tashkil etilishi ularning darsda o'rganishlarini bir — birlari bilan o'rtoqlashishlariga qulaylik yaratadiki, buning ishg'a foydasi katta. Binobarin, har bir talaba darsda o'rgatilayotgan qo'shiqning ohangini o'ziga qabul qiladi, o'zlashtiradi. Uning bu boradagi xato va yanglishuvi pedagogga ham, tevarak atrofdagilariga ham ma'lum bo'ladi. Darsda o'zaro aloqa va harakating yaxshi yo'lga qo'yilishi ishga bunday xatolarning vaqtida olidini olim imkoniyatini beradi.

Vokal ijrochiligi jarayonida bu vazifaning to'g'ri bajarilishi har bir talabadagi musiq'a sezgisining o'sishini ta'minlashga yaxshi yordam beradi. Undan qobiliyatni to'la to'kis namoyon bo'lishiga keng yo'l ochadi. Vokal ijrochiligi darslarini musiq'a materiallarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Biz musiq'a materiallari deganda talabalarga o'rgatiladigan asarning matni va unga yozilgan musiqani ko'zda tutamiz. Vokal ijrochiligi darslariga qatnashayotgan talabalarga to'g'ri kelgan qo'shiqni o'rgatib berish yaramaydi. Bunda, yuqorida qisman to'xtalib o'tganimizdek, talabalarining ovoz imkoniyatlari va musiq'a qobiliyatlarini hisobga

olgan xolda ish olib borish talab etiladi. Vokal o'qituvchisi yosh vokalistlarga o'rgatiladigan qo'shiqlarni tanlaganda birinchi navbatda uning tarbiyaviy ahamiyati, g'oyaviy — badiiy qimmat va estetik xususiyatini ko'zda tutmog'i lozim. Bu tadbir talabalarining estetik didi va qobiliyati hamda ovozi me'yoriy o'riniga olib keladi.

Bu sohadagi yana bir jiddiy kamchilikni aytib o'tish lozim. Oliy dargohda ayrim vokal o'qituvchilarining savodi etarli emas, ularning o'quv malakasi past bo'lgani tufayli vokal darslarini nomligagina o'tadi, nota savodini o'tmaydi. Ijrolari xatto notani bilmaydi. Ular pianino u yoqda tursin, boshqa musiq'a asboblariini ehalishni ham bilmaydilar. Ularda repertuar tanlash, talabalarining vokal imkoniyatlarini hasobga olish degan narsini o'zi yo'q, talabalarbob qo'shiqlar nazar — e'tibordan chetda, quloqqa ehalinib qolgan yaxshini — yomonini o'rganilaveradi. Uning tarbiyaviy ahamiyatiga sira ham e'tibor berilmaydi. Oliy ta'lim talabalariga o'quv fanlari qatorida musiq'a nazariyasi va solfedjio fanlarining o'qitilishi vokal ijrochiligi ishini anchagina engillashiradi.

Talabalarining savodli bo'lishi qo'shiq notasidagi musiq'a belgilarini o'qitilishiga imkon yaratadi. Bu ham vokal darslarining ko'rsatamali materiallar va musiq'a illyustratsiyalaridan foydalangan xolda olib borilishini taqazo qiladi.

Vokal ijrochilari navqiron yoshda bo'lganliklaridan har narsaga qiziqaveradilar, quloqlariga yaxshi eshitilgan qo'shiqlarni o'zlaricha aytishga harakat qiladilar. Shuning uchun vokal o'qituvchisi material tanlashga alohida e'tibor berishi lozim. Tanlangan qo'shiq materiali qanchalik original va jozibali bo'lsa, o'quvchilarni shuncha o'ziga tortadi. Bu qo'shiqni ijro etgan har bir talabaning qalbi Vatanimizga mehr — muhabbat va undan faxrlanish hissig'a to'lib toshadi.

O'zbek xalq musiqasining she'riga asoslanib yaratilgan asarlarni ijro etuvchilar qulunda turlicha nomlangan: xonanda, ho'fiz, ashulachi, qo'shiqchi, yollachi, katta ashulachi, laparchi, talqinchi, maqomxon, savtxon, baxshi, shoir, ashulchi, mug'anniy, mutrib, yirovchi, go'yanda singari. Bu ijrochilar bir nechta

guruhga bo'linadilar. Maqom ijrochilariga maqomxon, hofiz, xonanda, saxxon deyilisa, doston musiqi ijrochiligida baxshi, shoir, dostonchi, yirovchi deyilgan, xalq orasida keng tarqalgan janr ijrochilari yallachi, laparchi, ashulachi, qo'shiqchi nomlari bilan atalgan. Xonandalarning bu xilda nomlanishi ko'p jihatdan o'zbek milliy musiqi san'atining janrlari va shakllari xilma-xilligi bilan bog'liq bo'lgan. Bu har bir ijrochining o'zi tanlagan shu sohada mukammal tajriba va yuksak saviyaga erishganligidan dalolat beradi. Xalq orasida ular to'g'ridan-to'g'ri "Saxxon", "Yallachi", "Katta ashulachi", "Talqinchi", "Shoir", "Baxshi" kabi nomlar bilan aytilgan. Bu nomlar orqali ijrochining qaysi vohada ko'rsatgan faoliyati va kasbiy darajasi ko'rsatiladi. Masalan, baxshining hech qachon maqom aytmasligi yoki katta ashulachining lapar aytmasligi ma'lum. Shoirlar ko'p asrlar davomida musiqi san'ati, uning ijodkorlari—xonanda, sozanda, cho'lg'u asboblari, maqomlarning inson ruhiga ko'rsatadigan ta'siri, kuchi, musiqi bilan ijro etiladigan raqs san'ati, musiqaning janglarda, shoh saroylarida, xilma-xil bazm va tomoshalarda tutgan o'rini o'z ijodlarida ifodalab kelganlar.

4-mavzu: XX asr vokal san'ati rivojining xususiyatlari

XX asrda o'zbek musiqi va vokal san'atida alohida rivojlanish jarayoni bo'lgan. Bunda sohaning ilmiy tadqiq etilishi, musiqiy merosni tadqiq etish, dunyoda e'tirof etilgan nota tizimiga o'tish, musiqiy asarlarni nashr etish va musiqi san'ati bo'yicha dissertatsiyalar himoya qilish amalga oshirildi. Bu borada Komiljon Xorazmiyning Xorazm nota chizig'i, Abdurrauf Fitratning "O'zbek musiqasi tarixi", G'ulom Zafaroyning musiqi san'ati muammolariga doir maqolalari va Yunus Rajabiyning musiqi san'ati namunalarini nashr etishi muhim o'rinni tutadi. Shu jihatdan bu asrda professional musiqi va vokal san'ati mutaxassislari voyaga yetgan. Buning natijasida o'zbek musiqi va vokal san'atida an'anaviy xonandalik, maqom xonandaligi, opera xonandaligi va orkestr ijrochiligi tarkib topdi. Natijada o'zbek musiqi san'ati dunyo musiqi san'atining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida qaytadan amaliyotga kiritildi. Ayni paytda,

Agust Eyxengorn tashabbusi bilan o'zbek xalq og'zaki musiqi ijodi namunalarini nashr etish va o'rganish ishlari yo'lga qo'yildi. Bularning barchasi mazkur asrda o'zbek musiqi san'atining zamonaviy darajada rivojlanishi uchun asos bo'ldi.

Melodiy I asrda Yevropaning madaniyat markazlaridan biri bo'lgan Italiyada ilk bor masihiylik e'tiqodi, shu asosda masihiylik ibodatxonalari va diniy marosimlar tizimi paydo bo'lgan va ushbu tizimda ham "So'z-rim uyg'unligida ijro etilganligiga marosim to'laqonli amalga oshadi", deb ta'kidlagan.

Ilg'ri muhimi, ibodat marosimlari qay holda ijro etilishidan qat'i nazar, so'z-rim bilan uyg'unlashib ketganki, bu biz bugun "vokal" deb nomlayotgan janrga to'laqonli vazifasini ham o'taydi. Nazariy adabiyotlarning guvohlik berishicha, Yevropa vokal san'ati

markazi va tarixiy jihatdan eng qadimiysi Italiya hisoblanadi. Eski yozma manbalarda "ekslamatsiya" degan tushuncha mavjud. Bu atama hozirda deyarli qo'llanilmaydi. U "Tovushni avval kuch bilan chiqarish, keyin esa keskin jaranglatish" degan ma'noni anglatadi.

O'sha davrlarda ovozni shakllantirish uchun qo'llanilgan. Xonandalik yo'nalishida asosiy o'rinni tutgan vokal hozirda ancha ommalashtirib ketgani sir emas. Vokal - musiqi san'atining o'ziga xos turi bo'lib, eng avvalo ashula aytish mahoratini yuksak darajada o'zlashtirishga asoslanadi. Ashula aytish yakka holda, monomel yoki xor jo'rligida ham namoyon bo'lishi mumkin. Muhimi, vokal san'ati hozirgi kunda opera, operetta, musiqai dramalar, komediyalar va estrada konsertlarida ham keng qo'llanib kelinmoqda.

Shu o'rinda "Vokal" so'zining lug'aviy ma'nosiga to'xtalib o'tsak. "Vokal" so'zining lug'aviy ma'nosi bizda qadimdan mavjud bo'lgan "qo'shiq, ashula" degan musiqiy atamalarga to'g'ri keladi. Shunga ko'ra, vokal istilohi to'liq - ilmiy, madaniy - ma'rifiy jarayonlarning ajralmas bir bo'laki sifatida qadim zamonlardan beri yashab kelinmoqda.

O'zbek xalqi madaniy xayoti XIX asrning ikkinchi yarmidan kirib kelib, san'atning ijrochilik janrini ifodalay boshlagan bu tushuncha Yevropada uzoq

tarixga ega bo'lib, uning negizi antic davr diniy marosimlari, ijro jarayoniga borib taqaladi.

Vokal ijrochiligi hozirgi kunda keng tarqalgan asl xalq san'ati turlaridan biridir. Vokal ijrochiligi odamlarda chuqur estetik zavq uyg'otibgina qolmay, insoniy va ma'naviy saviyasini, badiiy didini oshirishga yordam beradi.

Vokal janri xonandalik jozibasi bilan xayratga soluvchi o'ziga xos san'atdir. U insonning eng yaxshi his tuyg'ularini uyg'otib, hayajonlantirish, qiziqitirish xususiyatiga ega, shu sababdan vokal ijrochilari bilan bir qatorda tinglovchilarning ham badiiy – g'oyaviy tarbiyalanishidagi roli juda katta. Tarbiya vositasi sifatida xor ijrochiligining an'analari qadim davrlarga borib taqaladi. Xalqimizning voqealarga boy bo'lgan butun tarixi qo'shiq bilan bog'langan va unda o'z aksini topgan. Qo'shiqda va ayniqsa, vokal ijrochilardagi asarda umuman bir tomondan insonni jonlantiruvchi va botinam harakatga soluvchi sifatlari bo'lsa, boshqa tomondan mehnatni tashkil qilishga, birdamlik bilan biror maqsadga erishishga undovchi xislatlar bor. Shuning uchun mehnat ahli ish jarayonida ish kuchini birlashtirish uchun qo'shiqlardan keng ko'lamda foydalanadilar, ana shuning uchun ham musiqiy guruhlarda qo'shiqni joriy qilish talab etiladi. U bir qancha alohida tuyg'uni yagona kuchli tuyg'uga birlashtiradi va bir qancha qalbni yagona, teran his qiluvchi qalbga aylantiradi, ko'pchilikning kuchi bilan bilim olish mashbaqalari ustidan g'alaba qozonishi bu juda muhim. Bu mulohazalardan quyidagicha mulohaza qilish mumkin: talabalarda vatangarvlik, insonparvarlik tuyg'ulari va jamoa bo'lib birlashish kabi xislatlarini tarbiyalashda vokal ijrochiligi juda katta ahamiyatga ega. Vokal san'ati bir tomondan ijrochilikning eng ommaviy shakli bo'lsa, boshqa tomondan aksariyat xislatlari bilan o'ziga xos individual xarakterga ega.

Ijrochilik mahorati, kuylash usuli, repertuari, vokal o'qituvchisining qobiliyati kabi individual xarakterdagi xislatlar vokal jamoasining ijodiy "qiyofa"sini boshqasidan ajratib turadi. Vokal ijrochiligi musiqaga san'ati turi sifatida ikki – akademik va xalq ijrochiligi yo'nalishtarida rivojlanib kelmoqda.

Kuylash usuli, tovush hosil qilish xarakteri, ovozlarning tembr turlanishi, ijrochiligi texnikasi usullari va ifodalashi vositalarining imkoniyatlariga qarab vokal ijrochiligi uslubi aniqlanadi. Akademik vokalning asosiy vazifasi o'zbek, rus va chet el klassik asarlarining eng yaxshi namunalarini ijro etish va targ'ib qilishdan iborat. Bu asarlar ijrochining akademik uslubiga to'g'ri keladi va akademik vokal xonandaligi maktabi hisoblanadi. Asarlar vokal o'qituvchisining hushchiligidan va fortepiano jo'rligida ijro etiladi.

Yurtimizda mustaqillikning ilk yillaridan boshlab iqtidori yoshlarning ijodiy yutuqlarini yanada rivojlantirish, targ'ibot – tashviqot qilish uchun imkoniyatlarning kengayganligi, milliy ta'lim tizimining chuqur isloh qilinishi vokal pedagogikasining vazifasidir.

Tariximiz taraqqiyotlarida musiqaga san'atining barcha janrlari qatorida qo'shiqchilikning ham o'zining ma'lum tarixiga egadir. U ona allasidan boshlab, o'limga mashhur, etuk qo'shiqchi darajasiga erishgan buyuk siymolarning bosib o'tgan yo'li kabi uzoq davrni o'z ichiga oladi. Musiqamiz tarixida san'atning bu turiga bog'ishlangan juda ko'p ma'lumotlar, uni rivojlantirish yo'lida yozilgan ijodiy – metodik qo'llanmalar, tavsiyanomalar, to'planlar ham anchagina mavjud. Shu bilan birga qo'shiqchilikning milliy xususiyatlari – yu, uni yanada rivojlantirish borasida erishilgan tajribalarni keng o'quvchilar ommasiga yoyishda va o'zlashtirishda ehtiyoj sezgan talabalarga ko'makdosh bo'ladigan asarlarni yaratish hozirgi davrning dolzarb masalalaridan biridir. Bunday asarlarni bir to'plamga jo'qilib, to'plamga atqoli bastakorlar yaratgan, xalq ommasi orasida ommalashtirgan qo'shiqlar namunalari o'rin olgan bo'lishi zarur. Vokal janri san'ati bo'yicha o'qitish maxsus o'quv dargohlarida ayrim darslarda olib boriladi. Unda ovoz hosil qilish malakalaridan tortib, xonandalik san'ati qamrab olinadi.

Ma'lumki, har qanday san'at o'z – o'zidan rivojlanmaydi. Unga xalq hayoti, voqealardagi jo'shqin o'zgarishlar, jamiyat rivojidagi voqealar ta'sir berib, uni yo'lga solib, rivojlantirib turadi. Chunki san'atning ham ifoda ob'ekti xalq hayoti, uning ixtilari, o'sish – o'zgarishdagi muvaffaqiyatlardir. San'at xalq hayoti bilan

qanchalik chambarchas aloqada bo'lsa, u shunchalik rivoj topadi, asarlari hayotiy bo'lishi ta'minlanadi. Yashovchan bo'ladi va xalq muhabbatini qozonadi.

O'zbek san'atining hozirgi ahvolidga nazar tashlaydigan bo'lsak, vokal janri ham jadal tarqiqiy etayotganining shohidi bo'lamiz. Musiqamizning unisonlik darajasidan simfonik darajasiga, primativ teatr tomoshalarining balet, opera saviyasiga etishganligi, xullas barcha turlar bo'yicha yangidan yangi janrlarda juda ko'plab asarlar vujudga kelganligi san'atimiz yuqori bosqichga ko'tarilganligidan dalolat berib turibdi.

Vokal janri bo'yicha muvofaqlatlarimizning o'zi ham har qancha taxsimga sazovordir. Vokal janri aslida professional san'atni oziqlantirib turadigan hayotbaxsh manbalardan biridir. Shuning uchun ham vokal janri san'ati yuksak darajaga ko'tarilgan joyda professional san'at kadrlari ham ko'p etishib chiqqan bo'ladi. Chunki vokal janri o'zining eng yaxshi vakillarini professional san'atga uzatib, uning safini boyitib turadi. Vokal janri professional san'at talantlarining satchashmasi, aniqrog'i buyuk san'at daroghiga olib o'tadigan o'ziga xos bir ko'prikdir.

Vokal janri yillar o'tishi bilan har jihatdan o'sadi va takomillashadi. Ayniqsa ikkinchi jahon urishidan keyingi yillarda ancha rivoj topdi. Vokal janrining tuman, viloyat, respublika miqyosidagi ko'rik va tanlovlari o'tkazilib kelinayotgan estetik tarbiya sohasidagi ishlarning anchagina jo'nashib ketishiga amaliy yordam berdi. Oqibatda xalq orasida ancha – muncha xushovoz xonandalar borligi aniqlandi, ularning ko'rik va tanlovlarda chiqishlari yaxshi baholandi.

O'quvchilarning estetik, g'oyaviy – badiiy tarbiyasining muvofiqiyati bilan amalg'a oshirilishi, zamonamizning har jihatdan etuk, garmonik jihatdan kamolga etgan, ta'bi nozik, go'zallikning qadriga etadigan estetik didli kishilar bo'lib etishishlarida vokal to'garaklari va vokal ijrochiligi darslari ko'p ishlarni bajaradi. Chunki talaba musiqa guruhiga kiringandan keyin undagi iste'dod kurtaklari bo'tta boshlaydi. Vokal o'quvchilari talabadagi ishtiyq nimaga

mayilligini aniqlab, uni muayyan to'garakka jalb etadilar. Bu esa talaba iste'dodining to'g'ri yo'lga tushib olishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, respublikamizda san'atning barcha janrlari singari vokal janri bo'yicha munosib kadrlar etishib chiqib, o'zbek san'ati dovruqini jahonga taratmoqdalar.

2-MODUL. MUSIQA VA VOKAL SAN'ATI METODIKASI

5-mavzu: Xonandalik asoslari

Olty pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak musiqa o'quvchilari xonandalik asoslari bilan to'liq tanishishi va ijrochilik yo'llarini o'zlashtirishi taqozo etiladi. Shu jihatdan an'anaviy va maqom xonandaligi, estrada va opera xonandaligining asoslari bo'yicha ko'nikmalarni egallash muhim ahamiyatga ega. Bu o'rinda ta'lim jahonida asosiy e'tibor qaratiladigan an'anaviy xonandalik asoslari tahliliga o'tishimizni tortamiz.

An'anaviy xonandalik qadimdan saqlanib kelayotgan «Usto-shogird» anallari avlodlar avlodga, tildan – tilga, ustozlardan shogirdlarga o'tib qo'yilganlarimiz yashab kelmogda. O'z navbatida o'zbek xalqining ashulachilik mekoni shakllanib, o'z foyzi tarovati bilan shinavandalar e'tiborini qozongan. Ashulachilik maktabi ikki ijro uslubida bo'lib ular «Binnig'i» va «Gullig'i» uslublaridir.

«Binnig'i» uslub. Bu ijro yo'li tovushni dimogda kuylash yo'li bo'lib, akademik vokali ijrochilik maktabi namunasidir. Bu uslub qo'shiqchilikda to'g'ri yo'l hisoblanib, tovush xosli apparatini urintmay, ijrochining uzoq vaqt davomida charchatmay kuylay olishga imkon yaratadi. Qo'shiq kuylash jarayonida og'iz katta ochilib, har bir so'zlar dona-dona, aniq qilib talaffuz etib borishga e'tibob bo'linadi. Qo'shiq kuylash jarayonida nafas qorin bo'shlig'iga olinishi zarur. «Binnig'i» deb nomlanadigan bu uslub to'g'ri hisoblanib, so'z bo'shliklarini o'zaro kuylashda nafas zahirasini yaratish imkoniyatini beradi.

«Gulig'i» uslubi. Mazkur kuylash uslubi qadimiy hisoblanib, kuyllovchi qo'shiqni tomondan, tovush paylarini zo'rictirgan holda kuylashi nazarda tutiladi. Doston ayituvchi ijrochilar ham shu uslubda kuylaydilar. Xo'fizalimiy va «Kataashula» ijrochilari o'tmishda shu uslubda kuylaganliklari ko'rishimiz mumkin. Kuylash jarayonida tovush paylari tezda charchabqoladi va paylardagi mayda kapilliyar qon-tomirlar uzilib ketishiga olib keladi. Natijada, kuyllovchida dissoniya, ya'ni tovush xastaligi vujudga keladi. Tovushni o'ta zo'rictirish yurak va miya qon-tomirlarida shikastlanishiga va sog'liqqa zarar yetkazishiga olib keladi.

Kuylash vaqtida ovozni to'g'ri ishlatish qonun-qoidalariga doimo rioya etib borilgan chog'dagina, bu ko'zlangan maqsadga erisha olamiz. Buning uchun mashg'ulotlar jarayonida eng maqbul uslub,ovozni zo'rictirmay binnigi uslubida kuylatish yaxshi samaraberaadi. Ovoz membranadan chiqib burunga beriladi va ovozda quvvat o'rtib «Rezonans» holatiga o'tiladi. Har bir ijrochi kuylash vaqtida tovushni yuqori jag'ga yo'naltirib, dimog' orqali chiqarishni kuzatib borishimiz lozim. Qo'shiq ijrochiligi bo'yicha mashg'ulotning o'z oldiga qo'ygan asosiy maqsadi - ijrochini «Binnigi» ijro uslubiga o'tib kuylashlari ta'lim va tarbiya jarayonining sifat va samaradorligini oshirishiga imkon beraadi.

Vokal – qizlar ovozida hirgoyi honish malakalarini shakllantiradi. Ochiq ovozda kuylash uchun an'anaviy kuylash mashqlardan foydalanishimiz lozim. Bunday mashqlar o'zbek xalq qo'shiqlaridan daromad va miyonhat qismlaridan foydalanishimiz mumkin.

Badhago'ylik – erkin tarzda ijro etilgan yoki ijod qilingan badiiy asarning o'ziga xosligi. Muayyan shakl, janr, uslub va boshqalarning ijodiy tartib-qoidalari asosida, ya'ni mavjud elementlarning yangi tarzda o'zaro bog'lanishi natijasida vujudga keladi. Turli san'at turlari (teatr, raqs, musiqa, poeziya)da mavjud, ijodkorlardan yuqori mahorat, badiiy saviyani talab qiladi.

Qadimiy san'atlardan bo'lmish musiqa o'zining shakllanishi jarayonidan hozirgi davrimizgacha insoniyatning ijtimoiy hayoti bilan bog'liq holda shakllanib

rivojlangan. Hayot tizimining turli shart-sharoitlariga asoslangan holda musiqiy namunalar bunyod etilgan. O'zining ravnaqi yo'lida yirik-yirik asarlar vujudga kelishiga zamin yaratilgan. Musiqiy merosimizning murakkab va mukammal jihatlar, boy imkoniyatlari musiqa san'atining insoniyat hayotida muhim ahamiyat kasb etganligidan dalolat beraadi. Har bir musiqa asarining yaratilishi va uning tinglovchilarga manzur bo'lib, avlodlardan-avlodga o'tishida tanqil olim B. Asafev ta'kidlagan "uchlik" ahamiyatlidir. Bu esa ijodkor, ijrochi va tinglovchilarning mutanosibligidir. Har bir asar ana shu jarayon mutanosibligini ta'minlarsa, u albatta musiqiy meros namunalari qatoridan joy olishi, uslozona musiqa ijodiyoti talablariga javob berishi muqarrar.

Mazkur "uchlik"ning har bir tarmog'i o'ziga xos muhim omillar bilan bog'liqdir. Lekin, ijrochi mas'uliyatini qolganlariga nisbatan, doimo vaziyat va talqin bilan bog'liq omillar keskinlashirib kelgan. Zeroki, azaldan ijrochilar turli holda talqinlat ko'rsatib kelganlar. Xususan, bu jarayonni tanqil musiqashunos olim T.G'ofurbekov quyidagicha talqin etadi: "O'tmishda (bir ovozli) monodik asarlar ijrochilarini uch toifaga bo'lishgan:

- a) tinglovchilarga u yoki bu kuyni eslatadigan (ya'ni, o'zgartirmay ijro etilgan);
- b) tanqil xonanda va sozandalar ijro uslubiga taqil etadigan (ya'ni, taqilchilar);
- v) shaxsiy ijro talqiniga ega bo'lgan namoyondalar.

Har uchala toifaga kirgan sozanda yoki xonandalar keng ma'noda ijrochilardir. Lekin, ularning ijrochilikka bo'lgan munosabatlari ana shu uchlikning ketib chiqishiga sabab bo'ladi. Ma'lumki, musiqaning negizini tovush tashkil etadi. Tovush esa ko'p jihatli jarayondir. "Tovush"-bu zo'hiriy ko'rinish. Unga turli vosita, harakatlilar bilan erishish mumkin. Ulardan ma'lum balandlikka ega bo'lganlar musiqiy tovush hisoblanadi. Musiqiy tovushlarni ma'noli, his-tuyg'ular orqali mukammal tarannum etishga eng avvalo inson ovozi qodir. Ularning barcha namunalaridan foydalanib, turli bezaklar yordamida ijodiy yondoshib, tinglovchi

qalbiga o'zgacha ta'sir ettirish ana shu uchinchi toifa namoyandalari talqiniga xosdir. Bu albatta, birinchi va ikkinchi toifalarga talqin xonandalarni kamitish yoki ularni nomukammal degan fikr emas. Zero, har bir xonanda yoki sozanda ijosi insonlarga, ruhiy ozuqa olishda o'z ta'sirini ko'rsatir ekan, u talqin mukammaldir. Ijrochilar toifalarga bo'lingani ilmiy nuqtai nazardan, ularning ijro paytidagi ijod bilan bog'liqligi jihatidan desak mubolag'a bo'lmas. Vaholanki, ularning boy imkoniyatlari, ijrolari va yaratgan asarlari yozma manbaalarda o'tinisdan o'z ifodasini topib kelgan. Bu jarayonni ilk ko'tinishlari afsonaviy Borbad timsolida o'tinishing buyuk allomalari Firdavsiy, Nizomiy Ganjaviy, Jomiy, Alisher Navoiy asarlarida keng yoritilgan. Shu bilan birga ular an'anaviy musiqa tarkibini turli janrlar, rang-barang asarlar bilan boyishiga samarali hissa qo'shgan. Hozirda mavjud barcha maqomlar, maqom yo'lida yaratilgan asarlar, yirik janrlarga xos kuy va ashlular o'tinish sozanda, xonanda va bastakorlarning ijodiga mansubligiga shubha yo'q.

Odatda "ijrochilik"-musiqiy namuna talqini bilan bog'liq bir qator ichki xususiyatlarni o'zida mujassam etadi. Iste'dod, bilim, har tomonlama mukammal ovoq, sozandalik san'ati, jo'r bo'lish mahorati, badhago'ylik mahorati, saboq, ijodiy yondoshish, to'g'ri so'z talaffuzi, izlanish va doimiy mashq kabi xususiyatlar va sifatlar shular jumlasidandir. Musiqa ijrochiligida bu sifat xususiyatlarga ega bo'lgan san'atkorgina ustozona musiqa namunalarning mukammal talqiniga erishadi.

Ijrochi uchun iste'dod-musiqani qalban his etib, mazmunli ifoda etish bo'lsa, bilim-shu iste'dodni musiqa ilmi (musiqiy namunalar, janrlar, ularning tuzuk va metroritmik jihatlari, ijro texnikasi, ijrochilik mahoratlari) bilan sug'oritishdir. Musiqashunos olim I.Rajabov ta'bir bilan aytganda: "Shashmaqom va boshqa katta formadagi xalq musiqa asarlarini ijro etishda cholg'uchi va hofiz maxsus malaka hosil qilgan bo'lishi, maqomlarning ijro etish texikasini yuksak egallagan bo'lishi lozim", ya'ni musiqa ijrochiligi ilmini puxta o'zlashtirishi lozim. Ijro talqini esa xonandadan chiroyli, latif va keng diapazonli mukammal ovozni talab

etadi. Bunda bor ovozdan oqilona foydalanib, to'g'ri idroklash muhimdir. Shu bois ayri paytda maqom yo'llari ijrosi uchun hofizda keng diapazon, yozimni ovoq va yuksak ijro texikasi bo'lishi shart" qabildagi talab o'rinishdir.

Sozandalik san'ati-ustozona musiqa ijrochiligining muhim omillaridan biridir. "Har bir musiqachi biladiki, u ragani kuy'lay oladi, burning uchun u ma'lum darajada teran his eta bilsa bas. Lekin, raga hissiyatini ularga "kuy'lash" emas, balki ragalarda bunyodga keladigan nazokat, mung, hayrat kabi hislarni ifodalovchi cholg'u in'om etadi. (tarj. B.S.)-deb ta'riflaydi mashhur hind musiqashunos olimi Haggaveva R. Menmon.

Darhaqiqat, xonanda o'z cholg'u talqinining birinchi ijrochisi va birinchi tinglovchisi hamdir. Zero, ijrochi o'z mahoratini cholg'u talqinida tarannum etib, san'ati bilan boyiladi. Sozanda cholg'uda qanchalik mahorat bilan musiqiy asarning mukammal ifodasiga erishsa va mutanosib tarzda xonishga ta'sir etira olgan, shunchalik jo'r bo'lish mahorati sirlariga ega bo'ladi. Uning asosiy asosiyatlari ziyalik, sezgirlik, badhago'ylik, oqilona talqin va doimiy nazorat kabi jihatlarda namoyon bo'ladi. Ijrochilik sabog'i an'anaga ko'ra ustoz-shogird qo'llab qo'llab oshirilgan. Odatda, har bir shogird ko'p yillar davomida (ijrochilik shogirdi puxta o'zlashtirguncha) o'z ustoz tarbiyasida bo'lgan. Soz chertish, ashula o'qish, musiqiy metroni o'rganish, davralarda o'zini tutish kabi eng zarur jihatlarni mukammal o'zlashtirgan shogird ustozlarning o'ziga xos imtihonlardan so'ng mustaqil faoliyat ko'rsatishga ijazat olganlar.

Xonandalar ovozi va ularning ta'rifi. Vokal ijrochisi yuksak ijrochilik shahadiga ega bo'lishi zarur. Ijrochilar ovozining xususiyatlarini yaxshi bilish musiqa talqini uchun muvofiqiyat garovidir. Ijrochi (vokalisti) ovozi fiziologik nuqtai nazar qurab bolalar, ayollar, erkaklar ovoziga bo'linadi. Bolalar ovozida ovoz o'zining engiligi, tinchligi, yozimni jarangdorligi va nozikligi bilan ajralib turadi. Bolalar ovoziga ikkiga - diskant va altga bo'linadi. Diskant bolalarning baland ovozi bo'lib, diapozoni ya'ni hajmi birinchi oktava do tovushidan ikkinchi oktava g'ol tovushigachadir.

Alt bolalarning past ovozi bo'lib, diapozoni kichik oktava Iya tovushidan ikkinchi oktava mi tovushiga qadardir.

Bolalarning ovoz xususiyatlarini aniqlashda har bir yoshning o'z hususiyatiga ega bo'lgan ishtechan diapozoni (primer zonasi) borligini ya'ni eng qulay va ko'p ishlatiladigan tovushlar borligini hisobga olish zarur. Bu repertuar tanlashda va bolalar ovozi to'g'ri tarbiyalashda katta yordam beradi. 7 – 10 yoshli bolalarning ovoz diapozoni ancha keng bo'lib, u kichik oktava Iya dan ikkinchi oktava re gacha bo'lgan bo'lgan oralig'ni tashkil etadi. 11 – 13 yoshda bolalarning ishtechan diapozoni kengaygan bo'lib, birinchi oktava do dan ikkinchi oktava mi gacha (hatto fa ga qadar) boradi. Ayniqsa o'g'li bolalar ovozi 11 yoshlarga borib to'liqroq sadolanadi va tembr jihatidan aniqlikka erishadi. Diskantlarda sezilarli yorqin, tiniq sado, altlarda esa bo'rtilgan va teran sado paydo bo'ladi. Mutatsiya davrida o'g'li bolalarda ovoz ko'lamini chegarasi keskin o'zgaradi, ovoz bo'g'i, intonatsiyasi noaniq, tez charchaydigan bo'ladi. Bu mutatsiya jarayonining qanday o'tishi bilan bog'liqdir.

17 – 18 yoshlarga kelib ovoz kuchi kattalar ovozi kuchiga yaqinlashadi va 20 yoshlarga borib to'liq shakllanadi. Ayollar ovozida koloraturali va lirik koloraturali sapranolar eng engil va harakatchan ovozlari bo'lib, yuqori registrlardagi tovushlarning tiniq, jarangdor va yorqinlik xususiyatiga egadir. Texnik imkoniyatlari va tembr jihatidan fleyta ovozigacha yaqin bo'lib, o'ta yorqin tebranadi. Koloraturali va lirik – koloraturali soprano asosan yakka xonandalikda opera partiyalari, romans va lirik qo'shiqlar ijrosida ishlatiladi. Ovoz hajmi birinchi oktava do dan uchinchi oktavadagi fa (goho sol) ga qadardir.

Lirik – koloraturali saprano iliq yoqimli tembrga ega bo'lib, yumshoq sadolanadi. O'rta va yuqori registrlarda ta'sirchan ifodalii tovushlarga ega. Uchinchi oktava do tovushigacha.

Lirik – dramatik va dramatik soprano ovoz hajmi to'liq, bo'rtilgan, kuchli sadosi bilan ajralib turadi. Diapozoni kichik oktava si, asosan, birinchi oktava do tovushidan ikkinchi oktava Iya gacha.

Lirik va dramatik mezzo – soprano dramatik soprano va kontralto o'rnatiladigan ovoz bo'lib, past (ko'krak) registrdagi tovushlarga ega. Tembr jihatidan iliq va chiroyli hisoblanadi. Shuningdek lirik mezzo – soprano ovozi mayin va harakatchan yuqori registrlarga ham ega. Lirik va dramatik mezzo – soprano ovozlarning diapozoni kichik oktava Iya tovushidan ikkinchi oktava fa ga (o'ltinchi tovush sifatida ikkinchi oktava sol tovushiga) qadar bo'ladi.

Kontralto ayollarning eng past ovozi bo'lib, quyug tembrga ega, asosan past (ko'krak) registrdan iborat kontralto juda ham noyob ovoz bo'lib, undan kam hollarda qo'llaniladi. Diapozoni kichik oktava fa tovushidan ikkinchi oktava mi tovushigachadir.

Ertaklarda tenor altino ertaklarning eng baland ovozi bo'lib, engil va nozik tembrga ega. Yorqin falseli sadolanishi uning o'ziga xos xususiyatidir. Lirik tenor engil, ravshan, nafls tembrga ega va o'ta ifodaviyligi, texnik jihatdan harakatchanligi bilan ajralib turadi. Diapozoni birinchi oktava do tovushidan uchinchi oktava do tovushigachadir.

Lirik – dramatik va dramatik tenor kuchli, to'liq va shirali ovozlari hisoblanib, past registrdan to'la va aniq sadolanadi. Uning diapozoni birinchi oktava do tovushidan ikkinchi oktava Iya (si) tovushigachadir.

Xarakterli tenor opera amaliyotida uchraydi. Bu ovozga "chuqur ta'sirchan" xarakterli elementlarga ega kichik partiyalar topshiriladi. Lirik bariton tenor va bas ovozlari o'rnatiladigan ovoz bo'lib, kuychan, ohangdorligi va yumshoqligi bilan ajralib turadi. Sadolanish bo'yicha tenorga yaqin turadi. Rivojlangan va yorqin yuqori registrga ega. Diapozoni katta oktava Iya tovushidagi birinchi oktava sol tovushigacha qadardir. Dramatik bariton sadolanishi jihatidan bas ovozigacha yaqin turadi. Unda kuchli jarangdorlik va ijrokorlik muassam. Diapozoni lirik baritonlagidek, pastki registri yanada ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Ovoz hajmi katta oktava sol tovushidan birinchi oktavadagi fa tovushigachadir.

Bas bariton yoki bas – kantano – baland, kuychan bas. Uning past tovushlari kuchsiz, yuqori tovushlari esa erkin va shirali eshitiladi. Diapozoni katta oktava sol tovushidan birinchi oktava fa tovushigacha qadar.

Bas – profundo – “chuqur” bas past registrida to‘liq va past sadolanadi. Hozirgi vaqtda bu ovoz deyarli uchramaydi. Diapozoni kontroktavdagi Iya tovushidan birinchi oktava do tovushigacha.

Erkaklarning eng past ovozi oktavachilar hisoblanib, II bas partiya turkumiga kiradi. Odatda oktavachilar 2 – 3 kishidan iborat guruhni tashkil etadi. Oktavachilarning bas partiyasi diapozonini bir oktava pastga kengaytirish imkonini beradi. Bas oktavachilar asosan, (a cappella) jo‘rsiz xor uchun yozilgan asarlarda ishlatiladi. Bu ovoz asar sadosiga teranlik va to‘laqonlik baxsh etadi. Ko‘pincha bu ovozlarni quyidagi hajmda ishlatiladi: Markaziy bas – bas - profundo va bas kantano orasidagi ovoz. Eng jarangdor, kuchli qismi uning markazi bo‘lganligi uchun nomi shunday atalgan. Ishchan diapozoni katta oktava sol dan birinchi oktava do gacha bo‘lib, yaxshi va shirali eshitiladi. To‘liq ovoz hajmi esa katta oktava mi tovushida birinchi oktava mi gacha boradi.

Bas – buffo yoki harakterli bas – maxsus ovoz turi bo‘lib, diapozoni kuchli, ta sirchan va ifodaligi bilan ajralib turadi. Basing bu turi yuqorida ta’riflab o‘tilgan bas ovozlarning har biriga taalluqli bo‘lishi mumkin. Odamda uchraydigan bu ovoz turini komik (buff) bas deb ham atashadi.

Xonandalik uslubi - vokal musiqasi asarlarini ijro etish yo‘li. Xonanda ovozi/ni chiqarish va ishlatish usullari, ovozi/ning tuyey, kenglik ko‘lami, kuchi, jarangdorligi va boshqa sifatar bilan ajralib turadi. Yevropa professional vokal san’atida tovushni ko‘krakdan, tanglaydan chiqarish kabi usullar qo‘llaniladi. O‘zbek va tojik an’anaviy ashulachiligida binigi (dimog‘dan chiqariladigan ovoz), guligi (tomogdan chiqariladigan ovoz), ishkani (ko‘krakqorin diafragnasi vositasida hosil qilinadigan ovoz) usullari mavjud. Asosiy Xonandalik uslublari: kuychan uslub, unda keng, ravon ohangdorlik — kantilena asosiy o‘rin egallaydi, deklamatsiya uslubi — nutq intonatsiyasiga yaqin (rechitativ); koloraturali uslub;

unda kuylash o‘z xarakteriga ko‘ra kuyning sozda/ijrosiga yaqin bo‘ladi va xonandalikning tekst bilan aloqasi bir oz yo‘qoladi

Xonanda ovozi tabiatning qimmatbaho in’omi bo‘lib, undan ijrochi ehtiyojkorlik va aql bilan foydalanishni talab qiladi. Qat’iy nutq, bakirib kuylash, toqo‘lay (past va yuqori) tessiturani xaddan tashqari ishlatish, ovoz apparatining kasalligida kuylash - bularning hammasi ovoz pardalarini charchashiga va kasalga ehtilushiga olib kelishi mumkin. Shu sababdan, ashulachilar o‘z ovozlari/ni oqaralari, uni har xil kasalliklardan saqlashlari zarur. Mashg‘ulotni dam olish bilan oklona almashtirib turish xonandalik rejimining asosiy qoidasidir. Shuningdek, sovrak xavoda kuylash, sovrak ichimlik ichish esa, ovoz apparatiga salbiy ta’sir qilishini esdan chiqarmaslik kerak.

6-mavzu: Vokal san’atida ovozi/ni yo‘lga qo‘yish

O‘zbek vokal san’atida eng asosiy masalalardan biri xonandaning ovozi/ni yo‘lga qo‘yishidir. Buning uchun bo‘lajak musiqaga o‘qituvchisi ovoz organlari (tilni, nafas olish va chiqarish, avj nuqtalarini berish va har bir xonandaning ovozi/ni tanbiyalab borish masalalari to‘g‘risida ko‘nikmaga ega bo‘lishi taqozo etiladi. Chunki bo‘lajak musiqaga o‘qituvchilari kelgusida musiqaga san’atiga qiziqqan yoshlar bilan ishlaydi. Shu jihatdan o‘quvchilarning yosh va jismoniy hamda etnik xususiyatlariga mos ravishda ovoz ko‘lamiga ega bo‘lishi, ularning ovozi/ni yo‘lga qo‘yish uslublarini bilishi va yoshga mos ashulalarni kuylash metodikasidan foydalanib bo‘lishi taqozo etiladi. Bu o‘rinda e’tiboringizni xonandaning ovozi/ni yo‘lga qo‘yish masalasiga tortamiz.

Xonanda ovozi — odamning ovoz a’zolari yordamida musiqali tovushlarni hosil qilish qobiliyati. Musiqaga uquvi rivoji natijasida bolalik davridan qaror topadi; odatda, 13 yoshida yetilib, to‘liq hajmi (1,5 oktava)ga erishadi. Uyg‘il bolalar Xonanda ovozi rastalik davridan keyin bir oktava pasayib yo‘g‘onlashadi, o‘zgaradi, ba’zan xonandalik xususiyatlari ham yo‘qoladi. Buni oldini olish maqsadida Italiyada 17— 18-asrlarda eng yaxshi Xonanda ovozi/ni yo‘lga qo‘yish

bolalar ba'zan bichilgan. Xonanda ovozi xususiyatlari uning jarangdorligi, shiradorligi, uzok, sadolanishi va kuchliligiga bog'liq. Odatda, mashq qildirilgan ovoz va professional Xonanda ovozi bo'ladi. Har bir Xonanda ovozi tabiiy xususiyatlarga qarab, operakonsert, kamer, estrada yoki an'anaviy muntaz ashulalari ijrochiligiga muvofiqdastirlilib, tarbiyalanishi mumkin. Xonanda ovozi sadosining ravon, tekis yoki, aksincha, siklilib chiqishi ashulachilik usullariga ham bog'liq.

Xonanda ovozi diapazoni bir nechta registrga ajratiladi. Turli registrdagi tovushlar har xil tembr va yangroqlikka ega. Mas, erkaklar ovozining paski diapazoni (ko'krak registri) shirali va kuchli yangraydi, baland tovushlar registri esa jarangli va quruqroq sadolanadi. Ayollar ovozi esa paski tovushlar, markaziy va baland tovushlar registrlariga bo'linadi. Professional Xonanda ovozi diapazoni 2 oktavaga ega bo'lishi, registrlar o'rtasidagi tovushlar esa tekis sadolanishi kerak.

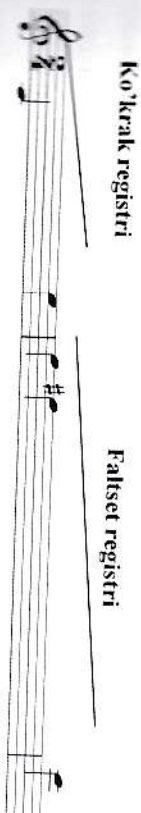
Xonanda ovozi yo'g'on-ingichkaligiga va shiradorligiga qarab Yevropa xonandaligida 6 turga bo'linadi. Ayollar Xonanda ovozi — soprano, mezzosoprano va kontralto, erkaklar Xonanda ovozi — tenor, bariton va bas. Erkak ovozaridan nisbatan baland va ochiqroq yangraydiganlari lirik, yo'g'on va quyugroq eshtiladigan ovozlari dramatik turlarga ajratiladi. O'zbek milliy xonandaligida tovushlar ko'lami keng, salobati kuchga ega "nor ovoz", barcha pardalarda aniq eshtiladigan "jarangdor kuvrak ovoz", shuningdek, "tik ovoz", "pang ovoz", "xasta ishkami ovoz" kabi tushunchalar qo'llaniladi.

Xonanda ovozi sadosi, ko'pincha, so'z talaffuz etilishi bilan bog'liq. Ijrosida badiiy ma'nni tinglovchilarga ravshan qilib yetkazishda, xususan, anli tovushlarni anik, aytish va Xonanda ovozi natiq intonatsiyasi unsurlari bilan uzviy bog'lay olish muhim ahamiyatga ega.

Erkaklar ovozi registrari

Erkaklar ovozi ko'krak va bosh registrga ega. Ovozning ko'krak va falsset sadolanishi ovoz paylarining ish faoliyatiga bog'liq.

Erkaklar ovozida ko'krak registry devyari bir yarim oktavani tashkil etadi. Ko'krak registrda ovoz paylari cheki mushaklari butun ovoz paylari bo'ylab bir-biriga yaqinlashib, yopiladi. Falsset yehni bosh registrda ovoz paylari ochilguncha yopilmaydi va faqat chakka qismi tebranadi. Aralash ovoz xosil qilishda ovoz paylari ko'krak va falsset tiplarida faoliyat yuritiladi. Registrdan-registriga o'tish ovoz paylari ishini o'zgaritiradi.

Qadim italyan maktablarida erkaklar ovozining tabiiy ko'krak va falsset registrari qo'llanilgan, 1825-yildan boshlab esa tenor ovozlari mikst sadolanishida foydalanilganlar. Fransuz tenori T. Dyurpe mikst ovozining barcha intonatsiyalaridan foydalanib, yuqori "do" gacha chiqadi.

Aralash registr diapazonining tekisligiga erishishda va yuqori notalarning to'liqonli sadolanishida qo'l keladi.

Vokal qo'shiqchiligida nafas olish organlarining ahamiyati.

Odam va har bir boshqa tirik organizm tashqi muhitdan kislorod qabul qilib, karbonat angidrid gazini chiqarib turishi nafas olish deyiladi. Nafas olish har bir tirik organizmning hayoti uchun eng zarur fiziologik jarayon hisoblanadi. Nafas olish jarayoni quyidagi qismlardan iborat: 1. O'pka to'qimalari va tashqi muhit o'rtasida kislorod va karbonat angidrid almashinuvi (tashqi nafas olish). 2. O'pka to'qimalari va o'pkaning kapilyar qon tomirlari o'rtasida kislorod va karbonat angidrid almashinuvi. 3. Qon va to'qimalar o'rtasida kislorod va karbonat angidrid almashinuvi (ichki nafas olish). Nafas olish orqali tashqi muhitdan qabul qilingan kislorod ishtirokida hujayra va to'qimalarda oqsil, yog' va uglevodlar oksidlanib, energiya hosil qilinadi. Hujayra va to'qimalardagi barcha hayotiy jarayonlar (qo'zg'alish, harakatlanish, ko'payishi) ana shu energiya hisobiga

amalg'a oshadi. Bu hayotiy jarayonlar natijasida hosil bo'lgan karbonat angidrid egazi hujayra va to'qimalardan qonga o'tib, o'pkalar orqali tashqi muhitga chiqariladi. Nafas olish organlariga – burun bo'shlig'i, hiqildog, traxeya, bronxlar, o'pkalar va plevra pardalari kiradi.

Burun bo'shlig'i. Burun bo'shlig'i yuqori, pastki va ikkita yon devordan tashkil topgan. Burun bo'shlig'i o'trasidan ikkiga bo'lingan. Uning ichki yuzasi shilimshiq parda bilan qoplangan. Bu pardada juda ko'p mayda bezchalar bo'lib, ulardan shilimshiq suyuqlik ajraladi. Shilliq parda mayda qon tomirlari va asab tolalariga boy. Burun bo'shlig'ining oldingi qismida mayda tukchalar bo'ladi. Ular nafas olinadigan havo tarkibidagi chang zarrachalarini tutib qolib, organizmni himoya qilish vazifasini bajaradi. Nafas olganda tashqi muhitdan kirgan havo burun bo'shlig'i orqali o'tganda iltiydi, namlanadi va chang zarrachalaridan tozalanaadi. Shundan keyin bu havo halqum orqali hiqildogga o'tadi.

Hiqildog. Hiqildog IV – VI bo'yin umurtqalari ro'parasida joylashgan. U old tomondan til osti suyagi muskullari va teri, yon tomondan qon tomirlari va asab tolalari hamda qalqonsimon bez bilan chegaralangan.

Hiqildog havo o'tkazuvchi nafas yo'li vazifasini bajarishdan tashqari, u tovush hosil qiladigan ovoz apparati hamdir. Uning ichki qavati tuksimon shilimshiq pardadan iborat, devori esa tog'ay va muskullardan tashkil topgan. Ichki qavatining o'trasida tovush boylamlari va muskullari joylashgan bo'lib, ularning harakati, qisqarishi va bo'shashishi natijasida ovoz teshiklari ochilishi yoki yopilishi orqali tovush hosil bo'ladi. Hiqildog uzaksimon, halqasimon, xiqildog usi kabi uchta yirik tog'aydan va uch juft mayda tog'aydan tashkil topgan. Hiqildogda uch guruh muskullar bo'lib, ularning bir guruhi tovush teshigini kengaytiradi, ikkinchi guruhi toraytiradi, uchinchi guruhi tovush boylamlarini taranglashtiradi. Hiqildogdan havo uning pastki qismiga tulashtgan nafas qismiga yani traxeyaga o'tadi.

Traxeya va bronxlar. Traxeya hiqildogning pastki qismidan yani VI – VII bo'yin umurtqalari ro'parasidan boshlanib, V ko'krak umurtqasi ro'parasigacha

davom etadi va shu joyda o'ng va chap bronxlarga bo'linadi. Uning uzunligi odamning bo'yiga qarab, 9 – 13 sm gacha o'sadi. Traxeyaning devori 16 – 20 ta aylanasimon tog'aylar va paylardan tashkil topgan. Aylanasimon tog'aylarning orqa qismi silliq muskulardan iborat. Traxeyaning ichki qavati tuksimon shilliq pardadan tashkil topgan bo'lib, unda mayda bezchalar joylashgan. Ulardan ajralgan suyuqlik havo ni namlab o'tkazadi.

Tuksimon silliq parda esa havodagi chang zarrachalarni ushlab qolib, tashqariga chiqarib yuboradi. Bronxlar V ko'krak umurtqasi ro'parasida traxeyaning ikkiga (o'ng va chap bronxlarga) bo'linishdan hosil bo'ladi. Bronxlar o'pka to'qimasiga kirib, xuddi darah shoxiga o'xshab juda ko'p mayda bronxchalariga tarmoqlanadi va bora – bora alveola pufakchalarini xosil qiladi. Traxeya va bronxlar nafas yo'li hisoblanib, ular havoni iltiydi namlab, mayda chang zarrachalaridan tozalab, o'pka alveolariga o'tkazadi.

O'pka. O'pka bir juft bo'lib (o'ng va chap o'pka), konussimon tuzilgan. Ular ko'krak qafasining ikki tomonida joylashgan. O'ng va chap o'pkaning o'trasida traxeya, qizilo'ngach, qon tomirlari, ayrisimon bez, asab tolalari, limfa tomirlari va tugunlari hamda yurak joylashgan. O'ng o'pka chap o'pkadan kattaroq bo'lib, u yuqorigi, o'tra va pastki bo'laklardan iborat. Chap o'pka esa yuqorigi va pastki bo'lakdan tashkil topgan. O'pkalar pastki tomondan diafragma, orqa tomondan umurtqa pog'onasi, oldingi tomondan to'sh suyagi va atrofi tomondan qovurg'alar bilan chegaralangan. O'pka to'qimasi daraxsimon shakldagi o'tacha, mayda va eng mayda bronxchalaridan hamda pufakchasimon alveolalardan tashkil topganligi tufayli u g'ovaksimon tuzilgan bo'ladi. O'pkaning nafas olish va chiqarish funksiyasini asosan alveolar bajaradi. Ularning devori bir qavatli epiteliy to'qimasidan iborat bo'lib, atrofi mayda qon tomirlari – kapillyarlar bilan to'ralimon shaklda o'ralgan.

Alveolalarning soni ikkala o'pkada 750 million atrofida bo'ladi. Alveolalarning umumiy saixi 100 m² ni tashkil etadi. Ular yuzasining bunday katta sahliga ega bo'lishi o'pka bilan tashqi muxit o'trasida hamda alveolalar bilan qon

o'rtasida gazlar almashinuvi tezlashuvini taminlaydi. O'pkalar tashqi tomondan plevra pardasi bilan o'ralgan. U ikki qavardan (ichki va tashqi qavardan) iborat bo'lib, ular orasida torgina plevra bo'shlig'i xosil bo'ladi. Plevra bo'shlig'i ichidagi bosim atmosfera bosimiga nisbatan kam, yani manfiy bo'ladi. Bu esa nafas olgan paytda o'pka to'qimasining kengayishiga va undagi alveolalar havo kirishiga, nafas chiqarganda esa torayib, alveolalardagi havoni qisib chiqarishga imkon beradi. O'pkalar katta qon aylanishi doirasidan kelgan bronxial arteriya tomiri orqali oziqlanadi. Kichik qon aylanish doirasining tomiri, ya'ni o'pka arteriyalari va o'pka venalari o'pka to'qimasini o'ziqlantirishda ishtirok etmaydi. Bu tomirlardagi qon o'pka alveolariga o'zidagi karbonat angidridni berib, ulardan kislorod qabul qiladi, ya'ni venoz qon arterial qonga aylanadi.

Musiqada darslarida o'quvchi kuylash vaqtida, tovush hosil qilishda nafasni to'g'ri yo'lga qo'yishi muhim rol o'ynaydi. Kuylashdagi nafas bilan fiziologik nafas orasida ma'lum darajada farq bor. Fiziologik nafasda nafas olish aniq bir ritmda va ma'lum bir vaqt oralig'ida sodir bo'ladi. Kuylash vaqtidagi havo olish tez, qisqa vaqt oralig'ida sodir bo'lib nafas chiqarish esa bir qancha vaqtga cho'ziladi. Nafas ritmi ijro etilayotgan asar xarakteriga qarab o'zgarib turadi. Kuylashda fiziologik nafasga qaraganda chuqur nafas olinadi. Kuylashdagi nafas olishning bir necha turlari bor: 1) pastki qovurg'alar kengayuvchi nafas olish; 2) elka kengayuvchi nafas olish; 3) qorin bilan nafas olish (diafragma pastga tushadi); 4) ko'krak bilan nafas olish (ko'krak qafasining yuqori qismi ko'tariladi). Nafas harakatlari nafas olish va nafas chiqarishdan iborat. Nafas olish harakati qovurg'alarining ko'tarilishi va diafragmaning pastga tushishi orqali ta'minlanadi. Qovurg'alarining ko'tarilishi bo'yin va tashqi qovurg'alararo muskullarning qisqarishi natijasida yuzaga keladi. Diafragmaning pastga tushishi esa uning muskullari qisqarishi natijasida sodir bo'ladi. Bu harakatlar natijasida ko'krak qafasining hajmi kattalashadi, o'pkalar kengayadi va tashqi muhitdan o'pkalarغا havo so'rib olinadi. Qovurg'alararo muskullarning faol ishtirok etishi bilan nafas olishga ko'krak bilan nafas olish deyiladi. Diafragmaning ko'proq harakatlantirishi

organi nafas olishga qorin bilan nafas olish deyiladi. Erkaklarda asosan qorin bilan nafas olish, ayollarda esa asosan ko'krak bilan nafas olish harakatlari rivojlangan. Nafas olish harakatlarning ko'krak yoki qorinli bajarilishi odamning holatiga, bajarilayotgan ishga ham bog'liq. Kuylash vaqtida nafas olishning pastki qovurg'alar kengayuvchi nafas olish va qorin bilan nafas olish turarini ishlatish ma'quldir. Diafragma odam organizmida ko'krak va qorin bo'shlig'ini ajratib turadi. Pastki qovurg'alar va diafragmalar vositasida nafas olishda nafas olish va chiqarish diafragma orqali tartibga solinadi. Bu shunday sodir bo'ladi: o'quvchi mudol gul "hidlagandek" nafas oladi. Bunda o'pkalar kengayib, pastki qovurg'alarini tashqi tomon suradi va diafragma pasayadi, natijada, qorinning devori oldinga shishib chiqadi. Elka va ko'krakning yuqori qismi bu holda o'zgarmaydi. Nafas olish chuqur, to'liq va eng asosiy, shovqinsiz bo'lishi kerak. Nafas chiqarish tejamli, uzoq muddatli, tekis bo'lishi shart. Nafas chiqarish qorin tashqi qobig'ining qarish tarang qobig'ining harakati bilan boshqarilib havo yuqoriga yo'naladi va ovoz pardalarini tebratishga undaydi. Pastki qovurg'alar va diafragma asta sekin o'z holatiga qaytadi. Nafas olish organlarining har bir qismini ichki yuzasini qoplab turuvchi shilliq parda tashqi ob — havo sharotining o'zgarishi, havo tarkibidagi chang zarrachalari, baqirib qo'shiq aytish bolalar to'liq va ovoz diapozoniga mos bo'lmagan asarlarni tanlash, uzoq vaqt to'xtovsiz kuylash, ovoz apparatining kasalligida kuylash natija va ta'sirida yallig'lanishi mumkin. Nafas olish organlarining ayrim qismlari, ya'ni burun, tomog, hqidloq, traxeya, bronxlar va o'pkalarning har biri alohida yallig'lanishi yoki ularning hammasi bir vaqtda yallig'lanishi mumkin. Shunga ko'ra yuzaga keladigan kasallik belgilari turlicha bo'ladi. Nafas olish orqali odam organizmi havo bilan hujayra va to'qimalarning kislorodga bo'lgan ehtiyoji ta'minlanadi. Nafas olish jamoa bo'lib kuylashda bir vaqtda sodir bo'lishi mumkin bu holda guruhdagi talabalar bir-biriga nafas olishlari kerak. Agar musiqa asarlarida uzoq davom etuvchi kuy jumalari bo'lsa ovoz yoki ovoz pardalarini uzluksiz sadolanishini

ta minlab beruvchi ulama nafas qo'llaniladi. Bu holda bolalar navbatma – navbat nafas oladilar. Aks holda ansambl birligi buzilishi mumkin.

Asosiy ovoz apparati hiqildoqda joylashgan bo'ladi. Hiqildoqda joylashgan ovoz boylamlari, muskullari bilan birga, ovoz hosil bo'lishida til, lablar, og'iz bo'shlig'i, burun bo'shlig'i va uning yuz, peshona suyaklari orasida joylashgan qo'shimcha kovaklari, halqum, traxeya, bronxlar va o'pkalar ham ishtirok etadi.

Odam gapirmay turganda hiqildoqda joylashgan ovoz boylamlarining teshigi ochiq holda bo'ladi (u uchburchak shaklda). Pichirlab so'zlaganda ham ovoz teshigi ochilgan holda bo'ladi. So'zlaganda, kuylaganda ovoz teshiklari yopiladi va o'pkadan nafas bilan chiqariladigan havo katta kuch bilan ovoz boylamlariga ta'sir qilib, ularning tebranishi natijasida ovoz hosil bo'ladi. Tovush hosil bo'lishi ovoz apparatining harakati natijasida sodir bo'ladi. Bu apparat uch qismdan iborat: 1) nafas organlari (o'pka, bronx, traxeya – tomoqning nafas yo'li); 2) xiqildoq (ovoz pardalari joylashgan qism); 3) rezonatorlar (yuqin, og'iz va burun). Ovoz apparatining har bir qismi bir – biri bilan chambarchas bog'langan. Tovush quyidagicha hosil bo'ladi: o'pkadan chiqayotgan havo oqimi bronx, traxeya orqali tomoqqa keladi va u erda ovoz pardalari to'sig'iga uchraydi.

Havo bosimi tasirida ovoz pardalari harakarga kiradi, ularning takroriy ochilib yopilishi va tebranishi natijasida havo to'liqlinlari – tovush hosil bo'ladi. Tovush hosil qilish bilan bog'liq bo'lmagan holdagi odadagi nafas olish jarayonida ovoz pardalari sokin holatda bo'lib, havo uchburchak shaklidagi ovoz teshigidan erkin o'tadi. Tovush hosil bo'lishida ovoz teshigi torayadi. Tovush baland pardalarga ko'tarilgan sari ovoz teshigi torayib boradi va eng yuqori parda tovushlariga etganda teshik berkiladi. Ovoz boylamlari o'pkadan chiqariladigan havo ta'sirida bir sekundda 80 martadan 10 ming marta gacha tebranishi mumkin. Tebranish qancha ko'p bo'lsa, ovoz shuncha kuchli bo'ladi. Ovozning o'tkirligi ovoz boylamlarining katta yoki uzun bo'lishiga bog'liq. Ayollarda (qizlarda) ularning uzunligi o'ttacha 18 – 20, erkaklarda 20 – 22 mm bo'ladi. Shuning uchun ayollarning ovozi o'tkir bo'ladi. Bundan tashqari, ovozning kuchi hamma odamda

bir xil bo'lmaydi. Qo'shiqchilarda ovozning kuchi boshqalarnikiga nisbatan ancha katta bo'ladi. Ba'zi qo'shiqchilar kuylaganda, shirga ilingan qandilining tebratib yuborganligi tarixda ma'lum.

Musxus tayyorgarliklardan o'tgan qo'shiqchilar xuddi tanbur yoki dutor shuning turli joylaridan har xil ovoz chiqqandek, ovoz boylamlarining turli qismlaridan har xil ovoz chiqarish qobiliyatiga ega bo'ladi. Har bir kishining ovozi o'ziga xos xususiyatga ega. Hatto chaqaloqning yig'alagindagi ovozi ham o'ziga xos ohangga, xususiyatga ega bo'ladi va shu orqali ona o'z bolasining ovozi boshqa chaqaloqlar ovozi bilan farq qiladi. Albatta, hayot davomida odamning turli yosh davrlarida ovoz ma'lum darajada o'zgaradi. Ayniqsa o'smirlarda (13 – 16 yoshda) ovozning o'zgarishi juda sezilarli darajada bo'ladi. Chunki shu yoshda hiqildoq va ovoz boylamlarining uzunligi o'g'il bolalarda ikki, qizlarda bir yarim barobar ortadi. Buning natijasida, ayniqsa, o'smir yoshdagi o'g'il bolalarda ovoz qo'pollashib, do'rtlab qoladi. Bundan havotirlanmaslik kerak. Bu fiziologik xususiyatga ega bo'lib, o'smirlilik davri o'tgandan keyin ovoz me'yori bo'lga keladi. Lekin o'smirlilik davrida ba'zi gigiena qoidalariga amal qilish zarur, ya'ni qattiq gapirmaslik, baqirmaslik, kuchli ovoz bilan ashula aytmaslik, shamollashdan saqlanish, achchiq taomlarga raju qilmaslik kerak va xokazo. Bularning fikricha, yosh bola qancha va ko'p yig'lasa, go'yo uning ovoz apparati shuncha yaxshi rivojlanar ekan. Bu noto'g'ri, chunki ko'p vaqt qattiq yig'lagan bola ovoz boylamlarining zo'rliqishi natijasida ularni mayda pufakchalar hosil bo'ladi. Buning oqibatida bolaning ovozi qo'pol va xirillagan bo'lib qolishi mumkin. Shuning uchun yosh bolani qattiq va uzoq yig'latmaslik lozim, ya'ni uni ovoz ovozlash kerak. Tovush tebranishining tezligi, ya'ni tovush balandligi ovoz pardalarining tortilishi (taranglashish) darajasi bilan bog'liq: tebranish qancha tez bo'lsa, tovush shuncha yuqori pardalarga ko'tariladi. Birqandalar hosil qiladigan tovush kuchli emas, u, asosan, yuqoriga rezonatorlardan (ovozni kuchaytiradigan apparatlardan) bo'g'izning kengayishi hisobiga kuchayadi. Og'iz va burun ham shuncha yordam beradi, shuningdek, ular tovush rangi (jilvadorligi) – tembrini

yuzaga keltirishda ham katta rol o'ynaydi. Rezonatorlar yuqorigi va pastki qismlardan iborat bo'lib, ular ovoz pardalarining yuqorisi va ostida joylashadi. Yuqorigi ovoz – rezonatorlariga yutqin, og'iz va burun bo'shliqlari, pastki (ko'krak qismi) ovoz rezonatorlariga traxeya va bronx bo'shlig'i kiradi. Ovoz tembrining sifati tovush o'tuvchi ovoz pardalari tebranishi bilan rezonans bo'shliqlariga bog'liq. Tomoq va ovoz pardalarining harakati mushaklar va tog'aylar tizimining o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Mushaklarning ayrimlari qisqarib, pardalarni taranglashtiradi, ayrimlari ularni birlashtiradi va bir-biridan uzoqlashtiradi. Agar ovoz pardalari o'zining butun massasi bilan tebransa, ko'krak registridagi tovush, ovoz pardalari faqat chekkasi bilan tebransa, yuqori registrdagi tovush yuzaga keladi.

Musiqqa mashg'ulotlarida vokal qo'shiqchiligi malakalarini shakllantirish.

Qo'shiq ijrochiligi – birdamlikni, musiqiy tuyg'u va sezgirlikni talab qiladi. Bu esa vokal ijrochilari ijro jarayonida bir – birlarini o'zaro tushunib, sezib turishi bilan bir qatorda, o'qituvchi bilan ham birdam bo'lishlari lozim ekanligini ko'rsatadi. Vokal darsiga jalb qilingan talabalarning qo'shiqni muntazam va o'zaro uyushqoqlik bilan ijro etib turishlari ularni o'zlaridagi ma'naviy boylikni boshqalar bilan baham ko'rishga o'rgatadi. Talabaning yakka holda qo'shiq ijro etishi mas'uliyat hissini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Darsda qo'shiq ijro etilishidan ijrochilar bilan bir qatorda tinglovchilar ham estetik zavqlanishlari lozim. Biroq, bu jarayon engil ko'chmaydi, aksincha puxta tayyorgarlik va izlashni talab etadi. Qo'shiq ijrochilari o'z repertuarlaridagi asarning ruhiga chuqur kirib borgan taqdiridagina uning ijrosi go'zal va ifodali chiqishi mumkin. Shuning uchun ham talabalarni qo'shiq ijrosiga emotsional, ijodiy munosabatta bo'lishga, ijroda asardagi g'oyani ifodalashga o'rgatish juda muhimdir. Ijrochilik shundaygina chinakamiga estetik tarbiya jarayoniga aylanadi. Bu esa talabalarning ovozlarni o'stirish nuqtai nazaridan ham ahamiyatlidir. Chunki ovoz apparatining umumiy faoliyati qo'shiqqa emotsional munosabatta bo'lgandagina faollashadi. Talabalarga vokal tarbiya berish jarayoni ko'p qirralidir.

Qo'shiqning ifodali badiiy ijrosi talabalardan vokal malakalarini puxta egallashni talab qiladi. Aks holda qo'shiq ijrosi kutilgan natijani bermaydi, ta'sirsiz bo'ladi. Vokal o'qituvchisi talabaning musiqqa sezgisini har tараflama o'stirib borish negizida uning qo'shiqbop ovozi to'g'ri tarbiyalashni unutmastiligi kerak. Bu uning birinchi galdagi eng muhim vazifasi hisoblanadi. Vokal o'qituvchisi o'z faoliyatida har bir o'qituvchi talaba bilan individual ish olib borib, ovozlari tarbiyasini to'g'ri yo'lga qo'ysa, uning keyingi ishlari ham yurishib ketaveradi, jamoa oldiga qo'yilgan vazifalarning bajarilishiga ham yo'l ochiladi.

Yoshlarning ovoz apparatlari, turgan gapki, ancha mo'tri bo'ladi. Ular har jihatdan o'sib borishlari bilan bir qatorda, bunga mos holda ovoz apparatlari ham o'zgarib boradiki, bu jarayon muntazam va uzluksizdir. Shuning uchun vokal o'qituvchisi dars o'tkazgan paytda talabalarning ovozi muhofaza qilish, a'niq va to'g'ri o'stirishga ham jiddiy e'tibor qilishi kerak. Qo'shiq aytish, o'z talabiga ko'ra, kompleks jarayon hisoblanadi. Talaba qo'shiq aytganda uning butun organizmi ishgа tushadi. Bunda hammasidan ham organizmning ma'lum bir qismi to'la faol ishlaydi, ya'ni tovush hosil qilishda artikulyatsiyaon, nafas, asab – muskul apparat o'zini ko'rsatadi. Ulardan birtortasining noto'g'ri ishlashi qo'shiqbop ovoz chiqishi yohud me'yor ogimiga xalal etkazishi mumkin. Shu sababli talabaning ijrochilik malakasini tarbiyalash ishi kompleks tarzda olib borilishi va bunda uzilishga yo'l qo'ymasligi zarur.

Vokalistlari bilan olib boriladigan ishlardan ikitasini ko'rsatib o'tamiz va amaliy ishda tavsiya qilamiz:

1) har bir vokal ijrochisi bo'lgan talabani foniatrik (loringologik) ko'rikdan o'tkazish;

2) har bir talaba ovozi maxsus eshitib ko'rish alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi vokal darsi qatnashchisi ovozi individual eshitib, ko'rikdan o'tkazib turganida, avvalo, undagi musiqqa sezgisini qay darajada o'sganligi, ovoz ohangidagi o'zgarishlarga, nafas chiqarishga ovoz hujumining xarakteriga, ovozning diapazoni va turiga, uning qanday qo'yilganligiga, shuningdek, ijrodagi

o'sishda ko'zga tashlanadigan nuqsonlarga e'tibor bermog'i kerak. Bunda hammaga yaxshi tanish bo'lgan qo'shiqni aytirib sinash mashg'uloti o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Bu mashg'ulotda talabalarining ovoz imkoniyatlarini hisobga olib, ohista va barmaylixotir tezlikda yoki cho'zib aytiladigan qo'shiqni sinov uchun tarlash mumkin. Shundaygina talabaning musiqa va ijrochilik qobiliyati qay darajada rivojlanayotganini ko'rish va kamchiliklarni aniqlash mumkin bo'ladi.

Vokal o'qituvchisi talabalarining ovozlari qay tariqa taraqqiy etib, musiqa sezgirlari qanchalik o'sib borayotganini darslar jarayonida individual kuzatadi. Talabalarining ovozini magnetaton tasmasiga alohida – alohida yozib olish ham ma'lum ahamiyatga ega bo'lib, u ovozni tarbiyalash borasida har bir talaba bilan yakka tartibda ish olib borishda ko'rsatmali vosita bo'lib xizmat qiladi. Vokal darslari o'rgatilyotgan qo'shiqlarning talabalar ijrosida yozib olinishi, keyin esa o'qituvchi va talabalarining o'zlari uni eshitib ko'rishlari, o'z navbatida, individual nazoratlarni kuchaytiribgina qolmay, shu bilan birga musiqa ijrochilik faoliyatida o'sishni ta'minlaydi, talabalarining qiziqishini yanadi kuchaytiradi.

Dars davomidagi musiqa ijrochiliga oid barcha ishlarda talaba ovozi jarangining sifatiga, xususan, ovoz tembrining asosiy jihatlari bo'lgan jarangdorlik, silliqlik, serparvozlik, vibrato, tinchlik singari elementlarga e'tibor beriladi. Shuni unutmashlik kerakki, qo'shiqni shiddat bilan aytish talabaga ko'p zarar keltirib, ularning tabiiy o'sishlariga xalal beradi. Talabalar qo'shiqni shiddat bilan, zo'rliq bilan aytganlarida ovoz apparatlari buzilib, kasallanadi. Chunki, talabada ovoz chiqarish bilan bog'liq bo'lgan organlar hali o'suvchan xarakterda bo'ladi. Bundan tashqari, baqirib asar kuylash badiiy ijro talablariga ham zid. U ovoz tembrini go'zalik va ifodalilikdan mahrum qilib qo'yadi. Talabalar vokal darslarida bo'lganlarida qo'shiqni o'rtaicha aytda aytishlari va bunda dinamik belgilar (forte va piano) dan oqilona foydalanishlari zarur. Talabalarining ko'pchiligida ovoz baland bo'lmastigi ham o'z-o'zidan ma'lum o'qituvchi talabalar bilan

munozam ravishda ish olib borganida ularning ovozi silliqlashib, hamma diyezonalarda tekis va ta'sirchan chiqadigan bo'ladi.

Vokal ijrochiligi darslarida talaba ovozining jarangdorligini saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, talabalardan kuchli ovozgina emas, balki ularning jihatlari uyg'unligi ham talab etiladi. Ovozning kuchliligi va intonatsiyasi bilangina ish bilmaydi. Ovozda barcha elementlar ijro jarayonida uyg'unlashgan taqdirdagina qo'shiqchilik san'atida kuzatilgan maqsadga erishiladi. Bunga erishish, albatta, vokal o'qituvchisining mahoratiga bog'liq.

Yosh talabalar ovozdagi o'ziga xoslik ko'p hollarda ayon sezilib turmaydi. Buning uchun ham ovoz me'yoriy ravishda rivojlanib borgan taqdirda (talaba zo'rliq ashlida aytmaganda va ovozda burun yoki imoqdan qo'shilgan qo'shimcha tovushlar bo'lmaganda) individual temblar qo'shiq jarangdorligiga xalal bermay, aksincha uni boyitadi. Har bir talabadan tembr uyg'unligini talab qilaverish jarayonidir. Jarangdorlikni saqlash qo'shiqbob ovozga xos bo'lgan xususiyatlar ta'biyiyatiga xalal bermaydi. Vokal ijrochiligi darslarida talabalarining ovozlari tabiiy jarang kasb etishini tarbiyalash, asosan quyidagi jihatlarga bog'liqdir:

1. Jarangdorlikka erishish. Kuzatuv va tekshirishlarimiz talabalar ovozdagi jarangdorlik turlicha ifodalinishini ko'rsatadi. Shuning uchun ham, talabalarining ovoz jarangdorligiga erishishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan vokal o'qituvchisi ularning yosh xususiyatlari doirasidagi imkoniyatlarini hisobga olgan holda ish ko'rish lozim.
2. Serparvozlikka erishish. Talabalar ovozining serparvozligi ovoz jarangdorligi, ayvi va ijrochining yosh jihatidan imkoniyatlariga bog'liqdir.
3. Vibratoning sayqallanishi. Vibrato o'n to'rt – o'n besh yoshda o'zini ko'rsatadi. Talabalarining ovozida vibrato mavjudligi yaxshi seziladi.
4. Jarangdorlikning tekisligiga erishish. O'qituvchi talabalar bilan mustaqil ravishda ish olib borganida ular e'tiborini jarangdorlikda tabiiylikka intilishga qaratishi kerak bo'ladi.

Bunda u ovoz past yoki baland chiqqan paytdagi o'zgarish holatini konkret misollarda ko'rsatib berishi zarur. Vokal nutqning diksiyasi (timiqligi) tovushlarning balandligiga, talababning yoshi va nutq madaniyatiga, undoshlarning to'g'ri talaffuz qilinishiga, ijrochilik hamda uning umumiy saviyasiga bog'liqdir.

Talabalardagi vokalbop ovozni tartibyalash ishi mashg'ulotlarda muntaзам ravishda olib borilishi lozim. Bunda vokal ijrochiligi darslari va repertuari bo'yicha mashqlar ko'zga tutiladi. Vokal o'qituvchisi jarangdorlikdagi nozik o'zgarishlarni ham nazardan qoldirilmasiligi va ularni to'g'ri yo'lga solishni o'ylashi kerak. Talabalarda vokal sezgisini tartibyalashda ularning o'z ovozlariга ongli ravishda tanqidiy munosabatda bo'lishlari ham nazorattan chekda qolmasligi zarur.

Har bir talaba o'z-o'zini kuzatib borishi o'qituvchining bu boradagi ishini bir muncha engillashtiradi. Ijrodagi emosional – estetik yo'nalish doimo zarur komponentdir. Darsni shunday tashkil qilish kerakki, darsdagilarning har bir ijrosi talabalarning emotsiyasiga ta'sir ko'rsatmay qolmasin. Talabalarda qiziqish uyg'onsa ularning ishtechanligi ortib, sezgiriligi kuchayadi va dars yanada ta'sirchanlik kasb etadi. Qo'shiq ijro etilayotgan paytda talababning o'zini tutishi ham ma'lum ahamiyatga ega. Bunda gavdani tik tutish, elkani sal orqaroqqa olish, qo'lni tushirib turish, boshni to'g'ri va bemaol tutish, bo'yinni qayishirmaslik kerak. O'tirgan xolda ashula aytganda ham talabalarning gavalari bukimasligi va qo'llari tizzalarining ustida turishini nazorattan qochirmaslik kerak.

Gavda to'g'ri tutilishi, ko'krak qafasi rostanishi qo'shiqbop nafasning ko'payishini ta'minlaydi, asta – sekin uni zo'r tayirib beradi, havoni tejab ishlatishga o'rgatadi. Bosh va bo'yinning tabiiy holati ovoz apparatining to'g'ri ishlatishiga imkon yaratadi, tomoq muskullari bemaol holda bo'ladi va qolaversa qo'shiq san'atining etkasi ham shuni tagazo qiladi. Ijro jarayonini to'g'ri tashkil etishda talababning umumiy faolligi va emosional kayfiyati muhim rol o'ynaydi. Talabalar qo'shiq aylayotgan paytda lanj va bo'shashgan bo'lmasiliklari kerak. Shu

bilan birga o'ta hayajonlanmasliklari ham zarur. Bunday bo'lishi ovoz jarangdorligini va uning tabiiyitigini buzib qo'yadi.

Qo'shiqning ta'sirchanligiga putur etadi. Talaba qo'shiq aylayotganda faqat nafas olish yo'llarigina faol bo'lmay, balki butun organizmi ham faol holatda bo'ladi. Ovoz hujumi deb vokal jamoasidagi barcha ovozlarning qo'shilib ayjga echiqlashiga aytiladi. Keskin hujum talabalar bilan vokal bo'yicha mashg'ulot olib borilganda ayrim ifoda usuli sifatidagigina qo'llanishi va ish berishi mumkin. Biroq o'shanda ham talaba ijrochilikda ma'lum tajriba ortirgan bo'lishi zarur. Aks xolda bu usulning sira ham nafti bo'lmaydi, aksincha, zarari tegadi. Tovush hosil qilishda yummshoq tanglayning ildamligi va harakatchanligini oshirish ustida ishlash yaxshi natija beradi. Bunda:

1) yosh me'yoriga munosib keladigan jarangdorlikdan;

2) ma'lum birikmalardan (masalan, mi, ma, me kabi tovush birikmalaridan) foydalanisa bo'ladi. Qo'shiq aylayotganda ijrochining tovushi o'ziga xos jaranglashiga to'la erkinlik sezilib turnog'i lozim. Ashulabob nafasni tuta olish me'yori talabalarning ijrodagi muvaffaqiyatlarning asosiy ko'rinmalaridan biridir. Huning o'sishi ham musiqa faoliyati jarayonida ro'y beradi va ko'p jihatdan repertuar tanlash va vokal mashqlarining materialiga bog'liq bo'ladi. Qo'shiqbop nafasni o'stirish bo'yicha maxsus talablar ijrochilik malakasini oshirishga xizmat qiladi. Bu talablar erkin nafas olish, elkani ko'tarmaslik, olingan nafasni shoshilmadan tejab – tergab chiqarish, bunda holatni o'zgartirmaslik, shoshqaloqlik qilib nafasni behduda sarflamasligi, ovozda jarangdorlikning bo'lishi singari muhit elementlaridan iboratdir.

Nafas olish tizimi rezanatorlik vazifasini ham bajarigandan ijro paytida uni to'g'ri boshqarish lozim. Talabalar ovozining tabiiy ko'lamiga zid ishlar qilishga intilmoq yo'l qo'yilmaydi. Ovoz apparatini sog'lom saqlash va individual tarzda o'qitish uchun o'qituvchi talabalarning yoshini va ovoz imkoniyatlarini hisobga olgan holda tengdosh ijrochilarni guruhga ajratib mashg'ulot olib borishi lozim. Vokal o'qituvchisi individual va jamoa suhbatlarda talabalarga ovozning

jaranglashi yoshga bog'liqligi, unga hushyor va ongli munosabatta bo'lishi, avaylash, asrash, ijrochilik rejimiga qat'iy amal qilish zarurligini erimay tushunimog'i lozim. Bu gaplar faqat o'g'li bolalargagina emas, balki qizlarga ham taalluqli ekanligi o'qituvchining hamisha yodida turishi kerak. Darslarni to'g'ri olib borish jarayonida ovozdaagi ha'zi bir xastaliklar ham tuzalib ketishi mumkin. Bunda biz paylarning sira juftlashmasligi, kuchi tremolsiya, toliqish kabilarni ko'zda tutamiz. To'g'ri, bunday xastaliklar tezda tuzalib ketmaydi, bunga goho yillar kerak bo'ladi. Chunki ular nozik bo'lib, o'zlariga xos kasalliklarni boshdan kechirishlari mumkin. Ular kasallik davrida uch to'rt kun sira kuylamasliklari kerak. Talabalarga vokal malakalarini shakllantirishda musiqa savodxonligi va musiqa jo'rligisiz ashula ayta olish ham katta ahamiyat kasb etadi. Musiqaga asbobi jo'rligisiz (a capella) va rahbarsiz qo'shiq aytish san'atining o'ziga xos shaklidir. U talabaning musiqa sezgisi va ayniqsa, vokal hamda garmonik rivojlanishiga katta yordam beradi.

Vokal va zamonaviy musiqa mashg'ulotlarida ovoz sozlash mashqlarining o'rni. O'qituvchi darslarni mazmunan boyitishda, avvalgi mavjud bo'lgan shakllarini, metodlarni o'zgartirishdan cho'chimastligi, darsni sifatini oshiradigan, boyitadigan barcha yangiliklarni darslarga kiritishi davr taqazosi bo'lib qolmoqda. Vokal darslarida jamoa bo'lib kuylash, musiqa madaniyati darslarida ovoz sozlash mashqlari vositasida ushbu darslarning sifatini, rang – barangligini qanday qilib yanada oshirish mumkin? Odarda, ovoz sozlash mashqlarida, musiqadagi Do, re, mi, fa, sol Iya, si tovushlari - nomlari mashq sifatida kuylanadi. SHuningdek, Da, De, Di, Du yoki Ma, Me, Mi, Mu kabi hech qanday ma'no anglatmaydigan unli va unsiz harflar birkimlari kuylanadi. YUqoridagi sanab o'tilgan tovush va tovush birkimlaridan tashqari, ovoz sozlash mashqlariga "Chamandagut", "Qorasoch", "Yallama yorim", "Oh, layli", "Lolajon" kabi qo'shiqlar va ulardan olingan lavhalarni ham kuylatish maqsadga muvofiqdir. Chunki o'zbek xalq qo'shiqlarining naqorat qismlari yoki ma'lum bir bo'lajig kuylash uchun tanlab olinsa yaxshi natijalar beradi. Bu fikrni quyidagicha izohlashimiz mumkin:

1. Ma'lumki, vokal qo'shiqchiligida harflarni ham, bo'g'inlarni ham bir tekisda jarangdor qilib kuylashga hamma qo'shiq ijrochisi ham muvofiq bo'lavermaydi. Buning uchun kuylash davomida duch keladigan hamma harflarni ravon, bir xilda jarangdor kuylash uchun ijrochidan mashqlar bajarishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, xalq qo'shiqlari mashq uchun olinganda kuylash uchun noqulay bo'lgan "Ch", "G", "Sh" va boshqa bir qancha harflar kuylab o'tiladi. Mashqlar davomida ushbu harflarni kuylay olish malakalari rivojlaniradi.

2. Xalq qo'shiqlari naqorat qismlari ko'pincha kuyning tonikasidan subdominantasiaga sakrashlardan iborat bo'ladi. Demak, bunda xalq qo'shiqlarini mashq sifatida kuylash jarayonida ijrochi o'z ovozin kvarta, kvinta intervallari orasida sof intonatsiyada kuylay olish malakalarini egallaydi.

3. Vokal ijrochiligi darslarida talabalarining xalq qo'shiqlariga mehr – muhabbat yanada oshadi. Milliy qadryatlarni hurmat qilish, o'rganish, milliy bittiqloq g'oyasining muhim yo'nalishlaridan biridir.

4. Har qanday darsni bir xil qolipda bo'lib qolishi, bilim oluvchilarga zo'rliklari tuyulishi tabiiy. Xalq qo'shiqlarini ovoz sozlash mashqlari sifatida kuylanishi darsni rang – barangligini ta'minlaydi, hamda uni shaklan va mazmunan boyitadi.

7-mavzu: Vokal musiqa pedagogikasining asoslari

Mamlakatimizda vokal san'ati musiqa va ashula ijrochiligining uyg'unligiga asoslangan. Shu sababli bo'lajak musiqa o'qituvchilarining vokal musiqa pedagogikasi bo'yicha bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishi zaruriyat hisoblanadi. Eslatib o'tish joizki, vokal san'atida birlamchi masala musiqa va ovozning uyg'unligi hisoblanadi. Shu jihatdan vokal san'atida musiqa pedagogikasi muayyan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Mazkur masalalar bo'yicha bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy ko'nikmaga ega bo'lishi

muhim ahamiyatga egadir. Talabalarga vokal san'atini o'rgatish jarayonida hamma xonanda-o'qituvchilar to'rtta bosh tam o'yilga asoslanadi:

1. Talimda ketma - ketlik va uzluksizlik tamoyili. Bu um umpedagogik tamoyil bo'lib, u talim jarayonida sodadan murakkabga asoslanadi.

Uzluksizlik hamma narsada zarur - xonandaning diapazonini kengaytirishda ham, mashqni m urakkablashirishda ham, repertuar tanlashda, ruhiy kechimmada lirikadan dramatik asarlarga (his-tuyg'ularcho'qqisiga), repertuari kuchaytirilishi ovozn y o' qolishiga olib boradi. Talabalar bilan m ashqulolardaovozning sifati, toblanishi, tebranishi, uzoqqa yetishi haqida qayqurish kerak.

Repertuari kuchaytirishga yo'l qo'yimaslik kerak.

2. Badiiy - musiqa va vokal texnik tam o'yillarining birligi. Xonandaniqoida bo'yicha tartbiyalash uchun bir vaqning o'zida ikki muammoni hal qilish talab qilinadi: ijro etishapparati qurish - demak xonandani professionalovozini hosil qilish va unda aytishni mashq qilish. Bu ikki masala bir vaqtdabir - biriga bog'liq holda amalga oshiriladi. Har qanday, hatto ki, eng soda ko'nikmani elem entar ijro etish uchun avvalo, ovozga ishtov berish, shundanso'ng ijro mahoratini egallash kerak, deb o'yilagan katta xatoga yo'l qo'yadi. Busiz aktyor - xonandani tartbiyalash mumkin emas.

3. Alohidida yondoshuv tamoyili. Xonanda - bu o'ziga xos musiqiy asbob. Hammasi juda alohidalikni talab qiladi. O'zgaruvsiz (dogmatik) ko'rsatmalar vokal pedagogikasig zarar yetkazadi. har bir o'quvchining imkoniyat darajashtar xil bo'lad i, chunki uning ovozn i kuchi va chidamligi shaxsiy xarakterigabog'liq. Ayniqsa, uning ruhiy xususiyatlarini bilish va ularga ahamiyat berish, ovozga ortiq ruhiy ta'sir ko'rsatmaslik kerak. O'quvchi xakteri hamma sohada mustaqil ravishda ovozn ing mayinligida ham, kengligida ham, quvvati chidamligi, sifatida hamda ishtodli, serg'aytra, hayoti irodati yoshlarda ochiq - oydin nam oyon bo'lad i. Shu sababli darslarni yuqori dagilarni etiborga olgan holda o'qkazish kerak.

4. Munazam mukammallikka erishish tamoyili. Bu tamoyil ohirgi 15 yildan beri ovoza

qilingan. Agar o'quvchi o'z ustida mustaqil ravishda shug'ullanmasa pedagog mashg'ulotlarida bergan bilim ining o'quvchiga foydasi bo'lmaydi. Talim ning so'nggi jarayonlarida talabaning m ustaqil tayyorlanishiga alohida ahamiyat beriladi.

Tamoyil - bu asosiy g'oya, uslub esa m aqsadga erishish yo'li. Vokal pedagogikasida quyidagi uslublar mavjud:

1 Sozli.

2 Tajribaga asoslanish (emperik).

3 Bir m arkazga ega bo'lish (konsentrik) - Glinka uslubi.

4 Prim ar tonli - nemis vokal maktabi.

Xonandani tartbiyalash jarayonida o'qituvchi turli usullardan foydalanadi. Ilm inchi o'rin - da vokal eshtitishni tartbiyalash va m ukam m allashtirib borishga nazorat bilan barcha vo - kal sifatlarini rivojlantirish turadi. Talabada xonandalik jarangdorligini to'g'ri tashkil etish haqidagi tasavvurni ishlab chiqish zarur.

Talim doim o m usiqqa m ateriallari mashq, vokal va badiiy asarlar asosida olib boriladi. To'g'ri tanlangan musiqiy manba tovushni tartbiyalaydi. Mashq - bu bilim olishning asosiy vositasi. Ularni qo'llash talabalar tovushida uchraydigan va tuzatishni talab etadigan kam chiliklarni yo'qotish vositasi bo'lib xizmat qilishi kerak. Ovozga sayqal berish m ashqlari - mashqdan badiiy asarlarga o'tish uchun foydali manba hisoblanadi. O'qituvchi tomonidan katta odob saqlagan holda badiiy pedagogik manba tayyorlash talab etiladi. M anbalarni m usiqiy, vokal - texnik va ijromqiyinchiliklarini etiborga olib tahlil etish - o'qituvchining zaruriy sharti hisoblanadi. Keng ko'lamli usiqiy pedagogik m anbalarni egallash va ularni qo'llay bilish - pedagogik faoliyat muvaffaqiyati talablaridan biri. Asami muvaffaqiyatli ijrosi uchun o'rganish va ashlada aytish usuli katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchi asarlar ustida ishlash uslubini keng kulamli va turli - tuman repertuarlarni tezroq o'zlashtirib olishni uchun o'rganishi kerak.

Tovush sifatini ko'zlangan natijada tarbiyalashda ovozni ko'rsata bilish katta ahamiyat kasb etadi. Ko'rgazmali qurollar ko'ra oladigan va soddaga bo'lgani uchun ham kerakli ko'nikmalarni shaxsan topishga majbur etadi. Buning uchun o'qituvchining o'zi ham yaxshi ovozga ega bo'lishi lozim, o'quvchi esa - taqdim qobiliyatiga ega. Biroq taqdim kuyilishni o'rganishda majburiy hisoblanmaydi. Masalan, Lamperti xonanda bo'lmagan, biroq buyuk xonandalarni tarbiyalagan.

Muskul usullarini ko'rsatish va tushuntirish o'qituvchi amaliyotida katta o'rin egallaydi. Muskul usuli doim muayyan narsalarni qamrab oladi, doim to'xtatiladi yoki tovush apparatidagi ishlarning qaysidir qismini o'zgartiradi.

O'quvchi avval nima qilishni tushunib oladi, keyin esa bu harakatlarni ashula aytish paytida tushungan holda qullashga harakat qiladi. Muskul usulining qimmatligi ham mana shundadir. Nutq organi tushuntirish, so'z ahamiyati - ovoztuzilishi haqidagi ishonchi tushunchani tarbiyalashda o'ta muhim omil sanaladi. Ashula aytishni o'rganishda nutq organi tushuntirish juda muhim, negaki tovush apparati ishidagi sababi - kuzatuvchi o'zaro hamkorlikni tushuntiradi va uning ishini bir muncha aniq tushunib yetishga imkon beradi.

Tovush va muskularni his etishni nutqiy tushuntirish har doim ham o'zini oqlayvermaydi, o'qituvchi ko'pincha qiyoslashga, obrazli ifodalashga harakat qiladi. Agar ular o'quvchilarga tushunarli bo'lsa qo'llaniladi va kerakli javob harakatlarni keltirib chiqaradi.

Talabalar bilan ilk saboqlar

Yangi talabalar bilan tanishishda uning imkoniyat va qobiliyatini (nimaga qodirligini) tushunib olish o'qituvchining birinchi darajali vazifalaridan biri hisoblanadi. Talabaning ashula aytishi uchun unga ma'lum bo'lgan mashqlardan berish kerak. Boshlanishda betaraffik holatni ushlash kerak, negaki talaba ovoztimkoniyatlarining sifatli jihatini ko'rsata olish. Davslar 20 - 25 daqiqadan ortmasligi lozim. Imkon boricha darslar oralig'ida tanaffusdan foydalanish kerak. Mashg'ulotlarni o'ra diapazonda, chekli notalarni qamrab olgan qolda o'tkazish

kerak bo'ladi. Aynan shu xonandaga mos optimal tovush kuchini topa bilish kerak. O'lkaziladigan mashqlar murakkab bo'lmashligi kerak.

Mashqlarning musiqiy bajarilishini talab etish nazarda tutiladi. Eng birinchi tadbiirlardan biri o'quvchi bilan birgalikda fonlar -vrach qabuliga tashrif buyurib, uning tovush apparati baholalanadi va ayni vaqtdagi holati aniqlanadi. Uning bahosi tovush turini aniqlash uchun foydali bo'lishi mumkin. Xonandalik ovoztini aniqlash Ovozt imkoniyatlari tembr, tessitura, diapazon, o'tish notalari va primar jarang kabi belgilar yig'indisiga ko'ra aniqlanadi, shu sababli vokal ishi ovozt va musiqiy imkoniyatlar bilan tanishtirishdan boshlanadi.

Tembr - ovozt bo'yog'i (yumshoq, tez, qulog'jarangli, barxat vash .k.)

Tembrga ko'ra har bir ovoztga tovushlar bo'yog' tipiga ko'ra rang topish mumkin, iliq va sovuq tonlardan foydalanib. Masalan: Bolalar so'roviga ko'ra tovush rangga belgilashadi ko'p yillar davomida aynan bir xil ranglar belgilangan.

la - sariq (iliq)

sol - ming (Mayin)

lya - qizil (barqaror, quyug)

si - havorant, deyarli to'q ko'k (uchuvchan, ba'zan irmoqqa o'xshatiladi) do 2-oq.

mi 1 - qavorant, ba'zan nastarin rangi (sovuq)

re 1 - jigari rang (bir ovoztadan) - (quyug, iliq).

do 1 - qora

Diapazon tovushlar yig'ilish bilan belgilanib, uni ovozt bilan kuyilash mumkin (o'quvchi diapazonini aniqlash). Diapazon - chekka yuqori notadan chekka past notagacha masofa. Odatda ishchi (mashq) diapazoni konsert diapazonidan kengroq. Tessitura - asar tovushlarining diapazonga nisbatan yuqori joylashuvi. Tessitura turining asardagi diapazon birinchi qilishning balandligi belgilaydi. Yuqori baland tovushlar bo'lsa, demak tessitura baland va sh .k. Diapazonni mashqlarda aniqlash mumkin: bosqichli joylashgan notalar (

yaxshisi bitta unli tovushda jarangli undoshlar bilan) uch ovozliliklar (trezvuchic) kuylash. Diapazonni belgilash ovoznig o' rta uchastikasidan, sekvension pastga va yuqoriga yarim tonlar bo'yicha boshlash kerak.

Tabiiy tembrni aniqlash - pedagogning birinchi g'aladagi vazifasi. M.I. Glinka kuylashga o'rganishni primar tovushlardan boshlab, ularning jarang sifatini diapazonning barcha tovushlariga o'tkazishni taklif qiladi. Vokal va musiqiy imkoniyatlar bilan tanishgandan keyin yakka tartibda ish boshlanadi.

Xonandalik registrlari.

1. Past registr: kichik, katta vash .k. oklavalar (erkaklar ikki registrga ega ko'krak va faluet).
2. O' rta registr: I oktava (sin - re-2)(ko'krak va bosh ovozlari birlashishi palmutal uchastikasi)
3. Yuqori registr - II oktava, ayollar balandroq kuylashi mumkin (Ayollar ko'krak, o' rta (midium - mixt) va bosh registrga ega)
4. Super bosh registr - ayollar diapazoni to'rtinchi o' tish uchastikasida joylashgan uchastok. bunda odatiy bosh ovozidan ketish, shuningdek erknilik tuyg'usi seziladi. qizlarda si - dan va yuqori kuzatiladi.

3-MODUL. VOKAL VA MUSIQA IJROCHILIGI ASOSLARI

8-mavzu: Vokal va zamonaviy musiqa asarlari tahlili

O'zbek vokal san'atida ashlulalar matni va uning musiqiy qatlamini tahlil qilish an'anasi mavjud. Bunda asosiy e'tibor musiqa va ashula matnining uyg'unligi, ohangdorligi hamda bir-birini to'ldiruvchanligiga qaratiladi. Shu jihatdan vokal va zamonaviy musiqa asarlarini tahlil qilishda musiqiy-estetik uslubga asoslaniladi. Bunda asosiy e'tibor musiqa asarlarining badiiy va g'oyaviy

mazmuniga qaratiladi. Bu o'rinda e'tiboringizni ana shu masalalar tahliliga tortamiz.

Musiqa oshmo bo'lgan har bir inson yangi bir qo'shigini yoinki kuyini tinglagandan keyin uni tahlil qilishga urinadi. U xoh musiqachi bo'lsin xoh musiqadan habari yo'q inson albatta eshitgani bo'yicha qismlarga ajratib kuy mazmunini chuqur anglashga harakat qiladi. Biz ushbu fan doirasida vokal va zamonaviy musiqa asarlarini chuqurroq tahlil qilishga urinamiz.

Musiqa asarlari tahlili talabalarning musiqa nazariyasi, garmoniya, shuningdek, musiqa tarixi fanlari bo'yicha olgan bilimlarini umumlashtirish uchun xizmat qiladi. Talabalar musiqa asarlarini tahlil qilar ekanlar, kollektio kursida ega allagan eshitish malakalaridan ham keng foydalanadilar.

Har bir musiqa fanining o'ziga xos xususiyati - musiqa san'atini ma'lum bir nuqtai nazar asosida o'rganishga qaratilganidir. Musiqaning elementarnazariyasi kursida talabalar musiqiy nutqning elementlari (metro-rim, lad va boshqalar) haqidagi dastlabki ma'lumotlarni oladilar. Garmoniya kursida garmusiqa asarining garmolik negizini, ya'ni akkordlarning funksional aloqalarisosisidagi ketma-ketligini va ovoz yo'nalmalarini, kadanslar, modulyatsiya va o'g'ishmalarni, akkordsiz tovushlarni o'rganadilar.

Musiqa asarlari tahlilida esa musiqiy jumalarning va umuman, musiqasasarning tuzilishi, ya'ni uning shakli - o'rganish ob'ekti bo'lib xizmat qiladi. O'z - o'zidan ma'lumki, musiqa asari shaklini uning mazmunidan ajratib, alohidaqarab chiqish mumkin emas. Shuning uchun, tahlil kursida musiqa asarining ifodavositlari, ya'ni musiqiy nutq elementlari ham o'rganiladi. Musiqaga nazariyasi vagarmoniya kurslaridan farqli o'laroq, musiqiy nutq elementlari ularning rivojlanishjarayonida, bir-birlari bilan o'zaro aloqalari bilan bog'liq holda qarab chiqiladi.

Musiqa asarlarini eshitar ekamiz, dastlab asar haqida faqat umumiytasavvurga ega bo'lamiz. Musiqaga asari ko'z o'ngimizda ma'lum bir vaqt jarayonidanamoyon bo'lib boradi. Keyin esa, sekin-asta uning ayrim qirralari ham

to'liqtizimga joylashadi. Ko'z o'ngimizda badiiy obraz yuzaga keladi. Hayotni sinchiklab kuzatuvchi ijodkor-kompozitor o'zini to'liqlantirayotgan fikr va his-tuyg'ularni tinglovchilarga yetkazish va ular bilan mulohot qilish vositasi sifatida badiiy obrazni yaratgan.

Musiqqa ijrochisi va tinglovchisi sifatidagi o'z tajribalarimizdan foydalanib, kompozitorning ko'rsatmalariga amal qilib, asarni dastlabki eshitish yoki chalb ko'rishdan o'zining haqida ayrim, umumiy tasavvurlarga ega bo'laniz. Biz asar va uni yaratgan kompozitor, u yashagan davr haqida qancha ko'p narsa bilsak, bu tasavvurlarimiz shunchalik ko'p ahamiyat kasb etadi.

Dastlabki tinglash - asar ustidagi ishning birinchi bosqichidir. Keyingi vazifa - asarning barcha mayda-chuyda qirralarini sinchiklab qarab chiqish va uni tahlil qilishdir.

Tahlil qilishdan maqsad, asar mazmuni haqidagi dastlabki tasavvurlarimizni chuqurlashtirish va kengaytirishdan iborat. Ijrochi bu ishlarining hammasini ijroexnikasini o'zlashtirish bilan bir vaqtda bajaradi, bundan ko'zlangan maqsad esa, asarni mukammal darajada ijro qilib, uning g'oya va mazmunini tinglovchilargayetakazishdir. Umuman san'at qonunlarini va xususan musiqani o'rganish uchun uslub va janr tushunchalari juda zarur.

Musiqiy uslub - bu muayyan ijtimoiy-tarixiy asosda vujudga keladigan va ma'lum bir dunyoqarash bilan bog'liq bo'lgan musiqiy tafakkur tizimi, g'oyaviy va badiiy tushunchalar, obrazlar va vositalar. Binobarin, uslub tushunchasi musiqaning mazmuni va vositalarini ham, vositalarning mazmun tizimini ham, vositalarda mujassam bo'lgan tarkibni ham o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, uslub tushunchasi kengroq va tor ma'nolarda qo'llaniladi: ular, masalan, Vena-klassik uslub, umuman rus musiqqa klassiklari uslub, uning asari: kech Beethoven uslub, haqida gapirishadi, dastlabki Skriabin, ba'zan esa musiqiy tafakkur, obrazlar va vositalarning ma'lum bir tizimini yorqin aks ettiruvchi bitta ajoyib asar uslub

(masalan, Glinkaning "Ruslan" uslub, Vagnerning "Tristan" uslub). Uslub tushunchasining bunday kengroq va torroq qo'llanilishlarining barchasi qonuniydir.

Musiqiy janrlar - bu musiqaning turli xil ijimoiy va (xususan, ijimoiy va musiqiy, ijimoiy qo'llaniladigan) funksiyalari bilan bog'liq ravishda, uning mazmunining ayrim turlari, hayotiy maqsadi, uning sharoitlari bilan bog'liq ravishda rivojlangan musiqiy asarlarning nasllari va turlari, ishlash va idrok ...

Mart, raqs, qo'shiq, romantik, serenad, barkarol, xor-nokturne, konsert, simfoniya, sonata, kvartet, kantata - bularning barchasi musiqqa, musiqiy janrlardir. Uslub tushunchasi singari, janr tushunchasi ham keng va tor ma'nolarda qo'llaniladi: yurish janr, ammo tantanali yurish ham

janr, raqs - bu janr, ammo mazurka va vals ham janrlardir; ular "miniatyura planino janri" va torroq "prelude janri" deyishadi. Umumiy qabul qilingan janrlarning taksonomiyasi hali ham mavjud emas.

Instrumental musiqaning murakkab janrlari (simfoniya, kvartet, kontsert, individual cholg'u asarlari) u yoki bu tarzda hayotda va kundalik hayotda ildiz o'tgan birlamchi, eng sodda janrlarning xususiyatlarini har xil amalga oshirish bilan bog'liq bo'lishi juda muhimdir. Odamlar (qo'shiq, raqs va boshqalar). Masalan, simfonik va opera asarlarining faol, kuchli irodali, qahramonlik mavzulari odatda marsh janri bilan, signal beruvchi xarakterdagi musiqqa, qo'shiq bilan lirik mavzular, romantik va boshqalar bilan bog'liqdir.

Ushbu janrlarga xos bo'lgan turli janrlarda ritmik burilishlar, akkompagniment shakllari, ohangdor figuralar, tekstura turlari va boshqalar ishlab chiqilgan, ikkinchi va uchinchi zatlarda boshqa hamroh ovozlari, bular belhikning tipik chayqaladigan melodik figuralar, xorning tipik akkord teksturasidir. Janrlar va janrlar bir-biriga ta'sir qilishni anglatadi va turli xil ishlarda har xil tarzda birlashtiriladi. Shunday qilib, ba'zi sovet ommaviy qo'shiqlari lirik qo'shiq yozish elementlarini yurish bilan birlashtiradi (quyida 10, 10a misollarni ko'ring).

Haqiqatning ko'plab hodisalari musiqada janrlar va janr vositalari orqali aks etadi. Shuning uchun musiqa mazmunini ochish uchun u yoki bu asar yoki parchaning janr mohiyatini oydinlashtirish juda muhimdir (albatta, etarli emas). Ko'pincha, janrning ta'rif o'z-o'zidan musiqiy taktikning turi haqida biron bir narsani aytadi, bu tarkibga ba'zi umumiy xususiyatlarni beradi (masalan, dafli marosimi, lullabiya, serenada). Ammo, albatta, bir xil janrdagi turli xil asarlar o'zlarining g'oyaviy va badiiy mazmuni bilan juda farq qilishi mumkin. Bu farq bir xil janrdagi asarlar orasida turli uslublarda, turli xil ijodiy yo'nalishdagi musiqalarda, ayniqsa musiqa turli xil ma'nilar bilan bog'langanda juda katta.

Kuy

Avvalo musiqiy ifoda vositalariga quyidagilar kiradi.

1. Ohang;
2. Lad;
3. Garmoniya;
4. Registrlar;
5. Metr, ritm, temp;
6. Tembr;
7. To'qima;
8. Dinamika.

Keling, endi ohang ya'ni kuyga to'xtalsak.

Kuy - bu jonli obrazni o'zida mujassam etgan to'liq musiqiy g'oya. Ko'proq yoki kamroq darajada tugallikka ega bo'lgan yoki juda bo'lmaganda, uning xarakter qiyofasiga ega bo'lgunga qadar rivojlanuvchi musiqiy fikr musiqiy mavzu deb ataladi, kuy baland-past tovushlarning birin-кетин izchil kelishi hamda ritmning o'zro aloqasidan paydo bo'lado. Avvalo, bu yerda harakat yo'nalishi muhim ahamiyatga egadir. Deyarli hamma kuy to'liqsimondir, ya'ni u yuqoriga va pastga tomon harakatlarning izchil yo'nalishidan iborat bo'lib, bir-birini to'ldirib, muvozanatga solib turadi. Bunda intervallar ko'pincha ancha to'q intervallar bilan te-tez o'rin almashib turadi, bir tomonga yo'nalirilgan mayin

harakattan keyin kuyda qarama-qarshi tomonga sakrash hosil bo'lishi asosida shovqinli bo'lgan ahangli hodisadir va aksincha, sakrash harakati qarama-qarshi tomonga yo'nalirilgan sakrash bilan almashinadi.

Metr va ritm

Musiqani tinglayotganingizda biz, beixtiyor yoki ongli ravishda, bir maromda boshimizni chayqash, qo'llimizni silkitish yoki oyog'imiz bilan yerni tepkilashni boshlaymiz. bunday harakatlarga bizlarni musiqaning pulsatsiyasi undaydi. Pulsatsiya — bu bir tekis urib turadigan zarblardan iborat jarayondir (xuddi tomrining bir tekis urishiga o'xshaydi). Musiqada pulsatsiya jarayonidagi zarblarga hissa deyiladi. Hissa vaqtga bog'liq bo'lgan hisoblash birligidir. Yurakdagi bir maromda urib turadigan zarblar pulsatsiya jarayonini tashkil etadi. Musiqada esa hissalarining bir tekis kelishi metr deyiladigan jarayonni hosil qiladi. Himmaga ma'lumki, har bir so'zda urg'u berilgan va urg'udan xoli bo'lgan bo'g'inlar mavjud, so'zlar kema-keligida urg'uli va urg'usiz so'z bo'g'inlarining qay vaqtda kelishi ahamiyatga ega emas, she'r tuzilishida, aksincha, bunga katta e'tibor berilib, urg'uli va urg'usiz so'z bo'g'inlarini muayyan bir tartibga keltirish talab qilinadi, bu tartbdagi tartib metr deb ataladi. Metr — bu kuchi va kuchsiz hissalarining bir tekis almashinib kelishidir.

Aksentning roli, umuman olganda, birorta tovushning qatnigilini, boshqa tovushlardan ko'ra, o'ttirib ko'rsatishdir. kuchi hissaga tushgan aksent uning qatnigiligi va eng og'ir hissagilini yana bir bor ta'kidlaydi. Munazam ravishda keladigan aksent harakatlarni tartibga soladigan xususiyatga egadir. Ritm — bu metr asosida uyushtirilgan tovush cho'zimlarining izchililigi. «Ritm» so'zi tartibga solingan, to'g'ri uyushtirilgan harakatni bildiradi. bunday harakatni ta'kidlashuvchi vositasi sifatida metrik aksentlari xizmat qiladi.

9-mavzu: Nafas olish va chiqarish xususiyatlari

O'zbek vokal san'atida eng asosiy masalalardan biri xonandaning kuylash jarayonida to'g'ri nafas olish va chiqarish ko'nikmasiga ega bo'lishidir. Chunki

aynan natas olish va chiqarish ovoznining kuychanligini, ashulaning aji pardalarini o'z o'rnida berishni va tinglovchini jalb etishni ta'minlaydi. Aynan kuylash jarayonida to'g'ri nafas olish va chiqarish xonanda ovoznining oxangi ko'tamini belgilaydi. Bu o'rinda ana shu masalalarning tahliliga e'tiboringizni tortamiz.

Ovozni qo'yish - kuylovchining eshitish va mushak ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoni, yaxshi xonandalik odatlarini ishlatish. Kuylashga o'rgatishda asosiy vazifa - ovoz va eshitish, badiiy didni rivojlantirish. Tovush ustida ishlash jarayonida to'g'ri xonandalik ustamovkasi, nafas tayanchlik ko'nikmalari egallanadi, nafasni to'g'ri taqsimlash, to'g'ri xonandalik pozitsiyasini o'rganiladi, bu ovoznining jaranglilikgi, parvozlilikgi, yig'iqchilik kabi sifatlarini baxshetadi. Vokal mashg'ulotlari boshida, odatda ovoz apparatini "qizdirilgan", vokal ko'nikmalarini shakllantiradigan va rivojlantiradigan mashqlar bajariladi. Cholg'u asbobi jo'rtligisiz kuylash solo kuylash sinfida o'qish mazmuniga kirgan maxsus ko'nikma bo'lib, bunday kuylash jarayonidaxonandalik tovushning tembr, dinamik va tovush balandligi haqidagi eshitishasavvurini komponentlari rivojlanadi. Kuylash faoliyatining amaliy turi sanaladi. Vokal o'qitish ko'p jihatdaxonandalik ovoz hosil qilish, amaliy kasbiy ko'nikmalarini takomillashtirishdan iborat bo'ladi. Kuylashga o'rgatishda ovoz apparati a'zolari kuylovchilik vazifalariga maxsus moslashtiriladi. Kuylovchilik tovushi, jarang xarakteri haqidagi tasavvurlar musiqiy - mazmunli ifodalilik bilan belgilanadi va ovoz apparatidagiga ta'sir etadi. Vokal jarangi ifodalilik, tovush sifati vokal - texnik ko'nikmalar: nafasnirezonatorlar ishi, talaffuz apparatini egallashga bog'liq. Biroq texnik ko'nikmalarni shakllantirish emosional yo'nalish va badiiy ifodalilik bilan birga olib borilishi lozim. Xonandalik ovozga kasbiy talablar bu jarangdorlik, parvozlilik, yaqinchiroqli jaranglash. O'qitishning boshlang'ich bosqichida vokal - texnik ishuvorlik qiliadi. Ovoznining asosiy boshqaruvchisi (regulyatori) eshitish sanaladi. Ovoz va eshitishni rivojlantirish kuylashga o'rgatishdagi asosiy vazifa. Kuylovchilik tovushi turli xususiyatlarini eshita olish,

uni shu xususiyatlarigako'ra tanii olish, ya'ni ovoz apparati ishiga ko'ra tanish vokal eshitish deyiladi. Tovush hosil qilishda nafas olish muhim omil sanaladi.

Xonandalik nafas olishni rivojlantirish kuylash asosi sifatida kuylovchilik tovush ustida ishlash jarayonida kechadi va asta-sekin, sistemali tarbiyalanadi. U bir maromda, erkin, ovoz hosil qilishda qatnashuvchan barcha sistemalarning tabiiy muvofiqlashuviga ko'maklashadigan bo'lishi kerak.

Faqatgina kuylash bilan bog'liq tashkil etilgan, tinch nafas olish "tayanagan" tovush uchun sharoit yaratiladi. Bunday tovush to'liq va chiroyli eshitiladi. Ovoz hosil qilishdan oldin nafas olinadi nafasning bu fazasini nazorat qilish mumkin, bu o'qitish uchun juda muhim. Xonandalik nafas olish jarayonida o'pka havoga to'ldi va ovoz apparati ovoz hosil qilishga tayyorlanadi. Xonandalik nafasni shovqinsiz ancha chuqur, yarim esnash tuyg'usibilan olinadi.

Nafas olganda ko'p miqdorda havo olish yaramaydi, zero tovush berish va ovoz hosil qilish jarayonining o'zi qam qiyinlashadi. Xonanda nafas olishni va chiqarishni nafasni bir zum tutib turishi bilan ajratiladi, keyin nafas chiqarish boshlanadi. Tovushni qayta yaratishdan oldin nafasni bir zum tutib turish nafas olish holati, nafas olish pozitsiyasini fikslashtirish momenti nafas olishustamovkasi butun kuylash davomida, butun fikslashtirish momenti nafas olinish kerak, bu nafas tayanchini tashkil etadi. To'g'ri nafas chiqarishning asosiy vazifasi uni ohista, tejankorona chiqarish ovoz to'qimalari normal ishlashi uchun zarur bo'lgan to'qima osti bo'shlig'ida bosim yaratishdan iborat. Nafasni uni oshirgachha tovushga aylantirib sarflay olish xonandalik nafasni egallaganlik mahoratini belgilaydi. Vokal-pedagogik amaliyotida pastki qovurg'a - diafragma, ya'ni nafas natas olish eng qulay sanaladi. Nafasning bu tipda ko'krak qafasi va diafragma shiga faol kirishadi: nafas olish ularning bir paytdagi harakati bilan kechadi, butunliq nafas olish imkonini beradi. Nafas va ovoz to'qimalari o'zaro ta'sirli tovush tayanchini belgilaydi. Boshqachha aytiganda, xonandalik tayanchi - ovoz apparatining barcha qismlari (bo'g'iz, nafas a'zolari va uski trubka) muvofiqlashgan ishi natijasi.

Xonandalik tayanchining asosiy mezonini qayta yaratilgan tovush sifatidir.

Bu yig'iq tembr bo'yog'iga boy, yaxshi eshitiладigan, dumaloq tovush. Shu sababli talim boshlanishida to'g'ri tashkil etilgan nafas olish va tovush atakasibirinch darajali muhim moment sanaladi, zero ko'p jihatdan xor jarangini belgilab beradi.

Ovoz to'qimalari va nafas hankorligining boshlang'ich momenti -tovush atakasi deyiladi. Ataka tovush pay do bo'lish momenti. Ovoz hosil qilishning boshlang'ich momentida ovoz to'qimalari ishini tashkil etayotib, ataka izchil jarangini belgilaydi. Tovushni olish usulini ixtiyoriy o'zgartirib bu bilan ovoz to'qimalari ish xarakteriga ta'sir etamiz, ular irodanizga bevosita bog'liq emas. Vokal pedagogik amaliyotida yumshoq va qattiq ataka qo'llanadi. Atakakuylashda ifoda vositasi sanaladi.

Kuylash - musiqiy tashkil etish so'z bilan bog'liq bo'lgan musiqa san'ati. musiqiy nutq hosil bo'lishida nutq a'zolari: og'iz bo'shlig'i, til, yumshoq tanglay, pastki jag', bog'iz, hiqldoq qatnashadi. Bu a'zolarining (uni va undosh) nutq tovushlarini yaratishga qaratilgan ishi artikulyasiya (talaffuz) deyiladi.

Kuylashda yumshoq tanglay va bo'qiz ham sozligi juda muhim, zero ongimizga bo'ysungan yumshoq tanglay orqali bo'g'izga uning bargqorligiga ta'sir etamiz. Yumshoq tanglayning esnash holatiga kelishi unilar shakllanishga sharoit yaratadi, ularning dumaloqlashuviga, tembr, bo'yog'i, yuqori pozitsiyaga ta'sir etadi. Yuqori tonlar yumshoq tanglayning baland ko'tarilishi, baland "gumbaz" ni talab qiladi. Bu ayniqsa erkak ovozlariida yuqori tonlarni shakllanirishda muhim. Kuylashga o'rgatish boshdan oq esnashga o'rgatishda qat'iy e'tibor qaratish lozim. Esnash nafas olish pozitsiyasining tarkibiy qismi sanaladi. Artikulyasiya organlarning kuylash skladi kuylash unilarrosil bo'lishdan oq unilar dagidan akustika, formatiga ko'ra farqlanadi. Kuylash undoshlaridan shunday xususiyatga ega fonislar (alohida nutq tovushlari) yordamida xonandalik ovozi va ovoz apparati ishiga ta'sir usuli vokalgaga o'rgatishning fonetik metodi bo'lib, vokal pedagogikada keng tarqalgan va samarali hisoblanadi. Artikulyasiya organlari ishi intensivligi va

muvoqlashganligi nutq tovushlari talaffuz sifatini, so'zlar aniqligini diktsiyani belgilaydi. Artikulyasiya apparati ishini shunday tashkil etish lozimki, tez va intensiv harakatlilar, ayniqsa tal harakatlari bo'g'izning kuylovchiilik ustanovkasini buzmasin, hiqldoqni deyarli qo'zg'atmasdan, tovushlarni talaffuz qilishga o'rgatish lozim.

Nafas olishning quyidagi tiplari farqlanadi:

1. K o'krakda nafas olish. Bunda ko'krak qafasi a'zolari faol ishlaydi. Tashqi nafas olish harakatlari ko'krak qafasi devorlari faol harakatlardan iborat bo'ladi.

Diafragma kam harakatchan, nafas olishda qorin ichiga tortilgan. Ko'krakda nafas olish turi klavishlar yoki yuqori -k o'krak nafas olish, bunda ko'krak qafasi, yuqori bo'g'im, yelka va bo'yin mushaklari faol ishtirok etadi. Bu nafas olish yuzaki, bo'yin mushaklari zo'rigan, hiqldoq harakatlari cheklangan, shubhis ovoz hosil qilish qiyinlashadi.

2. Aralash, ko'krak -qorin nafas olish. (suyak - abdominal). Ko'krak va qorin mushaklari diafragma faol.

3. Qorinda yoki diafragmatik nafas olish. Bunda diafragma va qorin bo'shlig'i mushaklari, jumladan biz ko'radigan qorin devori mushaklari, faol qatnashadi, ko'krak qafasi devorlari nisbatan teng. Erkaklar va ayollar nafas olishida ayrim farq mavjud. Erkaklar uchun "past", qorin nafas olishiga yaqin nafas olish ko'p. Ayollar ancha "yuqori" nafas oladi, ularning nafas olish ko'krak tayanchiga yaqinroq.

Nafas tayanchi - nafas olish mushaklari "o'yini", ularning qisqarganda, ya'ni harakatlenganda aniq muvoqlashgan o'zaro hankorligi. Tayanch plastik, mozik, egiluvchan bo'lishi kerak. Xonandalik tayanchining asosiy mezonini qayitayirtilayotgan tovush sifatidir. Tartibli, tembr bo'yoqlariga boy, yaxshi keladigan, tanlangan tovushni vokalchilar tayangan tovush deb bilishadi. Unga a'ld o'laroq, tayannagan tovush tembr qashshoq, xorg'in, rangsiz, yetarlilcha "parvozsiz", optimal kuchdan pastroq bo'ladi.

Tovush atakasi - nafas va ovoz apparati hamkorligida tovushning yuzaga kelish vaziyati. Nafas olish va tovush atakasi birinchi darajali muqim moment, zero ular jarang xarakterini belgilaydi. Tovush atakasi ovoz to'qimalari va nafasningo'zaro hamkorligi turli variantlari bilan belgilanadi.

Ataka turlari:

1. Qat'iy ataka.
2. Yumshoq ataka.
3. Nafasli ataka.

Qat'iy ataka

Nafas chiqarish boshlanguncha, ovoz to'qimalari zich birlashadi, ovoz tovushi qat'iy, keskin qat'iy atakadan musiqiy ifodalilik vositasi sifatida asaxarakterini berishda foydalaniladi. Bundan tashqari, u bo'g'izni faollashtirish uchun qo'llaniladi.

Yumshoq ataka

Ovoz (un) paychalari birlashishi momenti nafas chiqarish boshlanishiga to'g'ri keladi. Yumshoq ataka kuylashda ko'proq qo'llaniladi. Bo'g'iz jarangi(siqilishni) bartaraf qiladi. Yumshoq atakada tovush elastik, parvozli yumshoqbo'ladi. Atakaning turlariga o'rgatish mumkin, o'rgangan xonanda tovush bo'lishusullarini ongli almashitiradi. Bu juda muhim, zero tovushni berish usuli ma'lum registmni qayta yaratish bilan bog'liq. Ataka, ovoz to'qimalari tovush hosil qilishning boshlang'ich momentida tashkil etilib, keyingi jarangni belgilaydi. Tovushni olish usulini ixtiyoriy almashitirib, biz ovoz to'qimalari ishi xarakteriga tasir eta olamiz. Shu sababli ataka ovoz to'qimalari ishiga onglatasir etishning eng muhim vositasi, u irodanizga bevosita bog'liq emas. Insonning kuylovchilik ovozi obertonlarga boy. Obertonlarning balandligi kuchi, miqdoriga ko'ra turlicha birikmalari jarangning umumiy fanini, tovushbo'yog'i yoki tembrini yaratadi.

Ovozning individual tembr ovoz apparatining anatomik xususiyatlari bilanbelgilangan, biroq shuningdek, ovoz to'qimalari va nafas to'qimalarining

muvoqlashtirish ishi, rezonatorlar ishiga bog'liq shu sababli ta'lim jarayonida tembr olishiga ma'lum darajada tasir etish mumkin tomoq va burunymtovushlarini to'qirlash butaolishsol bo'la oladi. Tembni ovoz to'qimalari vatalfuiz organlari ishiga tasir etib o'zgartirish mumkin.

Diksiya va artikulyasiya

Kuylash - musiqa san'atining kuy va so'z organik uyg'unlashgan turl.Boshqachasiga uni musiqiy nutq deyiladi. Nutq tovushlarini hosil qiladiganovoz apparatining qismi artikulyasiya (talaffuz) apparati, uning tarkibidagi'a'zolar talaffuz a'zolari sanaladi. Bular: til, og'iz bo'shlig'i, yumshoq va qattiqtanglay, pastki jag', bo'g'iz, hiquldoq. Bu a'zolarining nutq tovushlariniyaratishga qaratilgan ishi artikulyasiya deyiladi.

Xonandalik artikulyasiya nutqi ustidan farq qiladi. Kuylaganda untlardunaloq, cho'ziq, tembr va tovush balandligiga ega bo'lishi kerak. Undoshlarsa sinig va tez talaffuz qilinadi. Artikulyasiya apparati ishining muvoqlashtirishganligi va intensivligi tovush talaffuzi sifati, so'zlar aniqdligi - diktsiyani belgilaydi. Kuylashda to'g'ri talaffuz adabiy tilning talaffuz normalari - ortofepiya(grekcha to'g'ri nutq) ga tayyanadi. Xonandalik ortofepiyasi bo'zlashuvdagidanfarq qiladi, kuylaganda undoshlar keyingi bo'g'inga ko'chiriladi, toki bo'g'inochiq bo'lsin.

Rezonatorlar

U yoki bu ovozga ma'lum bo'yog, xarakterli tembr beradigan ovozapparatining qismi rezonatorlar farqlanadi. Yuqori bosh rezonatorlariga ovozto'qimalaridan yuqorida joylashgan bo'shliqlar: burun yo'llari, gay,morovlar vaposhona "qorin"lari kiradi.

Pastki rezonatorlarga ko'krak qafasi (ko'krak, alveollar, bo'sh (nasallhonxlar) kiradi. Kuylash chogida har ikki rezonatorlardan foydalanish kerak. Yuqori rezonatorlar ovozga parvozlilik, jarangdorlik, ko'krak rezonatorlari emiyumshoqlik va to'liq jarang baxsh etadi.

10-mavzu: Kuylash uslubiyo'i

O'zbek vokal san'atida kuylash uslubiyo'i muhim o'rin tutadi. Bunday uslubning asoslarini vokal san'atining janrlari va turlariga asosan farqlash tashkil qiladi. Shu jihatdan an'anaviy xonandalikda kuylashning bir necha uslublari tarkib topgan. Misol uchun, Otajalol Nosirov avj pardalarida, Enver Mullagandov sho'hechan uslub bilan, Yunus Rajabiy esa bosiq uslub bilan kuylaganligi ma'lum. Shu jihatdan bo'lajak musiqi o'qituvchilari kuylash uslublari bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lishi taqozo etiladi. Bu o'rinda ana shu masalaning tahliliga diqqatingizni tortamiz.

O'qituvchi darslarni mazmunan boyitishda, avvalgi mavjud bo'lgan shakllarini, metodlarni o'zgartirishdan cho'chimasligi, darsni sifatini oshiradigan, boyitadigan barcha yangiliklarni darslarga kiritishi davr taqozosi bo'lib qolmoqda. Vokal darslarida jamoa bo'lib kuylash, musiqi madaniyati darslarida ovoz sozlash mashqlari vositasida ushbu darslarning sifatini, rang – barangligini qanday qilib yanada oshirish mumkin? Odatda, ovoz sozlash mashqlarida, musiqadagi Do, re, mi, fa, sol ya, si tovushlari - nomlari mashq sifatida kuylanadi. SHuningdek, Da, De, Di, Du yoki Ma, Me, Mi, Mu kabi hech qanday ma'no anglatmaydigan unli va unsiz harflar birikmalari kuylanadi. YUqoridagi sanab o'tilgan tovush va tovush birikmalaridan tashqari, ovoz sozlash mashqlariga "Chamandagui", "Qorasoch", "Yallama yorin", "Oh, layti", "Lolajon" kabi qo'shiqlar va ulardan olingan lavhalarni ham kuylatish maqsadga muvofiqdir. Chunki o'zbek xalq qo'shiqlarining naqorat qismlari yoki ma'lum bir bo'lajgi kuylash uchun tanlab olinsa yaxshi natijalar beradi. Bu fikrni quyidagicha izohlashimiz mumkin:

1. Ma'lumki, vokal qo'shiqchiligida harflarni ham, bo'g'inlarni ham bir tekisda jarangdor qilib kuylashga hamma qo'shiq ijrochisi ham muvoffaq bo'lavermaydi. Buning uchun kuylash davomida duch keladigan hamma harflarni ravon, bir xilda jarangdor kuylash uchun ijrochidan mashqlar bajarishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, xalq qo'shiqlari mashq uchun olinganda kuylash uchun noqulay bo'lgan "Ch", "G", "Sh" va boshqa bir qancha

harflar kuylab o'tiladi. Mashqlar davomida ushbu harflarni kuylay olish malakalari rivojlantiriladi.

2. Xalq qo'shiqlari naqorat qismlari ko'pincha kuyning tonikasidan subdominantasiga sakrashlardan iborat bo'ladi. Demak, bunda xalq qo'shiqlarini mashq sifatida kuylash jarayonida ijrochi o'z ovozini kvarta, kvinta intervallari oralig'ida sof intonatsiyada kuylay olish malakalarini egallaydi.

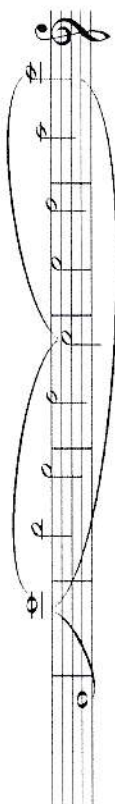
3. Vokal ijrochiligi darslarida talabalarining xalq qo'shiqlariga mehr – muhabbat yanada oshadi. Milliy qadryatlarni hurmat qilish, o'rganish, milliy belgi qo'yasining muhim yo'nalishlaridan biridir.

4. Har qanday darsni bir xil qolipda bo'lib qolishi, bilim oluvchilarga zo'rakari tuyulishi tabiiy. Xalq qo'shiqlarini ovoz sozlash mashqlari sifatida kuylanishi darsni rang – barangligini ta'minlaydi, hamda uni shaklan va mazmunan boyitadi. Vokal ijrochiligi malakasini egallashda ovoz sozlash mashqlari katta rol o'ynaydi. Vokal xor mashqlaridan ko'ziangan asosiy maqsad – talabalar ovozlarni, engil va yorqin jarangdorligini saqlab, ovoz apparatini mustahkamlash, qo'shiq aytishdagi nafas olish malakasini hosil qilish, ovoz diapazonini kengaytirish, xilma - xil qo'shiq aytish malakalarini singdirishdir. Ovoz sozlash mashqlari turlicha bo'lib, har xil maqsadlarni ko'zda tutadi: nafasni mustahkamlash, ovozni rivojlantirish, uning ravonligini, harakatchanligini ta'minlash, diapazonini kengaytirish, tovush hosil qilishda yagona usulni qo'llash, sof intonatsiyani yuzaga keltirish, garmonik uquvni o'stirish, diksiya aniqligiga erishish va boshqalar. Vokal rahbari ovoz sozlash mashqlarini talabalarining ovoz muassiyatlarini, kuylash imkoniyatlarini hisobga olib belgilaydi. Bu mashqlarning ayrimlarini shoshilmay, bemaolol, tovushdan – tovushga o'tishda silliqlik va aniqliqqa e'tibor bergan holda kuylash lozim bo'lsa, ayrimlarini unli tovushlarini silliq chiqarib, lablar faolligini oshirib, undosh tovushlarning aniq chiqishiga erishib, tiniq, jarangli va nafas kuchayishiga yordam beradigan holda ohangli qilib kuylanmoq zarur. Endi vokal ijrochiligi darslarda quyidagi ovoz sozlash mashqlarini namuna sifatida tavsiya etamiz:

1. "Tiniq jaranglama tovush chiqarish"

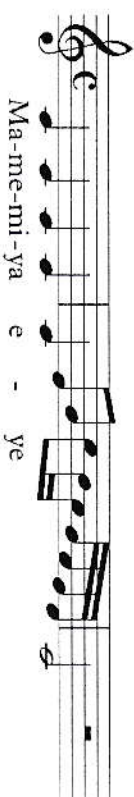
2. Uzliksiz sadolanishga erishish:

3. Ovozni shakllantirishga erishish:

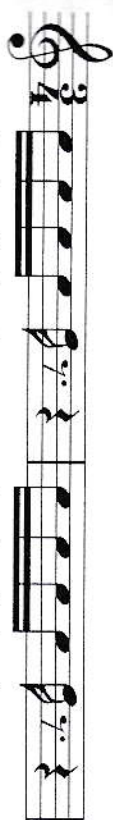

4. Unli tovushlarni bir tekisda kuylash:

Ma-me-mi-ya e - - ye

5. Ovoz apparatini va talaffuzini rivojlantirish:

da de di do du da de di do du

6. Stakkato uslubida kuylash:

7. Ovoz harakatchanligini rivojlantirish:

Vokal rahbari talabalarning musiqa qobiliyatlarini inobatga olib sodd va oddiy, murakkab mashqlardan, shuningdek, vokalizlardan foydalanib vokal ovozlarni shakllantirib boradi. Yana solfejio fanidagi mashqlardan, bolalar va katta qo'shiqlarining ayrim qismlaridan vokal mashqlari sifatida foydalanish muqaddeg muvofiqdir. Vokal mashqlarini kuylatishda unli tovushlarni to'g'ri aytish, undosh tovushlarni aniq talaffuz qilish, nafas olish va nafas chiqarishga qat'iy e'tibor beriladi. Xullas, bu mashqlar xonandalarga ifodali ijroning texnik va badiiy usullarini egallashga yordam beradi. Mashqlar bilan jiddiy shug'ullanilmasa ham ijro etishni o'rganish jarayoni cho'zilib ketadi. Mashqlar musiqa materiali hamda texnik vazifalarga ko'ra puxta va xilma - xil tanlanishi lozim. Ixtisaslari oddiy mashqlar tanlanib, asta - sekin murakkabga o'tib borish kerak. Mashqlar o'rta dinamikada erkin nafas almashinishida ijro etiladi. Mashg'ulot yoki konsert ijrosi oldidan qo'llaniladigan vokal mashqlari ovozlarni

kuylashga tayyorlash deyiladi. Bunday mashqlar ovoz apparatlarini ishga tushirish uchun ahamiyatlidir. Ovozlarni kuylashga tayyorlash mashqlarini o'qituvchi belgilab, u 5-10 daqiqa goho 10 -15 daqiqa bo'lishi mumkin. Mashqlar jo'ri kuylanganda tovush sozligini tekshirib turishga imkon bo'ladi. Agar mashqlar jo'rsiz o'tkazilsa, xonandaning ichki uquvi o'tkirlashadi. Maqsadga qarab ikkala ovozni ham kuylashga tayyorlashdan foydalanish mumkin, ammo jo'rsiz kuylash turini ko'proq qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Vokal o'qituvchisi o'z zimmasiga muhim va mas'uliyatli vazifa turganligini sira ham unutmasligi kerak. Binobarin vokal mashg'ulotlari tartibli, uyushqoqlik bilan ta'sirchan va metodik jihatdan maqsadga muvofiq darajada muntazam o'tkazilib bormog'i lozim. Vokal darslarining ham yo'qlamasi bo'lib, unga qatnashuvchilarning davomadi va o'zlashtirishi, talabalarda o'rgatilayotgan musiqa me'yorlarining nomi, mazmuni va vaqti qayd etib boriladi. Bu narsa boshqa fanlar qatori talabalarining vokal mashg'ulotlaridan o'zlashtirish ko'rsatkichlarini kuzatib borishga, ishdagi ba'zi bir nuqsonlarga o'z vaqtida chek qo'yishga imkon beradi. Vokal o'qituvchisining dars rejasida uning har oydagi mashg'ulotlarda taqdim qilinmog'chi bo'lgan materiallari, vokal darsi bo'ladigan kun va soati ko'rsatilgan bo'lishi lozim. Vokal o'qituvchisining dars rejasini, yo'qlamasi va ko'rsatmalari qurollarining qay alhvolda ekanligi kafedra mudirining nazoratidan o'tib turishi o'z-o'zidan ma'lum, albatta. Bu esa, maktab o'qituvchisi zimmasidagi mas'uliyat katta ekanligini eslatib turadi. Talabalarni vokal darslariga tayyorlash ancha mas'uliyatli ish. Chunki dars talaba uchun yangi omildir. Vokal darslarida talaba o'zi g'oyibona tanish bo'lgan musiqa va qo'shiq olarni bilan tanishadi, bunda uning iste'dod kurtaklari rivojlanib, qobiliyati va imkoniyatlari yuzaga chiqib boshlaydi. Musiqi va qo'shiqqa ixlosmand, yaxshigina ovozi tutayli istiqboli bo'lgan talabalarni vokal darslarga jalb etish, ular bilan samarali ish olib borish faqat kafedra va vokal rahbarining ishi bo'lib qolmay, balki butun jamoatchilikning ham ishi bo'lishi kerak. Chunki, kelajak yoshlarniki, kelajak uchun qayg'u urish esa har bir pedagogning burchidir. Bu ish

vokal o'qituvchisidan bag'oyat chiyotkorlik, hushyorlik, mas'uliyat va mahorat talab qiladi. Chunki darsda qatnashish ishtiyogida bo'lgan talaba qo'shiq o'rganishni istaydi va bunga intiladi. Shunda o'qituvchi undagi qobiliyatini to'g'ri va o'z vaqtida payqab, ovoz imkoniyatlarini o'rgansa, uni yo'lga qo'yish, to'g'ri rivojlantirish bilan mashg'ul bo'lsa, talabaning ovoziga zarar etmaydi. To'g'ri kelgan qo'shiqni aytavermaydi, musiqa sezgisini to'g'ri rivojlantiradi. O'quvchilarga biror qo'shiqni o'rgatishda, avvalo, o'sha asarning mavzusi va mazmuni, ijodkorning kimligi, san'atda tutgan o'rni haqida iloji boricha kengroq gapirib berishi kerak. Talaba o'rganiladigan qo'shiq haqida to'la tasavvurga ega bo'lgandagina unga qiziqadi va ishtiyok bilan o'rganadi. Bunda vokal o'qituvchisining o'zi qo'shiqni bir ikki marta yaxshilab ijro etib berishni unutmastik kerak. Bunda u asarga talabalar e'tiborini jalb qiladi. Qo'shiqning matni yozdirilib, yod oldirilgandan keyin uni o'rgatishga krishiladi, musiqaning taktilariga tushish, uni buzmaslik, ritmga e'tibor berish qayta - qayta uqitiladi va har qadanda kuzatib turiladi. Vokal darslarida talabalarga engil va oson qo'shiqlar o'rgatilgandan keyin murakkab asarlar o'tiladi. Bu, endi o'qituvchini ham, talabalarni ham uncha qiyinmaydi. Chunki ma'lum tayyorgarlik va mashq murakkab qo'shiqlarni o'rganib olishni bir muncha engillashtiradi. Bu esa vokal repertuarini kompozitorlarimizning baxtiyor avlod madhiga, tabiat va ona Vatan, do'stlik va qardoshlik tarannumiga bag'ishlangan eng yaxshi asarlari bilan boyitish imkonini beradi. Vokal darslarida talabalar gachi uch - to'rtta qo'shiqni ko'pchilik bo'lib yoki yakka holda ijro etishni o'rganib olgan bo'lishlariga qaramay, birdan murakkab qo'shiqlarga o'tish yaramaydi. Chunki darslarda soddadan murakkabga borish kerak, engil vokalizlar va qo'shiqlar ma'lum tayyorgarlikdan keyin o'rgatiladi. Bir vokal asarini bir necha talabaga o'rgatish maqsadga muvofiqdir. Bu ish murakkab jarayon bo'lib, bunda obrazlar uyg'unligi muhim rol o'ynaydi. Qo'shiqning qanday boshlanishi, qanday tempda davom etishi, kulminatsiyasi va tugashi har bir ijrochiga ravshan bo'lmasa, musiqasi yaxshi o'zlashtirilmasa kutilgan natijaga erishib bo'lmaydi. Vokal

darsida qatnashuvchi talabalar bilan dars olib borish ishi kundan – kunga engillashib boradi, chunki ular endi musiqa olami bilan tanishib, uning sirlarini egallashga kirishgan va ma'lum bir tizimga tusha boshlagan bo'ladi. Musiqiy ta'lim yo'nalishidagi vokal darslari quyidagi vazifalarni bajarishga da'vat etilgan: talabalarga vokal san'ati yordamida g'oyaviy – estetik tarbiya berish, ularni garmonik rivojlangan kishilar bo'lib etishishlariga ko'maklashish; – talabalaridagi vokal sezgisi, vokal – texnik va ijrochilik qobiliyatlarini o'stirish, ovozlarni parvarish qilish va mustahkamlash. Ulardagi vokal malakalari va iqtidorlarini har jihatdan rivojlantirish, ovoz imkoniyatlariga mos keladigan turli qo'shiqlarni o'rganib olishlari va to'g'ri ijro etishlariga erishish. Vokal asoslari darsi pedagogika fani to'plagan boy tajribalar va ilg'or metodlar asosida olib borilmog'i lozim. Darslar tushunarli, ilmiy, ta'sirchan, qiziqarli va ko'rsatmali bo'lib, talabalarning faol ishtirokida o'tkazilmog'i darkor. Bu hol talabalarning darslarga ongli munosabatini taqazo etadi. Vokal o'qituvchisining darsdagi talabalar bilan individual ish olib borishi ular iste'dodining rivojlanishini to'g'ri yo'lga soladi, talabalarning ovoz paylari asta – sekin rivojlanib borishiga putur etkazmagan holda, badiiy didlari oshishi va vokal texnikasini egallashlari uyg'un holda borishini ta'minlaydi. Ko'rsatmalik asosida ilg'or metod va ta'sirchan vositalardan foydalanish darslarning mazmundorligini oshiradi. Vokal o'qituvchisi san'atga ixlosmand talabalarning har biri bilan alohida tanishib, subbaltashib, ovoz apparatlarining ahvolini o'rganishi zarur. Bunda u talabalarning vokal qobiliyatini birmuncha aniqlab olishga muvoffiq bo'ladi. SHuni ham aytib o'tish kerakki, vokal darsiga ilk qatnashuvchi talabalar tezroq qo'shiq o'rganish va aytish payida bo'ladilar. Ularning ayrimlari radio va televidenie orqali berilgan qo'shiqlarni yodlab olib o'zlaricha aytib ham yuradilar. Vokal o'qituvchisi talabalarni to'plaganda ularning o'zlaricha qo'shiq o'rganishlari ovoz apparatlariga ziyon etkazishi, ovozni ishdan chiqarishi mumkinligi tushuntirishi kerak. To'g'ri natijas olish, ovoz apparatining anotomiyasi va fiziologiyasi, ovozni to'g'ri chiqarish, vokal nazariyasi va amaliyoti bilan bog'liq bo'lgan masalalarni uzasidan

o'tkaziladigan qo'shimcha subbaltlar esa talabalarning bilim darajasini har jihatdan mustahkamlaydi, ularning bilim doirasini kengaytiradi. Kompozitorlarimizning barkamol avlodga arab yozgan qo'shiqlari, xalq ijodi namunalari, vokalizlar vokal ijroiligining markazini tashkil qilish kerak. Ma'lumki, ovozlarni turlicha diapozonga ega bo'ladi. Bu xususiyat o'z navbatida vokal ijrochiligidagi ovozlarning xilma – xilligiga olib keluvchi dastlabki faktordir. Vokal darslariga qatnashuvchilar ovozining diapozoni aksari bir yoki ikki oktava (tenor yoki bariton) bo'lganida o'qituvchining ishi birmuncha engillashgan bo'ladi. Biroq bunda ham talabalar ovozi bir xillik xavfi tug'ilib qolardi. Vokalchi talabalarning ko'p ovozi repertuardan foydalanish ularga xor qo'shiqlarini, hatto vokal kantatalarini o'rgatish imkonini tug'diradi. Yangi qo'shiqning musiqasi tashqaridan qaragandan ijrochi uchun tayyor qolipday tuyuladi. Bu noto'g'ri tushunchadir. Qo'shiqni repertuargacha kiritimog'chi bo'lgan ijrochi unga o'z hissasini qo'shmasa, qo'shiq tinglovchiga manzur bo'lmaydi. Bu esa, ijroda original, ya'ni o'ziga xos yo'ldan borib qolgan, degan so'zdir. Musiqaga o'qituvchisi talabalarga qo'shiq o'rgatayotganda ishini hali keng tinglovchilar ommasiga tanish bo'lmagan omumbop, engil va yaxshi qo'shiqlarni o'rgatishdan boshlagani ma'qul. Negaki, birinchidan, yangi qo'shiqning ta'siri ilgari eshitilib yurgan qo'shiqlarga nisbatan boshqacharoq, kuchliroq bo'ladi. Vokal ijrochiligi darslarida talabalarga o'rgatiladigan qo'shiqlarni tanlash vokal o'qituvchisining ixtiyorida bo'lib, bunda unga, birinchi navbatda, talabalarida estetik tarbiyani takomillashtiruvchi metodik qo'llanmalar, qo'shiqlar to'plamlari yordamga keladi. Qo'shiqni tanlashda estetik tarbiyani amalga oshirishni sira ham unutmashlik kerak. Chunki har qanday qo'shiq ham talabalarga ko'ngildagidek estetik tarbiya bera olmaydi. Vokal o'qituvchisi o'z ishtiroq mazmuni va ta'sirchan chiqishi uchun turli manbaalarga murojaat qilishi mumkin. U ish jarayonida radio va televidenie orqali borilayotgan hamda konsert zalalarida ijro etilayotgan, talabalar har jihatdan mos keladigan, estetik ahmiyatga ega qo'shiqlariga sinchkovlik bilan tanlab, repertuargacha kiritish mumkin. Vokal darslarida talaba bilan tanishish muhim va mas'uliyatli jarayondir.

Chunki, hamma narsa boshdan oq puxta va aniqlik bilan bo'lishi kerak. Ba'zi taassurotlar kishini aldatib qo'yishi ham mumkin. Ko'pincha yangi talabani sinab ko'rishda dastavval uning qobiliyatini tekshirib ko'riladi. Bunda vokal darsiga qatnashuvchi talabani yaxshi ovozga ega bo'lishi bilan birga, shakllan vokal xususiyatlari (ovozning chiroyli bo'lishi, quvvati, diapazoni va silliqligi), musiqiligi, iftoring atrofdagilarga ta'siri, nutqning ravonligi, umuman, madaniy ijro qilish uslubini sezish va hatto tashqi qiyofasi, artistik ifodalari ham inobatga olinadi. Ovoz yaxshi bo'lib, musiqaga bilan ijro etish qobiliyati pastroq bo'lsa, uni rivojlantirish kerak. Aksincha ovozda kamchiliklar bo'lsa, darslar davomida bularni yo'qotish yo'llarini qidirish lozim. Vokal o'qituvchisi mana shu eng kerakli xususiyatlar ushida ishlash imkoniyatiga ega. Lekin talabalarning qobiliyatini tekshirishda har doim ham to'g'ri xulosaga kelavertish qiyin. Talabada yaxshi ovoz, qobiliyat bo'lsa ham, ba'zan u o'z mahoratini ko'rsata olmaydi. Chunki boshqa bir kishining oldida qo'shiq aytganda ayrim talabalar imonadi. Uning uchun eng kuchli ta'sir tomoshabindir. Bunday holda talabalarning miya organlari faolligi to'xtaydi, shu tufayli talabalarning yaroqli ovoz va ijrochilik sifatlarini ko'rsata olmaydilar. So'zlarni unutish, musiqadan past yoki baland aytilish va shunga o'xshash kamchiliklar tekshirish ro'y berishi mumkin. Bunday hollarda vokal o'qituvchisi haqiqiy holatni hushyorlik bilan payqab olishi kerak. Qo'shiqchilik kishidan butun umrini, iste'dod va mehnatni talab qiladigan san'atdir. Qo'shiqchilik san'ati professional san'at turlari orasida o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi. Vokal san'atining o'ziga xos tomonlari bor, bunda yaxshi ovozga ega bo'lishi bilan ish bitmaydi. Tabiat in'om etgan xushovozdan to'g'ri foydalana bilmog uchun bu san'at sirlarini qunt bilan, erimay egallab olishga to'g'ri keladi.

4-MODUL. VOKAL ASARLARI NAMUNALARI

1000

[illegible]

Handwritten musical score for a song. The lyrics are written below the notes. The text is: "Zak to a dog, an' his pan k-mog, kux pa turn nep na. Not want a dog, turn gus not do mi, Kax er kop o - na".

Handwritten musical notation on a five-line staff.

Musical notes include quarter notes, eighth notes, and sixteenth notes, some with beams connecting them. There are also rests and dynamic markings such as "f" (forte) and "p" (piano).

The notation is written in dark ink on aged paper.

A handwritten musical score for the song "The Rose Tree". The score is written on a single page of lined paper. It features a single melodic line on a five-line staff. The notation includes various musical symbols such as treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a common time signature (C). The melody is composed of eighth and sixteenth notes, with some rests. The lyrics "The Rose Tree" are written below the staff, aligned with the notes. The handwriting is in cursive and appears to be from the 19th or early 20th century. The paper shows signs of age, including some staining and wear at the edges.

Handwritten musical score for the song "The Rose Tree". The score is written on ten staves, with lyrics in English and German. The music is in a simple, folk-like style, likely for a children's song or a simple vocal piece. The lyrics are:

The Rose Tree
 The Rose Tree
 The Rose Tree
 The Rose Tree
 The Rose Tree
 The Rose Tree
 The Rose Tree
 The Rose Tree
 The Rose Tree
 The Rose Tree

The German lyrics are:

Die Rose
 Die Rose
 Die Rose
 Die Rose
 Die Rose
 Die Rose
 Die Rose
 Die Rose
 Die Rose
 Die Rose

The score is written in a simple, folk-like style, likely for a children's song or a simple vocal piece. The lyrics are in English and German. The music is in a simple, folk-like style, likely for a children's song or a simple vocal piece.

ХАМЪ АУРА ТУ ЖИВЪ РЪ ГАН ЗА МОИ.
 О МОИ МЪ ХАМЪ МЪ-Е АУ-АУ

[illegible]

O'zbekiston Respublikasi Davlat Madhiyasi (annotatsiya)

Серкучеш, хур уакан, сага бахт, нажот,
Сен ўзинг дўстларга йўдош маҳрибон!
Йинаят то аёда илму фран нжо.
Шухратинг пордасин токи бор жаҳон!

Нақорат:

Оатин бу воаймад- жон ўзбекистон,
Ажаомад мардона руҳи сента ёр!
Улуғ хаақ кудрати жўш урған замон,
Оламини маҳаме айлаган дияр!

Бағри келг ўзбекнинг улам инсонин
Эркин, етг амаомад сента эфр қанот!
Истиқола машъал, тинчлик проёбонин,
Ўқсезвар, она юрт, манг бу аёдо!

Нақорат:

Оатин бу воаймад- жон ўзбекистон,
Ажаомад мардона руҳи сента ёр!
Улуғ хаақ кудрати жўш урған замон,
Оламини маҳаме айлаган дияр!

Mutal Burxonov musiqasi Abdulla Orifov she'ri bilan boshlanuvchi

O'zbekiston Respublikasi Davlat Madhiyasi fa-moll tonalligida, 4/4 o'lchovda, Maestresso tempida yozilgan. Shakli murakkab bo'lib repriza ya'ni qaytarish belgilari uchraydi. Asar davomida butun,yarim,choyak, nimechoyak, o'n olitilik nota va pauzalar, nota yozuvida asosiy cho'zimni uzaytiruvchi qo'shimcha belgilar nuqta, ligalar va nota tepasida yoki ostidan qo'yiladigan fermatalar uchraydi.Nota yozuvini qisqartiruvchi belgilardan repriza, voltalar, dinamik belgilardan *dim, cresc, ffff,ff,mf* belgilarini ko'rishimiz mumkin. Asar fortepiano ijrosi bilan boshlanib birinchi takti 3-qismidan xor kuylashni boshlaydi, 5-taktida esa *ff* ya'ni juda kuchli ovoz bilan kuylanadi.

Maghiya-O'zbekiston g'ururi faxridir. Madhiyani tinglaganda, kuylagan vaqtda inson qalbi to'liqlanadi.

U ko'larinki ruhda yozilgan. Shu ruhda kuylashni talab etadi.

Yurtboshimiz tashrif buyurgan barcha mamlakatlarda madhiyamiz salobatl i jiro etiladi. Sportimiz g'oliblari madhiyamiz sadosi ostida mag'tur turgan holda nishonlar bilan mukotohlnadilar.

Madhiya ulug'vorlik ruhida bo'lib, kuylash jarayonida jiddiy holatda vigor bilan ijro etish zarur.Ushbu asarda ijrochi so'zlar ma'nosini anglagan holda diqqat va e'tirof bilan kuylamoq lozim.

MANHATTAN

Allegro moderato

Violoncello

[illegible]

Chaman ichra

(annotatsiya)

“Chaman ichra” o‘zbek xalq qo‘shig‘i Turob To‘la she‘ri asosida yaratilgan bo‘lib, asar **Allero moderato** tempida 2/4 o‘lchovda yozilgan.

Asar davomida yarim, chorak, nimchorak va o‘n olitalik nota va pauzalar uchraydi. Dinamik belgilardan *dim.*, *cresc.*, *fff*, *fff mf* belgilarini ko‘rishimiz mumkin. Asarning 10-taktidan boshlab ijrochi xonanda kuylashni boshlaydi va asarning oxirigacha ya‘ni 45-taktigacha kuylanadi.

Asar oddiy emas, oxirgi 7 taktida nafasni to‘g‘ri olib, ushlab turgan holda ulab kuylashni to‘xtatmaslik zarur.

Uncha katta bo‘lmagan bu o‘zbek xalq qo‘shig‘i o‘zining kuyi bilan yoqimli va esda qoladigandir. Qo‘shiq asosan ayollar ovozigacha yozilgan bo‘lib, uni kupletlarining qaytarilishi qo‘shiq singib ketishiga yordam beradi. Qo‘shiqni yuqori pardadan pastki pardaga qarab aytilishi ovozni ravon, erkin, jarangdor qilib ijro etishga undaydi.

Bir yarim oktavali diapazonda kuylanadigan bu sarning avjham murakkab emas. Faqat avjidan tushadigan qatorida biro z qiyinchilik paydo bo‘lishi mumkin. Sababi foshlag ya‘ni qochirilmalarga ega bo‘lganligi uchun aynan o‘sha taktlarda e‘tiborliroq bo‘lib kuyilmoq lozim.

Asar davomida tonallikdan chiqib ketmaslikka va pastki pardalarda ovoz bo‘yog‘ini saqlab qolishga harakat qilish lozim.

AMIRGUL O‘ZVALLIYEV

Amirgul O‘zvalliyev

Amirgul O‘zvalliyev

The image shows a musical score for the song "Chaman ichra" by Amirgul O'zvalliyev. The score is written on five staves. The first staff is the vocal line, starting with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The second staff is the piano accompaniment, starting with a bass clef. The third staff is a continuation of the piano accompaniment. The fourth and fifth staves are also piano accompaniment. The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings like *fff* and *fff mf*. The tempo is marked **Allergo** and the time signature is 2/4. The score is in the key of D major (one sharp).

Davron suraylik

(annotatsiya)

O'zbek xalq qo'shig'i bo'lgan "Davron suraylik" qo'shig'i, bastakor Habibullo Rahimov fortepiano bilan kuylashga moslashtirgan bo'lib, bu asar o'zining bir oz soddaligi bilan ajralib turadi.

Asar do-moll tonalligida, 6/8 o'lchovda yozilgan. Qo'shiq **Allegro** ya'ni tez tempda ijro etilib, *forte*-kuchli ovoz bilan ehalishni talab etadi. Nota cho'zinlaridan yarim, chorak, nimchorak o'n olitalik notalar va pauzalar uchraydi. Dinamik belgilardan esa *forte*, *pianolar* uchraydi, qaytarish belgilari (reprizalar), ligalar, triollar, segno (fonarlar) uchraydi. Qo'shiqda birinchi va ikkinchi voltalar bilan birga tasodifiy belgilar, nota cho'zimini uzaytiruvchi nuqtalar ham uchraydi.

Ashula bir yarim oktavaalik ovoz diapazoniga ega. Usul va o'lchov asarning boshidan oxiriga qadar bir xilda saqlanib qoladi. O'ta darajadagi murakkabliklar uchramaydi va bezaklari ham oddiy uslubda keltirilgan.

Vokal xonandaligiga ilk qadam qo'ygan xonandalar qo'shiqni qiyalmasdan kuylashlari mumkin.

Xotin-qizlar ovozlariغا mo'ljallab yozilgan mazkur asar ijrochidan ehtiyoqlik bilan kuylashni talab qiladi. Ushbu asar kuylovchining talaffuzini yaxshilashga yordam beribgina qolmay, balkim o'rta pardalarning jarangdorligini oshiradi. Hamda nafas yo'llarini mustahkamlaydi. Qo'shiq so'zlarini biyron, aniq, shahidamlik bilan kuyilamoq lozim.

1. Ёш оролаб оролаб,
Сахро оролаб ёзирган,
Бу Ёшлар кўндалам,
Ёшлар саҳрода ёзирган.

2. Ёшлардан ёшлардан,
Ёшлардан ёшлардан,
Ёшлардан ёшлардан,
Ёшлардан ёшлардан.

3. Ёшлардан ёшлардан,
Ёшлардан ёшлардан,
Ёшлардан ёшлардан,
Ёшлардан ёшлардан.

СЕРПЕНТАРИЙ

Хорошо, хорошо
Милостивый

Moderato

Хорошо, хорошо
Милостивый

110

Хорошо, хорошо
Милостивый

111

[illegible][illegible]

ՀԱՅՐԱՅՍԻՔԻ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ
ԿԱՌԱՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒՆԱԿԱՆ
ԵՐԽԱՆՈՒՄԻ ԼՍՈՒՄԱՆ ԿՈՐԴԱՆ
ԴՐԱՅԻՆ ԵՐԽԱՆՈՒՄԻ ՆՅՈՒՆԱԿԱՆ

Көзгөңүмдө, ушундай бир бую,
бу күн жүр жайымдарды
жаккан сайып-маңкын ордур
биз яраткан ойстанарды.

Коллективом, состоявшим из
Гуа-гуа и других авторов
дан книги издательство
Культурный совет России.

Ахметтәбиә хәлнәчүдәр
Кушнугдан ахрытмолдан
Сүмнәтәдән тинчәтәдәр
Хуш йәткәдән, шәрәтәдән

Sevikli yor

(annotatsiyasi)

Kompozitor X.Izomov musiqasi va M.Boboyeva she'ri bilan boshlanuvchi bu asar unchalik murakkab emas. Faqatgina taktilar davomidagi uzluksiz ijro etiladigan ijrochilik uslubining ayrim belgilaridan legatolar uchragani uchun jumalarni to'g'ri va ravon kuylash izim.

Asar c-moll tonalligida 3/8 o'lchovda, **moderato** tempda boshlanadi. Asar davomida nota cho'zimlaridan yarim, chorak, nimechorak, o'n olitalk notalar va xuddi shunday pauzalar ham uchraydi. Nota cho'zimini uzaytiruvchi belgilardan esa nuqta, liga, fermatolarni va tasodifiy alteratsiya belgilari(bekar va bemol)ni ham uchratishimiz mumkin.

Nota yozuvini qisqartiruvchi belgilardan esa repriza, Ich'i va 2chi volalarni hamda dinamik belgilardan dinamik belgilardan esa diminuendo, crescendo, poco rit belgilarini ham ko'rishimiz mumkin.

Qo'shiq vals uslubida yozilgan bo'lib, ko'proq ayollar ovozigga mosdir. Asarni ijro etishda xonanda ovoz yo'nalishini uzmasdan, lirik uslub berib, bo'shashmasdan, jarangliroq ovoz bilan, so'zlarni aniq puxta aytilishga e'tibor bermog'i lozim.

Qo'shiqning ayjidaa ovozni zo'riqtirmasdan kuylashga harakat qilmoq lozim. Ushbu asar insonga shukronalik, xotirjamlik, qo'l mehnati bilan yaratilgan chiroyli maskanlardan bahra olib, zavq-shavq bilan kuylashga va tinglashga qaratilgan.

FAVVA TO'LIKRETT

Alligro moderato

1. Shax' xonim yon' - o'q' - xonim

2. Xonim yon' - o'q' - xonim

Am. 100. der die die die die die

der die die die die die

Musical score for voice and piano, measures 110-111. The voice part is in G major, 4/4 time, with lyrics in German. The piano accompaniment features a steady eighth-note pattern in the right hand and a more active bass line in the left hand.

Am. 100. der die die die die die

der die die die die die

Musical score for voice and piano, measures 112-113. The voice part continues with the same melody and lyrics. The piano accompaniment maintains the rhythmic pattern, with some harmonic shifts in the left hand.

Musical score for voice and piano, measures 114-115. The voice part has a brief rest in measure 114. The piano accompaniment becomes more active with sixteenth-note patterns in the right hand.

Musical score for voice and piano, measures 116-117. The voice part resumes with the same melody. The piano accompaniment features a prominent sixteenth-note figure in the right hand.

Am. 100. der die die die die die

Musical score for voice and piano, measures 118-119. The voice part has a brief rest in measure 118. The piano accompaniment continues with the sixteenth-note pattern.

Am. 100. der die die die die die

Musical score for voice and piano, measures 120-121. The voice part resumes with the same melody. The piano accompaniment features a prominent sixteenth-note figure in the right hand.

Musical score for voice and piano, measures 122-123. The voice part has a brief rest in measure 122. The piano accompaniment continues with the sixteenth-note pattern.

Musical score for voice and piano, measures 124-125. The voice part resumes with the same melody. The piano accompaniment features a prominent sixteenth-note figure in the right hand.

Handwritten musical score for a song. The score is written on ten staves. The first staff has a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. The lyrics are written below the staves. The handwriting is in Cyrillic script. The score includes various musical notations such as notes, rests, and bar lines.

Тонгинг ели олиб келди сойингта,
 Гуллар ҳиди гуркираган жойингта.
 Юзим чайдам чиройингта, сойингта
 Гузал Тошкент қулоқ сод меҳмонингта (е)
 (Жонон ёрларим(о), дилбар жонларим)
 Севгимизни йўрлақладинг, шод этдинг,
 Лекин қани, қайга уни беркитдинг?
 Қандай сахий, қандай гузал боғинг бор,
 Севгинг билан бамисоли лоззор.

Сенинг билан ошиқлар ҳам бахтиёр,
 Гузал Тошкент қулоқ сод меҳмонингта (е)
 (Жонон ёрларим(о), дилбар жонларим)
 Севгимизни йўрлақладинг, шод этдинг,
 Лекин қани, қайга уни беркитдинг?

Go'zal To'shkent

"Maftuningman" kinofilmidan (annotatsiyasi)

M. Leviyev musiqasi T. To'la qalamiga mansub bu asar hozirgacha xalqimiz tomonidan iliq qarshi olmadi. Ayni vaqtgacha ushbu qo'shiqni juda ko'plab san'atkorlar mohirona ijro etishgan.

Asar re minor tonalligida, 2/4 o'lchovda, allegro moderato tempida boshlanib, 80 taktni o'z ichiga oladi.

Asar davomida nota cho'zimaridan yarim, chorak, nimchorak, o'n olitallik notalar va xuddi shunday pauzalar, nota cho'zimini uzaytiruvchi belgilardan nuqta, liga, fermatolarni va tasodifiy alteratsiya belgilari (bekar va bemol)ni ham uchratishimiz mumkin.

Nota yozuvini qisqartiruvchi belgilardan esa reprimza, ichi va 2chi voltalarni hamda dinamik belgilardan dinamik belgilardan esa diminuendo, crescendo, poco rit belgilari, *mf*, *p*, *pp*, *f*larni ham ko'rishimiz mumkin.

"Maftuningman" kinofilmidagi ushbu qo'shiq o'rta diapazonda ayollar ovozigina mo'ljallangan bo'lib, ohangi jihatidan juda yoqimli nafs va mayin yozilgan. Ijro etganda ovozni erkin qo'yib, ortiqcha ovoz sar qilmasdan, nafsni tejagan hoolda yumshoq ovoz bilan ijro etmoq lozim.

Qo'shiq bir yarim oktavali diapazonda yozilgan. U o'z tabiatiga ko'ra asta-sekinlik bilan rivojlanib boruvchi, ona yurtimizning go'zal jamolini kuylovchi ruhda yaratilgan.

АҲОМЛААП

Аллегро умеренно

Allegro moderato

khua di-an suat

o-tu-mud suat

o-tu-mud suat

o-tu-mud suat

122

i-pau

i-pau

i-pau

i-pau

123

[illegible]

Аутонаадр, борлнслз, омонлслз? — 2 марта
Жам булншо, очнлнб, туазорлслз (жоней) — 2 марта
(борлнслз, ёрай жон).

Хеч қандай куч бизни хазон етмас
Бўрон хоруа муронга етмас!

(Жам булдишино, очинаиб, гуазорнисиз-жоней) – 2 марта
(борнисиз, ёрай жон).

Обод бӯаур баҳоримиз, болгимиз - 2 марта
 Ёв еписин, бон бӯангн уртоғимиз (жоней) - 2 марта
 (бормисиз, ёрай жон).

Кора кучаар гуаһостондан кувуһасин!
Гуаһар барги шобһан бидан ювһасин!
(Жам буһаһиһ, оһиһиһ, гуаһорһисиз-жоней) – 2 марта
(борһисиз, ёрай жон).

Dugonalar

(annotatsiya)

Xalqimizning eng sevgan qo'shiqlaridan yana biri "Dugonalar" qo'shig'i Sulaymon Yudakov musiqasi, Sh. Rashidov qalamiga mansubdir.

Asar mi minor tonalligida, 6/8 o'lchida Allegro moderato tempida boshlangan.

Ijro davomida nota cho'zimaridan yarim, chorak, nimchorak, o'n olitlik notalar va xuddi shunday pauzalar ham uchraydi. Nota cho'zimini uzaytiruvchi belgilardan esa nuqta, ligalarni va tasodifiy alteratsiya belgilari (bekar va bemol)ni ham uchratishimiz mumkin.

Nota yozuvini qisqartiruvchi belgilardan esa repriza, Ichi va 2chi volalarni, musiqasi asarining ma'lum qismida qo'shimcha chiziqlarni kamaytirish maqsadida bir oklava yuqori yoki pastga ko'chirish belgisi (8va ___) hamda dinamik belgilardan dinamik belgilardan esa diminuendo, crescendo, *mf-p*, *f*larni ham ko'rishimiz mumkin.

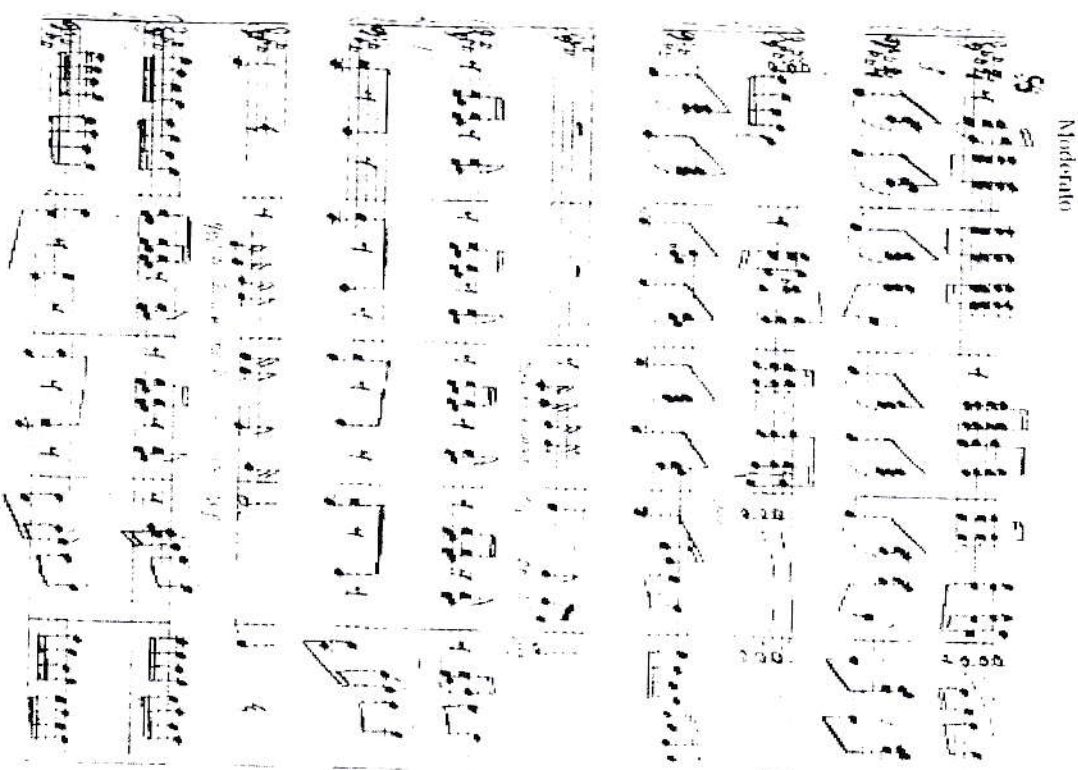
Ijrochilik uslubining ayrim belgilaridan bo'lgan melizimlardan esa legatolar, orpedjialarni uchratishimiz mumkin.

Ayollar ovozigina moslab yozilgan bu asar o'zining ohangi jozibadorligi, jarangligi, quvnoqligi bilan boshqa qo'shiqlardan farq qilib turadi.

Ijro etganda ovozni ravon qo'yib, erkin tabassum bilan aytish kerak.

Qo'shiqning so'zlarini tez. Barro talaffuz qilmoq lozim. Vokaliz (0.....) joylarida ovozga erkinlik berib, yoqimli tovush bilan kuylash tavsiya etiladi.

М. Рахмоновнинг
1. Маълумотлар

Handwritten musical score on page 128, featuring multiple staves with notes, rests, and lyrics. The lyrics are in Spanish and include:

Es una voz que se oye en el viento
que se oye en el viento
que se oye en el viento
que se oye en el viento

The score includes various musical notations such as treble and bass clefs, time signatures, and dynamic markings like *f* (forte) and *mf* (mezzo-forte).

Handwritten musical score on page 129, featuring multiple staves with notes, rests, and lyrics. The lyrics are in Spanish and include:

que se oye en el viento
que se oye en el viento
que se oye en el viento
que se oye en el viento

The score includes various musical notations such as treble and bass clefs, time signatures, and dynamic markings like *f* (forte) and *mf* (mezzo-forte).

Музыкальный фрагмент с нотами и текстом. Включает вокальную партию и фортепианный аккомпанемент. Текст песни: "Пахта эмас, оқ лолалар, дурга тўлаган пиедалар. "Бу тулшаннинг боғбони ким?" Десам, қизлар уёқалар."

130

Пахта эмас, оқ лолалар,
 Дурга тўлаган пиедалар.
 "Бу тулшаннинг боғбони ким?"
 Десам, қизлар уёқалар.

Нақорат:

Пахтазорга парвоналар,
 Ботир, сулув мардоналар,
 Сиз ундариб дурдоналар,
 Яратдингиз афсоналар.

Ой ботмасдан уйғонади,
 Соғин беада чулғонади.
 Хар шўҳоринг асраб жонданг,
 Ишқи билан тулғонади.

Нақорат.

Юлауз борми чаноларда,
 Кун жидоси ёноқларда.
 Гузад қизлар! Йигитларни,
 Қолдирманглар қийноқларда.

Нақорат.

131

Paxtazorga parvonalar

(annotatsiya)

“Paxtazorga parvonalar” qoʻshigʻi I. Hamrayev musiqasi, Yo. Mirzo qalamiga mansub ushbu asar do minor tonalligida, 2/4 oʻlchovda, *Moderato* tempida boshlangan.

Ijro davomida nota choʻzimlaridan yarim, chorak, nimchorak, oʻn olitallik notalar va xuddi shunday pazazalar ham uchraydi. Nota choʻzimini uzaytiruvchi belgilardan esa nuqta, ligalarni va tasodifiy alteratsiya belgilari (bekar va bemol) ni ham uchratishimiz mumkin.

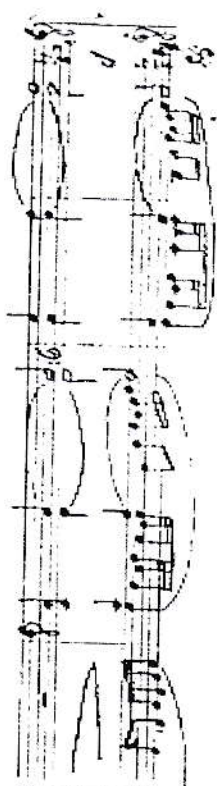
Nota yozuvini qisqartiruvchi belgilardan esa repriza, Ichi va 2chi voltalarni, *a tempo belgisiz*, *Segno* — (senio) takt ustiga qoʻyiladigan belgi — asarda qaytarish boshlanadigan yoki tamom boʻladigan joyini koʻrsatuvchi belgi hamda dinamik belgilardan esa diminuendo, crescendo, rit, *mf/fp*, belgilarini ham koʻrishimiz mumkin. Ijrochilik uslubining ayrim belgilaridan boʻlgan melizimlardan esa legatolarni uchratishimiz mumkin.

Tessitura jihatidan uncha qiyin boʻlmagan soddarroq shakldagi ushbu qoʻshiq ayollar ovozigina moʻljallangan boʻlib, ijrochidan katta mahorat, chaqonlik, soʻzlarni aniq va burro qilib kuylashni talab etadi.

ОК КАЙТАР

И. А. Хамраев
Мушкетёр

Allegro moderato

Handwritten musical score for "The March of the King of the Mountains" by J. S. Bach. The score is written on ten staves, with the first five staves for the right hand and the last five for the left hand. The music is in G major and 3/4 time. The title "The March of the King of the Mountains" is written at the top right. The score includes various musical notations such as notes, rests, and bar lines.

Handwritten musical score for a piece titled "K2 And Sáp Ný, Nín Qz Mac". The score is written on 11 staves, alternating between treble and bass clefs. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and bar lines. The title is written in the center of the score.

Handwritten musical score for the song "The Rose Tree". The score is written on ten staves, featuring vocal lines and piano accompaniment. The lyrics are in English and Russian.

English Lyrics:
 The Rose Tree, the Rose Tree, the Rose Tree, the Rose Tree, the Rose Tree, the Rose Tree, the Rose Tree, the Rose Tree, the Rose Tree, the Rose Tree.

Russian Lyrics:
 Ах-ах, ах-ах, ах-ах, ах-ах, ах-ах, ах-ах, ах-ах, ах-ах, ах-ах, ах-ах.

The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings like *pp* (pianissimo) and *mf* (mezzo-forte). The piano part features chords and arpeggiated figures.

Ок калптар чынни калптар
Учиб ут гуазоримдан - - - - - 2м.
Айланиб уч. баална уч. / о.о.о./
Хабар келтир ёримдан / жон/ - 2март.
Фироқидя куйдайриб,
Сарсон қилганинг озми?
Келиб бир йўқдай демас
Ёки мендан аразми?
2 марта

Айдаһиґ уҗ, Һадана уҗ, / О.О.О/
Хабар келтир еридан / жон/ - 2март.

Севтанин, Севтан Дови
Мен қайтмаймак отырмадан - 2м.
Бертан ахуу паймонинг / с. о. о./
Кандай чиксин ёлимдан / жон/ 2м.
Еримдан хабар топсанг,
Келиб кунсин болыма,
Шохи қанотинг утпб,
Суртайин қабетима 2м

Айланниб уч, бадада уч, / о.о.о./
Хабар келтир ёримдан / жон/ - 2.
/ о. . , хабар келтир ёримдан./

ЙУЛАРИ

М.Ашрафий музикаси.
Т.Тура шеври

138

139

Ba-xep dy-in a-gup-aap-nu Tye-zan-ga,

Man-hat-ga ka-m To-nu-aan-gu dy-toe-aap.

Dy-toe-aap, Dy-toe-aap, O...

Ba-xep ka-n-gu ta-uon-dya-gu

140

ga-n-na-pu-n Ta-uon-ga-n-zu-zu-ga-o-dy

ga-n-na-pu-n Ma-u-za-aap-gu-n ta-n-ta-aap-gu-n

te-zy-pak Gi-n-gu-n za-zu-ga-o-dy

ga-n-na-pu-n Ta-uon-ga-n-zu-zu-ga-o-dy

141

Баҳор келса гул бўлади бу тоғлар,
Будбуллардан эгилади бу тоғлар.
Баҳор бўйи адирларни тутганда,
Жаннатда ҳам топилмайди бу чоғлар.

Баҳор келди чаман бўлди гулларим,
Чаман бўлди ёлғиз оёқ йўларим.
Жилғалардек, йилғалардек югурак,
Елдек елди ёлғиз оёқ йўларим.

Қайдан қайта югурасан, еласан,
Йироқлардан нелар олиб келасан.
Болалигим, тойчоқлигим, шўхлигим,
Не кунларни бошгинамга соласан.

Уйим шу йўл, шу чаманнинг боғида,
Шу чаманнинг, шу давоннинг бошида.
Чанг кўришди, давон олиб ног'аҳон,
Хабариндир у муҳаббат ёшидан.

“Уо‘лларим” (annotatsiya)

“Уо‘лларим” bastakor M. Ashraf va T. To‘la she‘ri asosida yaratilgan bu asar sokin, ma‘yus harakterda yozilgan bo‘lib, so‘zlar londa-lo‘nda talaffuz qilinishi va har gal alohida ta’kidlab kuylanishi talab etiladi. bir joyda ushlab turiladigan melodik holatlarda esa so‘zlarni ehtiyoakorlik bilan bir-biriga qo‘shib tindirib kuylash lozim bo‘ladi.

Asar ichi dard, to‘lg‘onish, xis-hayajon bilan kuylanganda nihoyatda ta’sirchan eshitiladi.

Ovoz kengligi bir oktavadan salg‘ina oshadigan xonandalarning kuylashlari uchun bu asar ayniqsa qo‘l keladi. Asar davomida dinamik belgilardan *diminuendo*, *crescendo*, *rit. m.f./p.*, belgilarni ham ko‘rishimiz mumkin. Ijrochilik uslubining aytim belgilaridan bo‘lgan melizmlardan esa legatolarni uchratishimiz mumkin.

O'rtacha diapazonli ayollar ovozig'a mo'ljallangan bu qo'shiq ohang jihatidan esda qoladigan ijro etishga qulay hisoblanadi.

Qo'shiqni aytishda har musiqi jumlasini bir nafasda kuylash kerak. Asarning yuqori notalarida pardalarni zo'rqiqtmasdan uzluksiz ovoz bilan kuyilmoq lozim.

Undosh harflarni butto, tiniq, tez va aniq talaffuz qilish zarur.

UNITED STATES

Allegro moderato

[illegible]

The musical score for 'The Rose Tree' is presented in two systems. The first system consists of five staves: a vocal line (Soprano) and four piano accompaniment staves (Right Hand, Left Hand, and two additional staves for the piano). The second system consists of four staves: a vocal line (Soprano) and three piano accompaniment staves (Right Hand, Left Hand, and one additional staff for the piano). The music is in 2/4 time and features a melody with a key signature of one sharp (F#). The lyrics are written below the vocal line.

Handwritten musical score for "The Rose Tree" in G major, 2/4 time. The score is written on ten staves. The first staff is the melody, followed by a piano accompaniment. The lyrics are written below the staves. The piece ends with a double bar line and a repeat sign.

THE ROSE TREE

G. MAJOR. 2/4

1. The Rose Tree, with many leaves,
 2. The Rose Tree, with many leaves,
 3. The Rose Tree, with many leaves,
 4. The Rose Tree, with many leaves,
 5. The Rose Tree, with many leaves,
 6. The Rose Tree, with many leaves,
 7. The Rose Tree, with many leaves,
 8. The Rose Tree, with many leaves,
 9. The Rose Tree, with many leaves,
 10. The Rose Tree, with many leaves,

КАШЧЕЙ-ВОДЬЯНИК

Г. Г. ШОСТАКОВИЧ

Оп. 110, № 1

[illegible]

Моҳриям сенга ўр, ёру дёрдин укам,
 Мен сенга хуштор, боги баҳорим укам,
 Қаммасам бир дам, бағринг — чаманзорингни
 Будаурман хумор, қабда никорим укам.

Хушнингга боқиб соҳару шом тўймайман,
 Сен менга ёқиб, қолдинг наҳом тўймайман,
 Ишқингда ёниб, дани қайноқ меҳрингдам,
 Дёрдек оқиб — тошиб, муалом тўймайман.

Мени шўх дёр қилган, ўша сен ўзинг,
 Тилимни бурро қилган, ўша сен ўзинг
 Бериб сўз менга, қиланб жўр овозинг,
 Будабулуту қилган, ўша сен ўзинг.

Сен ўзинг ўша жаннат на эрам боги,
 Қўшаю-қўша сенда сатинлар тоғи,
 Қай бирин айтмай, ситмас қўшиқларимга,
 Қасрга боқса ўткир, наҳом будоғи.

Ishqingda yonib

(annotatsiya)

“Ishqingda yonib” H.Rahimov musiqasi va O. Rashid qalamiga mansub qo'shiq elimizga juda mashhurdir. Asar ni minor tonalligida, 2/4 o'lchovda, Allegro moderato tempida yozilgan.

Asar ikritik uslubda yozilgan bo'lib, yoqimni kuylashni talab etadi. Eng muhim ovoz shirasini yo'qotmaslik lozim. Oritqcha kuch sarf qilmasdan nafasdan puxta foydalanib, so'zlarning ma'nosiga tushungan holda yopiqroq tovush bilan, zo'riqitmasdan kuylash maqsadga muvofiqdir.

Ohangdor mayin ovoz bilan shoshilmay sayqal berib, mazmunli kuylash tavsiya etiladi.

Ijro davomida nota cho'zimalaridan yatim, chorak, nimechorak, o'n olittalik notalar va xuddi shunday pauzalar ham uchraydi. Nota cho'zimini uzaytiruvchi belgilardan esa nuqta, litalarni va taktlar kelma-keligidagi kalitlarning ham o'zgarishini uchratishimiz mumkin.

Nota yozuvini qisqartiruvchi belgilardan esa repitza, lchi va 2chi voltalarni, *a tempo belgisi*, *Segno* — (senio) takt ustiga qo'yiladigan belgi — asarda qaytarish boshlanadigan yoki tamom bo'ladigan joyini ko'rsatuvchi belgilarni ko'rishimiz mumkin. Qo'shiqning ikki marta takrorlanadigan qismlarida ikkinchi martaada o'sh pardada ushlab turish orqali “yo'yib” kuylash qo'higga yangicha bir ruh bag'ishlaydi.

Dinamik belgilardan esa diminuendo, crescendo, *rit.*, *mf, f, p.* belgilarini ham ko'rishimiz mumkin. Ijrochilik uslubining ayrim belgilaridan bo'lgan melizimlardan esa legatolarni uchratishimiz mumkin

OTOMANI TOHI

(Musique de Nijima - voir Appendix 2, p. 11)

Allegretto moderato, con sordina, con pedale

Il movimento scritto per
il clavicembalo

Moderato

150

151

Музыкальный фрагмент с несколькими станами нотной записи. Видны ноты для голоса и фортепиано. Под нотами присутствует текст на русском языке.

Отматгай тош бога^{ро} азминг хиромон бўлмаса,
 Будабулмий шайдоларинг гуа узра нолон бўлмаса.
 Қайдан ишқ ўтга урсин ўзни у парволар:
 Парпираб багрин ёқувчи шалти жонон бўлмаса.
 Не қилай бу жонни ҳам, йўлингта қурбон бўлмаса,
 Шамидек куйган ҳамини жисмизор мен нетай,
 Биргина парвона ҳам қошингта меҳмон бўлмаса.
 Санчабер сўзден тиканаар кўксингта эй гўнча лаб
 Не қилай бу жонни, куймас бўлса ишқнинг ўтида:
 Не қилай бу жонни, ҳам йўлингта қурбон бўлмаса.

Оتماғай tong
(annotatsiya)

Ushbu asar asosan "Tohir va Zulhra" –musiqali drammasiga duet sifatida yaratilgan. Asar xalq qo'shiqlariga juda o'xshash bo'lganidan qo'shiq sifatida ham ijro etilib kechiriladi.

T.Jalilov musiqasi S.Abdulla she'ri bo'lmish "Otmagay tong" ar'vasi do minor tonalligida, 4/4 o'lchovda, Moderato tempida yozilgan.

Ijro davomida nota cho'zilaridan yaratim, chorak, nimchorak, o'n olfitalik notalar va xuddi shunday pauzalar ham uchraydi. Nota cho'zimini uzaytiruvchi belgilardan esa nuqta, ligalarni uchratishimiz mumkin.

Nota yozuvini qisqartiruvchi belgilardan esa rep'iza, lchi va Zchi voltalarniko'rishimiz mumkin.

Dinamik belgilardan esa diminuendo, crescendo, rit, *mf, f, p*, belgilarini ham ko'rishimiz mumkin. Ijrochilik uslubining ayrim belgilardan bo'lgan melizimlardan esa legatolar arpedjiatolarni uchratishimiz mumkin

Asarni ijro etishda so'zlarning ma'nosiga tushungan holda ortiqcha ovoz sarf qilmay, yoqimli, yaxshi kayfiyat bilan kuylamog lozim.

Avj qismida ovozni barilla chiqarib qiehqitmasdan yopiqroq tovush bilan aytmoq lozim.

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараккиёт стратегияси. - Тошкент, 2022

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 18 ноябрдаги "Ўзбекистон мусика санъати ва маданиятини ярада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори. // www.ziyouz.net/uz

3. Зафарий Ғ. Асарлар. – Тошкент, 2018

4. Fozilov I., Sulonov R., Saidov H. O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish. - Toshkent, 2000

5. Fayzullaev O. Maktabda musiqiy tarbiya. - Toshkent, 1991

6. Mualliflar jamoasi. Pedagogika. - Toshkent 1990

7. Gudkova E. A., Vasileva B. Ashula darslari metodikasi. - Toshkent. 1973

8. Apraksina O. Muzikalnoe vospitanie v shkol. - Moskva, 1975

9. Xo'jaeva M. Umumta'lim maktablarida musiqaga o'qitish metodikasi. Toshkent, 2008

10. Sinfidan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi. Toshkent – 1999

11. Soirova D. Musiqaga o'qitish nazariyasi va metodikasi. Toshkent, 2009 y.

12. Kushaeva N. A. Estetik tarbiya asoslari. Toshkent, 1988

13. Hasanov A. Musiqaga va tarbiya. Toshkent, 1993

14. Mualliflar jamoasi. Uzlaksiz ta'lim tizimida musiqaga fanlarini o'qitish masalasi. /Respublika ilmiy – amaliy anjuman materiallari/. Toshkent, 2009

15. Ortigov T. Musiqaga o'qitish metodikasi. Toshkent, 2012

16. Mualliflar jamoasi. Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida musiqaga darslarini sifat va samaradorligini oshirish. (Mintaqaviy ilmiy – nazariy anjuman materiallari). Namangan, 2007

17. Qodirov R. T. Musiqaga psixologiyasi. Toshkent, 2005

18. Sharafiev A. N. Xorshunoslik. Toshkent, 1987

19. Qo'ldoshev L.N. Maktabda xor to'garagi. Toshkent, 1975

20. R. T. Qodirov. Darslarda o'quvchilarni ko'p ovozda kuylash malakalarini shakllantirish. Toshkent, 1992 y.

21. N.A. Vaxitdinova. O'zbekistonda bolalar xor madaniyati. Toshkent, 2002 y.

22. N.B. Qahhorov. Vokal asoslari Toshkent «IQTISOD-MOLIYA» 2008

23. Mahammadali Mirabdullayev. Vokal va zamonaviy musiqa. Namangan-2018

24. Q.T. Mirzaev. "VOKAL (XOR) JAMOALARI BILAN ISHLASH USULIYOTI" fanidan o'quv uslubiy majmua. TOSHKENT – 2015

25. Matëkubov O. Ўзбек мусикаси тарихи. 2-томлик. –Ташкент, 2020

26. Ражабий Ю. Ўзбек мусикаси. 9-томлик. –Ташкент, 1961-1972

27. Вызго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии. – Москва, 1980

28. Мадринов А. Амир Темура ва темурийлар давридаги чолгулар. –Ташкент, 2022

29. Иброхимов О. Фарғона-Ташкент мақомлари. –Ташкент, 2006

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI OLIY TALIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLATI PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIAL

-14032/33-

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI OLIY TALIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLATI PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

PRIMQUL XO'JAMQULOV
ODIL YUNUSOV

ZAMONAVIY MUSIQA VA VOKAL ASOSLARI
Oliy ta'lim muassasalari musiqa ta'limi yo'nalishi talabalari
uchun

O'QUV QO'LLANMASI

Muharrir: X. Taxirov

Tehnik muharrir: S. Melikuziya

Musahhir: M. Yunusova

Sahifalovchi: A. Ziyatmuhamedov

Nashriyot litsenziya № 2044, 25.08.2020 й

Bichimi 60x84¹/₁₆ "Times new roman" garnitursi, kegi 14.

Offset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 10. Adadi 100 dona.

Buyurtma № 1303458

Yangi chiqarilgan kitob MCHJda chop etildi.